

T.C

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

DEVİRİM SONRASI İRAN'IN KÖRFEZ BÖLGESİNE YÖNELİK
DIŞ POLİTİKASI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Esmatullah SUROSH

BURSA-2020

T.C

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ULUSLARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**DEVİRİM SONRASI İRAN'IN KÖRFEZ BÖLGESİNE YÖNELİK
DIŞ POLİTİKASI**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Esmatullah SUROSH

Danışman: Prof. Dr. Muzaffer Ercan YILMAZ

BURSA-2020

TEZ ONAY SAYFASI

TC.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda 701516029 numaralı Esmatullah Surosh'un hazırladığı "Devrim Sonrası İran'ın Körfez Bölgesine Yönelik Dış Politikası" konulu Yüksek Lisans Çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, 06/01/2020 günü 11:00 - 12:00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara verilen cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı (başarılı / başarısız) olduğuna oybirliği (oybirliği / oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Prof. Dr. Muzaffer Ercan YILMAZ

Uludağ Üniversitesi

Üye

Prof. Dr. Tayyar ARI

Uludağ Üniversitesi

Üye

Prof. Dr. Gökhan ÖZKAN

Bursa Teknik Üniversitesi

06/01/2020

W

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 12/12/2019

Tez Başlığı / Konusu: **Devrim Sonrası İran'ın Körfez Bölgesine Yönelik Dış Politikası**

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam XI+98 sayfalık kısmına ilişkin, 12/12/2019 tarihinde şahsım tarafından turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 5'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Esmatullah Surosh

Öğrenci No: 701516029

Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

Programı: Uluslararası İlişkiler

Statüsü: Y.Lisans Doktora

Danışman
(Adı, Soyad, Tarih)

Prof. Dr. Mustafa Erkan YILMAZ

* Turnitin programına Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşılabilir.

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum **Devrim Sonrası İran'ın Körfez Bölgesine Yönelik Dış Politikası** başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

12.12.2019

Adı Soyadı : Esmatullah Surosh
Öğrenci No: 701516029
Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler
Programı: Uluslararası İlişkiler Tezli Yüksek Lisans Programı
Statüsü: Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Esmatullah SUROSH
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Uluslararası İlişkiler
Bilim Dalı : Uluslararası İlişkiler
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : xi + 98
Mezuniyet Tarihi : ... / ... / 2020
Tez Danışmanı : Muzaffer Ercan YILMAZ

DEVİRİM SONRASI İRAN'IN KÖRFEZ BÖLGESİNE YÖNELİK DIŞ POLİTİKASI

İran'ın Orta Doğu gibi son derece hassas bir bölgede yer alması zengin bir kültüre, uzun bir devlet geleneğine ve oldukça zengin doğal kaynaklara sahip olması bu ülkeyi önemli bölgesel aktörlerden biri haline getirmiştir. İran'ın yakın tarihine bakıldığında günümüzde Batı'yla yaşadığı anlaşmazlıkların aksine Pehlevi döneminde Batı'yla oldukça iyi ilişkileri olan bir ülke konumundaydı. Ancak İran'ın İslam Devrimi'yle birlikte köklü bir yapısal değişikliğe gitmesi Batı'yla ters düşmesine neden olmuştur. Bu çalışmada İran'ın bu iki birbirinden farklı dönemdeki dış politika ilkeleri incelendikten sonra ikinci bölümde İran'ın Körfez bölgesi ülkeleriyle olan ilişkileri ele alınmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümde ise İran'ın Körfez bölgesine yönelik dış politikası genel bir perspektiften incelenmiştir. Çalışmanın niteliği açısından söz ülkelerden gelen göçmenlerin yanı sıra Irak ve İran'da saha çalışması yapılmıştır. Kaynakların özgün olması açısından genellikle Farsça ve İngilizce kaynaklar kullanılmıştır. Ancak istatistik veriler çoğunluk olarak Türkiye Dışişleri Bakanlığı websitesi veya Türkiye Ticaret Bakanlığı websitesi gibi güvenilir kaynaklardan alınmıştır.

Anahtar kelimeler: İran, Pehlevi Dönemi, İran'ın Dış Politikası, Dış politika ilkeleri, İslam Devrimi, Körfez Ülkeleri, Körfez Bölgesi

ABSTRACT

Name and Surname : Esmatullah SUROSH
University : Uludag University
Institution : Social Science Institution
Field : International Relations
Branch : International Relations
Degree Awarded : Master
Page Number : xi + 98
Degree Date : .... / .... / 2020
Supervisor (s) : Prof. Dr. Muzaffer Ercan YILMAZ

IRANIAN FOREIGN POLICY TOWARDS PERSIAN GULF REGION AFTER THE ISLAMIC REVOLUTION

Iran's geographical location in the Middle East makes it one of the key players in the region. Iran has a rich culture and land with a long history of government which makes Iran one of the most powerful regional players. If we look at the early history of Iran, it can be witnessed that despite all conflicts between Islamic Republic of Iran and western world it had a good relationship with the western world during Pahlavi Dynasty ruling in the country. With the Islamic Revolution, Iran went through a deep constructional changes that suddenly cut off the relationship between Iran and West. This article analyses Iran's Foreign Policy toward its neighboring Arab Gulf countries. The article is separated in three main parts. The first part analyses Iran's foreign policy strategies and principles, second part Iran's relations with the Gulf countries and political structure of those countries, third part analyses Iran's foreign policy toward Gulf region as a whole. This article also includes some interviews which were taken in two countries Iran and Iraq. Generally original materials in Persian and English are used but statistics are generally taken from reliable Turkish sources like Turkish Foreign Ministry website etc.

Keywords: Iran, Pahlavi Dynasty, Iran's Foreign Policy, Iran's Foreign Policy Doctrines, Islamic Revolution, Pesian Gulf, Persian Gulf Countries.

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında emeği geçen ve beni değerli bilgileriyle yönlendiren başta danışman hocam saygı değer Prof. Dr. Muzaffer Ercan YILMAZ hocama ve değerli bölüm hocalarıma teşekkür ederim.

Bölüm hocalarımın yanı sıra İran Araştırmaları Merkezinde (İRAM) başta beni daima çalışmalarım için motive eden danışman hocalarım İRAM Şiilik Koordinatörü Sayın Müştak El-Hılo ve İRAM İç Politika Koordinatörü sayın Mehmet KOÇ hocama ve diğer çalışma arkadaşlarıma şükranlarımı sunarım.

Ayrıca hiçbir zaman beni yalnız bırakmayıp maddi ve manevi desteklerini benden esirgemeyen canım annem, canım babam ve bütün aileme teşekkür ederim.

10/12/2019 – Ankara

Esmatullah Surosh

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
GİRİŞ	1
TARİHİ ARKA PLAN	3

BİRİNCİ BÖLÜM

TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

I. İRAN'IN DEVRİM ÖNCESİ (PEHLEVİ DÖNEMİ) DIŞ POLİTİKA İLKELERİ.....	6
A. Rıza Şah Döneminde Dış Politika İlkeleri.....	6
1. Üçüncü Dengeleyici Güç Stratejisi (استراتژی نیروی سوم) 1925 – 1945.....	6
2. Yenilikçilik ve Reformist Politikalar.....	7
B. Muhammed Reza Şah Döneminde Dış Politika	8
1. Dengeleyici Güç Stratejisi (استراتژی نیروی سوم) 1941 – 1953.....	8
2. Yabancılara Ayrıcalık Vermeme Stratejisi (استراتژی موازنه منفی).....	9
a. <i>Siyasi dengeyi sağlamak</i>	10
b. <i>Dış güçlerden bağımsızlığını almak</i>	10
c. <i>Yabancılara Ayrıcalık Vermeme Yasağı</i>	10
3. Pozitif Milliyetçilik Stratejisi (استراتژی ناسیونالیسم مثبت) 1953 – 1962.....	11
a. <i>SSCB'yle Mücadele</i>	11
b. <i>Batıyla İttifaklar Kurarak Güvenliğini Sağlamak</i>	12
4. Milli Bağımsızlık Stratejisi (استراتژی مستقل ملی) 1962 – 1979	12
a. <i>ABD'nin Hami Güç Olması</i>	13
b. <i>Komşularla Barış İçinde Yaşamak</i>	13
c. <i>Körfez ve Bölge Güvenliğini Sağlamak</i>	14

II. İRAN'IN DEVRİM SONRASI (İRAN İSLAM CUMHURİYETİ) DIŞ POLİTİKA İLKELERİ	14
A. İran Çıkarlarına Dayalı İlimli Dönem (1979-1981)	14
B. Ümmet Teorisine Dayalı Politikalar Ve Devrim İhraci Dönemi (1981-1989).....	15
C. Ekonomi Temelli Normalleştirme Dönemi (1989-1997)	16
D. Kültürel Normalleştirme Dönemi (1997-2005).....	17
E. Muhafazakar Ve İdealist (2005 – 2013)	18
F. Diplomasi Ve Müzakere Dönemi (2013 – .....)	19
III. İRAN İSLAM CUMHURİYETİNİN DIŞ POLİTİKASINDA YAKLAŞIMLAR ..	20
A. Devrimci Yaklaşım.....	20
B. İslami Yaklaşım	22
C. Milliyetçi Yaklaşım	23

İKİNCİ BÖLÜM

İRAN'IN KÖRFEZ BÖLGESİ ÜLKELERİYLE OLAN İLİŞKİLERİ VE ÜLKELERE YÖNELİK DIŞ POLİTİKASI

I. IRAK.....	25
A. Irak Ülke Profili.....	25
B. Ülkenin Siyasi Tarihi	26
C. İran – Irak ilişkileri	29
D. İran'ın Irak'a Yönelik Politikaların Genel Çerçevesi.....	34
II. KUVEYT.....	35
A. Ülke Profili	35
B. Kuveyt'in Siyasî Yapısı Ve Tarihi	36
C. Kuveyt – İran İlişkileri.....	36
III. SUUDİ ARABİSTAN.....	37
A. Suudi Arabistan Ülke Profili	37
B. Arabistan'ın Tarihi Arka Planı	39
C. Suudi Arabistan - İran İlişkileri	43
1. Pehlevi Döneminde İran-Suudi Arabistan İlişkileri	43
2. İran İslam Cumhuriyeti'nin Suudi Arabistan'la ilişkileri	44

3. Devrimden İran-İrak Savaşı'nın bitimine kadar Suudi Arabistan-İran İlişkileri.....	44
4. İran-Suudi Arabistan İlişkilerinde İyileşme Dönemi (1989-2001).....	45
5. Irak İşgalinden Günümüze İran-Suudi Arabistan İlişkileri	46
IV. BAHREYN KRALLIĞI	48
A. Ülkenin Genel Profili	48
B. Bahreyn'in Siyasi Yapısı	49
C. Bahreyn-İran İlişkileri	50
V. BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ.....	51
A. Ülke Profili	51
B. BAE'nin Siyasi Yapısı ve Tarihi	52
C. BAE-İran İlişkileri	53
VI. KATAR.....	54
A. Ülke Profili	54
B. Katar – İran İlişkileri	55
C. İran'ın Katar Politikası	56
VII. UMMAN	57
A. Ülke Profili	57
B. Umman Siyasî Yapısı	57
C. Umman'ın İran'la olan İlişkileri.....	57

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DIŞ POLİTİKA İLKELERİ KAPSAMINDA İRAN İSLAM CUMHURİYETİNİN KÖRFEZ BÖLGESİNE YÖNELİK DIŞ POLİTİKASI

I. ÜMMET TEORİSİ BAĞLAMINDA DEVRİM İHRACI POLİTİKASI	60
A. İran'ın Devrim İhracı Politikası ve Irak	61
B. İran'ın Irak Politikasının Enstrümanları	64
1. Irak'taki Milis Güçlerin Oluşmasında Etkili Olan Güçler.....	64
a) Kudüs Tugayları	65
b) Hizbullah	65
2. İran Destekli Irak Milis güçleri	66

a) <i>Badr Tugayı / Bedir Örgütü</i>	66
b) <i>Kata'ib Hezbollah Tugayı</i>	67
c) <i>Asa'ibEhl El – Haq/ Ashab-ülEhlül Hak</i>	67
d) <i>Hizbullah El – Nüceba / El – Nüceba Hareketi</i>	68
3. <i>Şii İmamların Türbeleri/ عتبات مقدسه / عتبات عاليات</i>	68
a) <i>Necef (Hz. Ali 'nin türbesi)</i>	68
b) <i>Kerbela (Hz. Hüseyin ve Hz. Abbas türbeleri)</i>	69
c) <i>Kazımeyn (İmam Musa Kazım ve İmam Muhammed Taki türbeleri)</i>	70
d) <i>Samarra (İmam Hadi ve İmam Hasan El-Askeri türbeleri)</i>	70
4. <i>Taklit Merciliği</i>	71
5. <i>Medya Organları</i>	71
a) <i>Afaq TV/ قناة أفاق الفضائية</i>	71
b) <i>Alghadeer TV/ قناة الغدير</i>	72
c) <i>Al – Etejah TV/ قناة الاتجاه الفضائية</i>	72
C. <i>İran'ın Devrim İhracı Politikasında Bahreyn'in Önemi ve Suudi Arabistan</i>	73
II. <i>İRAN'IN GÜVENLİK POLİTİKASI VE KÖRFEZ ÜLKELERİNİN TUTUMU</i> ...	75
A. <i>Hürmüz Boğazı'nın Statüsü ve Körfez Tanker Savaşları</i>	76
1. <i>Tanker Savaşları</i>	78
2. <i>İHA'ların Hürmüz'de Kullanımı ve ARAMCO Saldırıları</i>	79
B. <i>İran'ın Nükleer Programı ve Körfez Ülkelerinin Tutumu</i>	83
III. <i>İRAN VE KÖRFEZ ÜLKELERİ ARASINDA SINIR ANLAŞMAZLIKLARI</i>	84
A. <i>Şattülarap Statüsü ve İran – Irak ilişkilerine Etkisi</i>	85
B. <i>Üçlü Adalar ve BAE – İran İlişkilerinde Etkisi</i>	86
SONUÇ	88
KAYNAKÇA	91

GİRİŞ

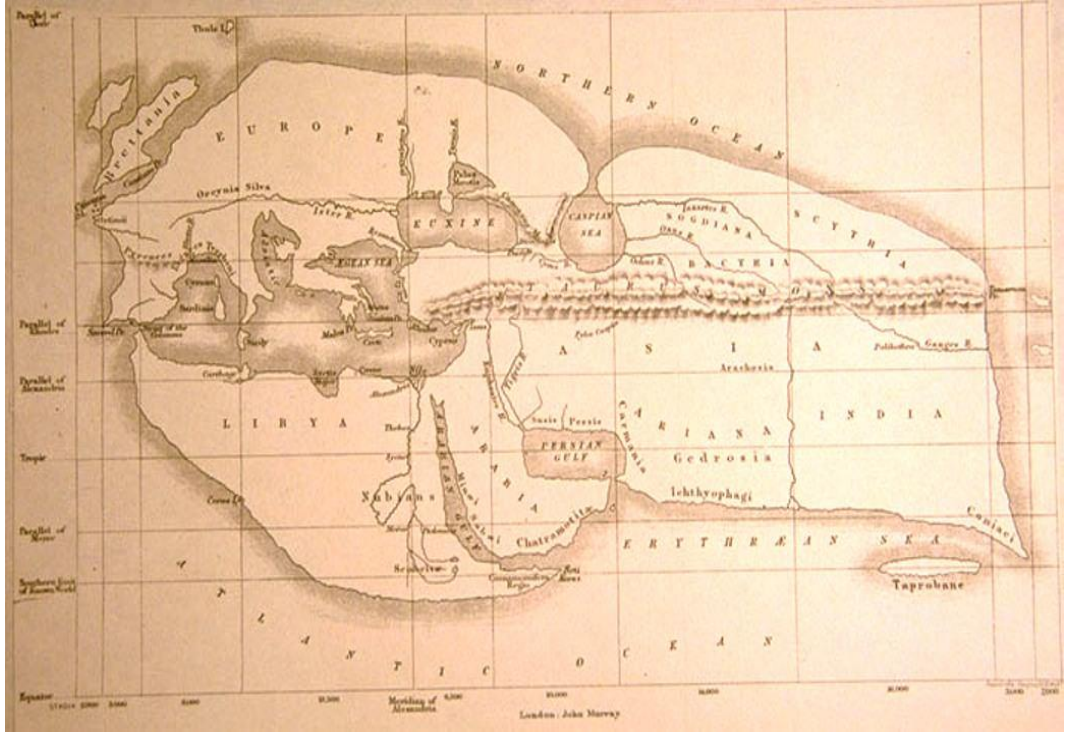
Aryanların İran platosuna yerleşmeleriyle birlikte söz konusu coğrafyada toplumsal dayanışmalar başlamıştır. Bu dayanışmalar her ne kadar ilkel düzeyde olsa da köklü İran tarihinin temellerini atmıştır. Bahsi geçen coğrafyada asırlar süren hükümdarlıkların pek çoğu günümüzde İran denildiğinde akla gelenin aksine Fars kökenli olmamıştır, özellikle Türklerin İran platosuna girmesiyle birlikte pek çok Türk hanedanı söz konusu bölgede hüküm sürmüştür. Ancak Fars kültürü etnik bağlardan bağımsız bir biçimde Fars olmayan hükümdarların dönemlerinde de varlığını sürdürmüştür. Günümüzde İran olarak bilinen coğrafyada farklı aidiyetlere sahip hanedanlıklar ve imparatorluklar hüküm sürmüş olsa da devlet geleneği her daim devam etmiştir. Bu da İran'ın siyasi kimliğini ve buna bağlı olarak dış politikasını anlamak açısından önemli bir husus olmuştur. İran'ın siyasal kimliği açısından önemli dönüm noktalarından biri XIV. asrın başlarında Şeyh Safiyettin Erdebili tarafından bir Sünni tarikat olarak kurulan Safeviye tarikatı olmuştur. Zaman içerisinde bu tarikat 12 İmam Şiiliğini benimseyerek ülkenin resmi mezhebi haline getirmiştir. Nitekim günümüz İran'ın resmi mezhebini de 12 İmam Şiiliği oluşturmaktadır ve ülke bu mezhebin kurallarına göre yönetilmektedir. Mezhebi aidiyet İran'ın dış dünyayla olan ilişkilerinde önemli olmakla birlikte dış politikasını etkileyen diğer faktörleri de göz ardı etmemek gerekir. Yüksek oranda petrol ve doğal gaz rezervine sahip olması, İran'ı büyük güçler için cazip hale getirmiştir. Öyle ki XX. yüzyılın başında daha petrolün ilk keşfedildiği zaman İran adeta büyük güçlerin savaş alanına dönmüştür.

Bir yandan Rusya diğer yandan İngiltere İran'ın petrol ayrıcalığını elde etmeye çalışmış ve ülkeyi iki kez aynı anda işgal etmiştir. Rusya ve İngiltere'nin İran üzerindeki rekabeti İranlı yöneticilere de zor zamanlar yaşatmıştır, 1941'de Rıza Şah'ın yönetimi oğlu Muhammed Rıza Şah'a bırakarak İngilizlerin belirttiği bir yere yurtdışına çıkmak durumunda kalması bunun bir örneğidir. Rusya ve İngiltere'nin İran üzerindeki keşmekeşleri İran yönetimini bu iki gücü dengeleyecek üçüncü bir gücün arayışına sokmuştur. Nitekim Rıza Şah, Almanya'yla Muhammed Rıza Şah ise ABD'yle bu dengeyi sağlamaya çalışmıştır. İslam Devrimi öncesi dönemde İran, özellikle Muhammed Rıza Şah döneminde Batı'yla olan ilişkileri son derece yakınken; İslam Devrimiyle birlikte tamamen Batı ve emperyalizmle karşı karşıya gelmiştir. Öyle ki anayasasında zalim olarak ifade ettiği emperyalizmle mücadele etmeyi ve mazlumların

yanında durmayı bir dış politika ilkesi haline getirmiştir. İran'ın dış politikasındaki bu söylemin aslında mazlumları savunmaktan ziyade devrim ihracı amacıyla kullanıldığını söylemek pek yanlış olmayacaktır. Devrim sonrası İran yapısal olarak uluslararası sisteme hâkim düzene ters düşmektedir. Dolayısıyla dönemin iki kutuplu sisteminden farklı kendine has bir alternatif ortaya koymuştur (*Ne Şarki Ne Garbi Cumhuriy-i İslami*). İran İslam Cumhuriyeti'nin bu tür söylemleri bir yandan komşu ülkeleri diğer yandan uluslararası sisteme hâkim güçleri tedirgin etmiştir. Bu nedenle İran, başta ABD ve İsrail olmak üzere tehdit algılayan ülkeler tarafından baskıya tabi tutulmuştur. İran'ın gizli nükleer programının 2002'de açığa çıkmasıyla birlikte bu baskılar daha da artmıştır. İran nükleer programının ifşa edilmesi sadece İsrail'i değil aynı zamanda diğer Körfez Arap ülkelerini de tedirgin etmiştir. Bu nedenle Başta Suudi Arabistan olmak üzere Körfez ülkeleri İran nükleer programının önlenmesini amaçlamıştır. Suudi Arabistan ve BAE gibi Körfez ülkeleri hemen yanı başında nükleer faaliyetlerini sürdüren İran'a karşı caydırıcı güç oluşturabilmek adına her yıl yüklü miktarda sofistike silahlar satın almaktadır. Öyle ki bu iki körfez ülkesi dünyanın en çok silah satın alan ülkeler arasında yer almaktadır. Diğer yandan Suudi Arabistan ve BAE geçmişten beri bazı sınır sorunları da bulunmaktadır. Bütün bunların yanı sıra söz konusu ülkeler arasında zaman zaman iş birliği de söz konusu olmuştur. Konuya bu şekilde giriş yaptıktan sonra meselenin daha iyi anlaşılabilmesi adına ilerdeki bölümlerde körfez bölgesindeki gerilim ve İran'ın bölgeye yönelik politikası başlıklar adı altında incelenecektir.

TARİHİ ARKA PLAN

M.Ö. 2000 civarında Aryayilerin İran platosuna yerleşmeleriyle İran'ın tarihi başlar. Kelime kökeni olarak İran, Aryan diyarı (*Aryan ırkına mensup kimselerin yaşadığı yer*) anlamına gelir. Şekil-1'de gösterildiği gibi Eratosthenes'in yaklaşık M.Ö. 200'de çizdiği dünya haritasında İran platosunun bulunduğu bölgeyi tanımlamak için Ariana (Aryânâ) ifadesi kullanılmıştır.

Şekil 1¹

İslam öncesi İran'a hükmeden imparatorlukların isimleri aşağıda gösterilmiştir.

- Med İmparatorluğu (مادها) M.Ö. 678 – M.Ö. 549
- Ahemeniş İmparatorluğu (اخامنیشیان) M.Ö. 550 – M.Ö 330
- Selevkos İmparatorluğu (سلوکیان) M.Ö. 323 – M.Ö. 63
- Part İmparatorluğu (اشکانیان) M.Ö. 150 – M.S. 224
- Sasani İmparatorluğu (ساسانیان) 224 – 651

İran Hz. Ömer döneminde fethedilmiştir. Bir dönem Emeviler ve Abbasiler İran'ı idare ettikten sonra 822'de Horasan Valisi Tahir bağımsızlığını ilan etmiştir ve yeni bir Pers hanedanlığı olarak Tahiriler hanedanlığını kurmuştur. Samaniler döneminde İran'ın bağımsızlığını kazanma çabaları daha da güçlenmiştir. Bu dönemde Arapça alfabesi

¹ <http://1host2u.com/?ez=4390> Erişim (20.05.2018)

Farsça'ya uygulanmıştır. Samaniler'den sonra İran Gazneliler, Selçuklular, Harezmsahlar, Moğollar ve Timuriler gibi farklı imparatorluklar tarafından yönetilmiştir. Ancak günümüz İran kimliğini oluşturan hareketler Safeviler döneminde başlamıştır. Şeyh Safiyettin-i Erdebili (1252-1334) tarafından bir Sünni tarikatı olarak kurulan Safeviye tarikatı zamanla bir Şii tarikatına dönüştürülmüştür ve günümüzde 12 İmam Şiiliği İran'ın temellerini oluşturmuştur. Safevi hanedanlığının (1501-1736) ilk şahı olan Şah İsmail Şiiliğin yayılmasında etkili olmuştur. Ayrıca kendisini Hz. Mehdi'nin yeryüzündeki temsilcisi olarak ilan etmiştir.²

Safeviler'den sonra kısa bir dönem Afşar Hanedanı ve Zend Hanedanı İran'da hüküm sürmüştür. Kaçar hanedanlığı (1794-1925) Safevilerden farklı olarak dini işlerini ulemaya bırakmıştır. 1925'te Rıza Şah'ın başa geçmesiyle Kaçar hanedanlığına son verilmiş ve Pehleviler dönemi başlamıştır. Pehlevi döneminde Kaçarlarda olduğu gibi dini işler ulemaya bırakılmıştır ancak ulema devlet işlerinden uzak tutulmuştur, muhalif din adamlarına baskı uygulanmıştır. Nitekim Humeyni uzun yıllar sürgünde yaşamıştır. 1979 yılında Humeyni liderliğinde gerçekleşen İslam Devrimi'yle birlikte Kaçarlar ve Pehlevi dönemlerinin aksine ulema iktidarı elinde bulundurmamıştır. Devrim sonrası dönemde ülke 12 İmam Şiiliğini temel alan şeriat kanunuyla yönetilmektedir.³ Yukarıda kısaca bahsedildiği gibi İran, köklü bir devlet geleneğine sahip olmuş, farklı dönemlerde farklı yönetimler tarafından yönetilmiştir. Ancak bu yönetimlerin her biri kendine has yönetim biçimi ve dış politika benimsemiştir. İran'ın uzun geçmişine bakıldığında bütün dönemleri incelemek mümkün değil ancak günümüz İran dış politikasını anlamak adına devrim öncesi (Pehlevi dönemi) ve devrim sonrası (İran İslam Cumhuriyeti) dış politika ilkelerini incelemekte fayda var.

---

² Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, 6. b., Bursa: Dora yayınevi, 2014, s. 409.

³ Arı, Op. Cit. S. 415.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Tezin teorik ve kavramsal çerçevesini İran'ın dış politikasında benimsemiş olduğu stratejiler ve ilkeler oluşturmaktadır. Bu bağlamda İran'ın dış politika stratejileri ilk olarak incelendikten sonra ileriki bölümlerde bu stratejiler çerçevesinde İran'ın Körfez bölgesine yönelik izlemiş olduğu politikalar detaylı bir biçimde incelenmiştir. Çalışmanın ana başlığını devrim sonrası İran'ın körfez bölgesine yönelik dış politikası oluşturur ancak konunun daha iyi anlaşılabilmesi ve okuyucuya daha geniş bir perspektif vermek adına devrim öncesi İran'ın dış politika stratejilerine kısaca değinilmiştir.

Devrim öncesi dönem İran dış politika ilkelerine bakıldığında hem Rıza Şah hem de oğlu Muhammed Rıza Şah dönemlerinde mevcut konjonktüre uygun dengeleme politikasının ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda her iki dönemde “dengeleyici üçüncü güç stratejisi” oldukça baskın hale gelmiştir. Rıza Şah döneminde üçüncü dengeleyici güç olarak Almanya benimsenirken oğlu Muhammed Rıza Şah döneminde ABD üçüncü dengeleyici güç olarak tercih edilmiştir. Bunun en temel nedenini ise Muhammed Rıza Şah'ın daha yeni iktidara geldiği İkinci Dünya Savaşı esnasında İran'da etkin olan Rusya ve İngiltere'nin Almanya'yı İran'da istememesi oluşturmaktadır. Pehlevi döneminin bir dönüm noktası olarak değerlendirilen Muhammed Musaddık döneminde Muvazene-i Menfi/ stratejisi ön plana çıkmaktadır. Bu stratejiye göre İran bağımsız bir ülke olarak kalabilmesi için hiçbir yabancı güce kendi çıkarlarından taviz verilmemesi öngörülmüştür.

Devrim sonrası döneme bakıldığında İran'ın benimsemiş olduğu politikalar sonucunda uluslararası camiadan yüksek bir baskıya maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu baskılar İran'ın dış politika stratejilerinin oluşmasında da oldukça etkili olmuştur. Devrimin ilk yıllarına bakıldığında “ümme teorisi” ve “devrim ihraci” gibi idealist stratejiler benimsenmiştir. Ancak devrimin gerçekleşmesinde çok zaman geçmeden İran-İrak savaşının patlak vermesi, başta ABD yaptırımları olmak üzere uluslararası camianın baskıları İran'ın dış politika stratejilerinde yumuşamaya neden olmuştur. Nitekim 1989 sonrası döneme bakıldığında “ekonomik normalleştirme”, “medeniyetler diyalogu” ve “müzakere ve diplomasi” gibi stratejilerin ön plana çıktığını görmekteyiz.

İRAN'IN DEVRİM ÖNCESİ (PEHLEVİ DÖNEMİ) DIŞ POLİTİKA İLKELERİ

A. RIZA ŞAH DÖNEMİNDE DIS POLİTİKA İLKELERİ

Rıza Şah'ın başa geçmesiyle İran yönetiminde hanedan değişikliği gerçekleşmiştir. Kaçarlar döneminin sonlarına doğru İran adeta dış güçlerin oyun alanına dönmüş; öyle ki kuzeyi Ruslar, güneyi ise İngilizler kendilerine birer özerk alan haline getirmiştir. Diğer taraftan İran'ın güçlü bir komşusu olan Rusya'da meydana gelen köklü değişimler de İran'ı doğrudan etkilemiştir. Ancak Rusya bu değişimler sonrasında her ne kadar İran topraklarından çekilse de dolaylı yollardan İran'ın dış politikasında etkili bir aktör olmaya devam etmiştir. Diğer yandan İngilizlerin bölgede ve özellikle İran'ın güney topraklarında var olması bu ülkenin dış politikasında en az Ruslar kadar etkili olmasını sağlamıştır. Dolayısıyla böyle bir ortamda iktidara gelen Rıza Şah, ülkenin güvenliğini sağlamak ve kendi iktidarını sürdürmek adına belirli politikalar izlemiştir. Söz konusu bu politikaları ilkesel bazda incelemekte fayda var⁴.

1. Üçüncü Dengeleyici Güç Stratejisi (استراتژی نیروی سوم) 1925 – 1945

Daha önce bahsedildiği üzere Kaçarların son döneminde İran fiili olarak dönemin iki süper gücü olan Rusya ve İngiltere tarafından işgal edilmiş, bu işgal sonucunda İran'ın kuzeyinde Rusya, güneyinde ise İngiltere varlığını devam ettirmiştir. Böyle bir ortamda iktidara gelen Rıza Şah ülkedeki durumu kontrol etmek için üçüncü bir dengeleyici güç arayışında olmuştur. Dönemin koşullarına göre üçüncü gücün coğrafi olarak İran'dan uzak olması ve güç olarak da dengeyi sağlayabilecek düzeyde olması ön görülmüştür. Bu dönemde Rıza Şah üçüncü güç olarak Almanya'yı daha uygun görmüştür. Rıza Şah'ın Almanya'yı dengeleyici güç olarak tercih etmesindeki etken olarak uluslararası konjonktürün yanı sıra Rıza Şah'ın Almanya'yı Aryan ırkına mensup görmesi de etkili olmuştur. Şah rejiminin Almanya'dan İran'da siyasi olarak aktif rol almasına yönelik isteği Almanya tarafından kabul edilmiştir. Böylece Almanya İran siyasetinde önemli aktörlerden biri haline gelmiştir.⁵

Almanya'nın İran'a girmesiyle sadece siyaset alanında sınırlı kalmamıştır, hava yolları, demir yolları, bankacılık sistemi vb. pek çok alanda İran'a ciddi yardımlarda bulunmuştur. Junkers uçak firması bu dönemde İran havayollarına ciddi anlamda

⁴ Ruhullah İslami, “olguvi Siyaseti Hariciyi İran ez Meşrute ta ber amadeni Rıza Şah” *faslname-i tarihi ravabiti harici*, yaz – 2013, sayı 55, s.45.

⁵ İbid.

katkıda bulunmuş ve İran havayollarında beş sene hizmet ayrıcalığını elde etmiştir. Bunun yanı sıra demir yolları ve bankalarda üst düzey yöneticilere kadar Almanlar atanmıştır. Almanların zaman içerisinde İran'ın farklı mecralarına nüfuz etmesi İngiltere ve Rusya'yı rahatsız etmiştir. Nitekim bu iki süper güç İran yönetiminden Almanların sınır dışı edilmesini istemiş, İran yönetiminin bu isteği kabul etmemesi üzerine bir kez daha bu iki güç tarafından işgale uğramıştır.⁶

2. Yenilikçilik ve Reformist Politikalar

Rıza Şah iktidara geldiğinde İran hem sanayi hem de toplumsal refah olarak dünyanın gelişmiş ülkelerin geldiği noktadan oldukça geri kalmıştır. Rıza Şah öncesi dönemde de İran entelektüelleri ve yöneticileri bu durumun farkına varmıştır. 1907 – 1925 yılları arasında uygulanan meşrutiyet yönetimini de bu boşluğu doldurmak için atılan adımlardan biri olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır. 20. yüzyılın ilk yarısına bakıldığında İran ve Türkiye'nin benzer reformlara gittiğini görmekteyiz. Bunun en temel nedenlerinden biri her iki ülke ya da eski adıyla imparatorlukta yaşanan gerileme ve gelişmemeyi günün teknolojisinden uzak kalmaları olarak değerlendirmek mümkündür. Nitekim her iki imparatorluğun uğradığı yenilgilerin de bu durumdan esinlendiği söylenebilir. Bu koşullarda Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi İran'ın toprak kaybına ve Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasına neden olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra güçlenerek iktidarı eline geçiren Rıza Şah tıpkı Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye'de gerçekleştirdiği yenilikçi reformlar gibi İran'da da benzer reformlar yapmıştır. Söz konusu reformlardan askeri ve ekonomik reformların yanı sıra toplumsal olarak kılık kıyafet, şapka kanunu, kadın erkek eşitliği vb. reformlardan bahsedilebilir. Rıza Şah Batılı ülkelerle iyi ilişkiler kurmaya yönelmiştir. Bu kapsamda Batılı şirketlere özellikle Alman şirketlerine pek çok ayrıcalık vermiştir. Rıza Şah ülkenin kalkındırılması ve gelişmesi için Batı'nın sanayisinden yararlanmış; demir yolları, havayolları, baraj ve pek çok altyapı projelerini Batı'nın sanayisiyle gerçekleştirmiştir.⁷

⁶ Fatima Nazari, "Ravabeti Alman ve İran der asri Rıza Şah", <http://pahlaviha.pchi.ir/show.php?page=contents&id=18628> erişim (28.05.2018)

⁷ Muhammed Ali Alizadeh, "Tesiri Goftemani Milligerayi ber Tahavvulati İçtimayi ve Ferhengi Dovreyi Pehleviyi Evvel", *Pejohişnameyi Tarih* yıl 5, sayı 19, s. 106.

B. MUHAMMED REZA ŞAH DÖNEMİNDE DIŞ POLİTİKA

Muhammed Rıza Şah döneminde İran'ın dış politikası tıpkı diğer dönemlerde olduğu gibi belli ilkeler çerçevesinde şekillenmiştir. Çoğunluk olarak bu ilkeler o dönemin konjonktürüne göre dönemin düşünürleri tarafından ortaya konulup uygulamaya tabi tutulmuştur.

1. Dengeleyici Güç Stratejisi (استراتژی نیروی سوم) 1941 – 1953

İkinci Dünya Savaşı sırasında müttefiklerin İran'a Alman vatandaşlarını ülkeden çıkarması konusunda defalarca uyarısına rağmen İran'ın bu hususta bir şey yapmaması üzerine 25 Ağustos 1941'de Rusya ve İngiltere eş zamanlı olarak İran'ı işgal etmiştir. Böylece İran'ın kuzey kısmı Rusya'nın eline güney kısımları ise İngiltere'nin eline düşmüştür. İran ise bu iki gücü dengelemek adına üçüncü bir stratejik güce ihtiyaç duymuştur. Üçüncü ülkenin aşağıdaki özellikleri taşıması öngörülmüştür.

- İran üzerinde sömürgeci amaçları olmamalı
- SSCB ve İngiltere arasında dengeyi sağlayacak güce sahip olmalı
- İran'da kalıcı olma amacı gütmemeli
- İran'ı fiili olarak işgal eden güçlerin (SSCB ve İngiltere) hiçbiri ile husumeti olmamalı.⁸

İran'ın dengeleyici güç olarak tanımladığı ilkeleri o zamanın koşullarına göre uyan ülke, ABD olmuştur. Ancak ABD Muhammed Rıza Şah'ın bir telgrafla belirttiği bu yöndeki isteğini İran'da ABD ve İngiltere çıkarları aynı yöndedir diyerek reddetmiştir⁹. Dengeleyici güç politikası Rıza Şah döneminde de uygulanmıştır. O dönemde dengeleyici güç olarak Almanya tercih edilmiş, ancak İkinci Dünya Savaşı sırasında İran'ın müttefik devletler bloğundan İngiltere ve Rusya tarafından işgale uğramasıyla birlikte Almanya bu özelliğini kaybetmiştir. Zira Almanya bu dönemde İran'da hem SSCB hem de İngiltere tarafından istenmemektedir ki zaten İran'ın işgaline neden olan etken Almanya'nın İran'daki varlığı olmuştur. ABD ilk olarak İran Şahı'nın bu teklifini reddetmiştir. Ancak SSCB'nin üçlü antlaşmaya rağmen İran'da kalmaya devam etmesi ve askerlerini kuzey bölgelerinden çekmemesi üzerine ABD, SSCB'ye

⁸ Elham Rasuly Sani Abadi "berresiye Mukayeseyi Dovrani Pehleviyi Dovvom ve Cumhuriy -i İslami", *Pejohişnameyi intikadiyi Mutun ve ve Bernamehayi Ulumi İnsani*, 2017 sayı: 3 s. 84.

⁹ İsmail Behmany, "Usuli hakim ber Siyasethayi Hariciyi İran der Salhayi 1320 – 135 ve Tesiri An ber Revabeti Harici", <http://www.politicss.blogfa.com/post-29.aspx> erişim (25.04.2018)

Ültimatom vermiştir. Böylece ABD, İran içişlerine müdahil olmuştur. O dönemin koşullarına bakıldığında İran'ın kamuoyu da ABD'nin böyle bir rol üstlenmesi için müsaitti. Bu nedenle ABD İran'ın iine nüfuz edebilmiş ve büyük yatırımlar yapmıştır. ABD'nin İran içişlerine bu kadar müdahil olması ve İran'da yapılan yatırımların hacminin yükselmesi zamanla kendi işlerinde İran yönetiminden bağımsız hareket etmesine yol açmıştır. Bu durum beraberinde halkın rahatsızlığını ve milliyetçi akımların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Nitekim milliyetçi sloganlarla boy gösteren Dr. Musaddık iktidara gelmiştir ve ABD'nin dengeleyici g niteliği de sona ermiştir.¹⁰

2. Yabancılara Ayrıcalık Vermeme Stratejisi (استراتژی موازنه منفی)

Bu strateji önceki stratejiyle (dengeleyici g stratejisi) eş zamanlı olarak yrtlmştir. Bunun temel nedeni de İran'ı eş zamanlı olarak biri kuzey diğeri güneyden işgal eden SSCB ve İngiltere'yi dengelemek olmuştur. Bilindiği zere İran'ın güneyi İngiltere tarafından işgal edildikten sonra İngiltere bir takım ayrıcalıklar elde etmiştir. İran'ın bu bölgedeki petrolün kontrolünün neredeyse tamamı İngiltere'nin elindeydi. Buna karşılık kuzey bölgesini işgal eden Rusya herhangi bir ayrıcalığa sahip değildi. SSCB'nin kuzey bölgesindeki petrol üzerinde ayrıcalık istemesini Musaddık yönetimi kabul etmemiştir. Ayrıca Musaddık SSCB'nin bu ayrıcalık taleplerini güney bölgesinde İngiltere'ye verilen ayrıcalıklara bağlamaktaydı ve İran'ın o dönemdeki istikrarsızlığı da dış güçlere verilen imtiyazlar ve ayrıcalıklardan kaynaklandığını düşünmekteydi. Dolayısıyla Musaddık, herhangi bir yabancı devlete ayrıcalık vermeyerek ülkenin milli kaynaklarını özellikle petrol millileştirmeye yönelmiştir. Onun benimsediği yabancılara ayrıcalık vermeme stratejisi İran'ın dış politikası açısından temel bir ilke olarak bilinmektedir ve Fars literatüründe *Muvazeneyi Menfi* olarak geçmiştir. Yabancılara ayrıcalık vermeme ya da Farsça ifadesiyle *Muvazeneyi Menfi* stratejisinin kendine has bazı maddeleri bulunmaktadır, söz konusu stratejiyi anlamak için o maddelere değinmekte fayda var.¹¹

¹⁰ İbid.

¹¹ Abdulreza Huşeng Mehdevi, "Siyaseti Hariciyi İran der Dovrani Pehlevi 1300 – 1357 ", Tahran: Peykan yayınevi, 2010, s. 113.

a. Siyasi dengeyi sağlamak

O dönem İran yönetiminin asıl amacı İran'ın siyasi istikrarını sağlamaktır. Dönemin başbakanı Musaddık mecliste yaptığı bir konuşmada şu ifadeleri kullanmıştır: *Siyasi dengeden kasıt komşu ülkelerle olan hesaplarımızı temize çekmektir. Fazla verdiysek geri alalım eksik verdiysek tamamlayalım, ancak bundan böyle hiçbir ülkeye çıkarlarımıza aykırı hiçbir şey vermeyeceğiz.* Musaddık'a göre istikrarı sağlamak için İran'ın üzerindeki güç rekabetini önlemek gerek. Bunun için gerektiğinde de rekabet eden güçleri birbirine düşürmekten ya da zaman zaman ittifaklar kurmaktan kaçınılmamalıdır. Zira onun gözünde ecnebi ecnebidir, kuzey güney fark etmez.¹²

b. Dış güçlerden bağımsızlığını almak

Musaddık'ın deyimiyle İran petrolünün millileştirmekte ki asıl amaç İran'a dış güçlerden tamamen bağımsızlığını kazandırmaktır. Bu nedenle İran'ın bütünlüğünü bozan ya da bağımsızlığına ters düşen girişimlere karşı çıkmıştır. Örneğin Seyyid Ziauddin Tabatabayi'nin başbakanlığını İngiltere yanlısı diyerek reddetmiş ya da İngiltere tarafından önerilen üçlü komisyonu İran'ın bütünlüğünü bozacağı gerekçesiyle kabul etmemiştir. Musaddık'a göre damarlarında İranlı kanı taşıyan birinin dış güçlerin İran içişlerine müdahalesini kabul etmesi mümkün değildir. Musaddık'ın Dışişleri Bakanı Hüseyin Fatimi bir konuşmasında şu ifadeleri kullanmıştır: *İran hakkında verilen kararlar yabancı güçlerin elçilikleri yerine ülkenin gerçek sahipleri ve gerçek temsilcileri tarafından verilmeli.*¹³

c. Yabancılar Ayrıcalık Vermeme Yasağı

Musaddık'a göre yabancıların İran içişlerine karışmasının temel nedeni yabancılar verilen ayrıcalıklardır. Bu nedenle Musaddık dönemin konjonktürel gerçeklerini dikkate alarak başka güçlerin iştahını kabartmamak ve İran'ın bağımsızlığını güvence altına almak adına yabancılar ayrıcalık vermeme yasa tasarısını meclise sunmuştur. Yasa mecliste çoğunluğun oyunu alarak kabul edilmiştir. Musaddık, Tudeh Partisi milletvekillerinin İngiltere'nin güneydeki ayrıcalıklarına karşı dengeyi sağlamak adına SSCB'ye kuzeyde ayrıcalık verme teklifini tek eli olan birinin dengeye sağlamak için sağ elini de kesmesine benzeterek reddetmiştir. Ona göre İran'ın kendisi

¹² İbid. S. 115

¹³ İsmail Behmany, loc. Cit.

ülkede bulunan doğal kaynakları kullanarak kendi altyapısını oluşturabilir. Bunun için herhangi bir dış gücün yardımına ihtiyacı yoktur.¹⁴

3. Pozitif Milliyetçilik Stratejisi (استراتژی ناسیونالیسم مثبت) 1953 – 1962

1953 darbesiyle Musaddık'ın iktidarı sona ermiştir. Böylece Musaddık döneminde uygulanan Muvazeneyi Menfi politikası yerine yeni bir strateji geliştirildi. pozitif milliyetçilik olarak bilinen bu stratejinin temel özellikleri: Batı- özellikle ABD ve İngiltere- yanlısı, SSCB karşıtlığı ve komünizmle mücadele ve Batı'yla ittifaklar kurarak İran'ın güvenliğini sağlamak olmuştur. Bilindiği üzere 1953 yılında AJAX Operasyonu olarak bilinen CIA ve MI6'in düzenlediği operasyon sonucunda Musaddık iktidarı düşürülmüştür. Bu olay sonrasında Muhammed Rıza Şah yeni bir strateji geliştirerek Batı'yla daha yakın ilişkiler geliştirmeye çalışmıştır. Muhammed Rıza Şah Batı'ya yakın durarak bir taraftan SSCB'ye karşı kendi güvenliğini sağlamaya diğer yandan da ülke içinde planladığı yenilikçi projelerini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Şah ayrıca milliyetçiliği pozitif ve negatif olmak üzere ikiye ayırmıştır. Bu sınıflandırmada Musaddık'ın izlemiş olduğu *Muvazeneyi Menfi Stratejisi* negatif milliyetçilik olarak değerlendirilerek kötü ve milletin çıkarlarına aykırı, kendi izlemiş olduğu politika ise pozitif milliyetçilik ve milletin çıkarlarına uygun olarak tanımlanmıştır. Muhammed Rıza Şah'a göre diğer ülkelerden uzak durarak milli çıkarları sağlamak mümkün değil, ona göre milletin çıkarları doğrultusunda diğer ülkelerle birlikte hareket etmek ve işbirliği yapmak gerekir. Muhammed Rıza Şah'ın benimsediği *Pozitif Milliyetçilik Stratejisinin* bazı temel ilkelerini incelemekte fayda var.¹⁵

a. SSCB'yle Mücadele

Muhammed Rıza Şah ülkenin güvenliğini her şeyden daha önemli ve öncelikli olarak görmekteydi. Dolayısıyla İran'ın güvenliğini tehdit eden SSCB'yi dengelemek için ABD'ye yönelmiştir. Şah'ın SSCB'ye karşı korkusu geçmişte yaşanan olumsuz olaylardan kaynaklanmaktaydı. Rusların, Mirza Küçük Han'ın Reşt'te özerk bir cumhuriyet kurmasını desteklemesi, Rusların İran'a askeri müdahalede bulunması Tudeh Partisi'ni kurması ya da İran içinde Azerbaycan ve Mahabat gibi özerk

¹⁴ Muhammed Cafer Çemenkar, "Mamuriyeti Nizamigeriyi Devleti Pehleviyi Dovvom ve Tesiri An ber Munasibati Hariciyi İran", *Pejohişhayi Tarihi*, yıl 2, Sayı 4, kış – 2010, s. 56.

¹⁵ Huşeng Mahdevi, op. Cit. S. 130.

cumhuriyetlerinin oluşmasını desteklemesi Şah'ın korkusunu tetikleyen tarihi olaylardan bir kaçıdır. Bu kapsamda Muhammed Rıza Şah açısından SSCB, İran'ın güvenliğini ve bütünlüğünü tehdit eden en büyük tehlikelerden biri olup bu tehlikeyle mücadele etmek gerekmektedir.¹⁶

b. Batıyla İttifaklar Kurarak Güvenliğini Sağlamak

Musaddık döneminde arka plana itilen Şah, 1953 darbesiyle tekrar iktidarı eline almıştır. Ancak önceki dönemlerin aksine uluslararası alanda güçlü bir aktör olan ABD'de darbeye destek vererek İran siyasetine girmiştir. Bu bağlamda Muhammed Rıza Şah'da ABD'yle işbirliği yapmayı tercih etmiştir. Diğer taraftan ABD, Eisenhower doktrini çerçevesinde komünizmi çevrelemeyi amaçlamaktadır. Böylece İran ABD açısından makul bir müttefik olmuş, nitekim İran'ın Bağdat Paketi'ne katılması da bu döneme denk gelmektedir. ABD zamanla İran içinde pek çok ayrıcalık kazanmıştır. Bunlardan biri %40'a ulaşan güney bölgesindeki petrol ayrıcalığıdır.¹⁷

4. Milli Bağımsızlık Stratejisi (استراتژی مستقل ملی) 1962 – 1979

Milli bağımsızlık stratejisi 1960'larda pozitif milliyetçilik stratejisi yerine kullanılmaya başlamıştır. Bu stratejinin uygulanmaya başladığı dönem bölge ve dünya siyaseti açısından da son derece hassas bir döneme denk gelmektedir. Uluslararası sisteme hakim iki kutuplu düzende bir yumuşama (Detant Dönemi) söz konusu olmuştur. İki kutuplu sistemde yaşanan bu yumuşama da, her iki kutupta yaşanan lider değişikliğinin etkisi olduğundan bahsetmek mümkündür. Bir yandan uluslararası sistemdeki değişiklikler, diğer yandan İran'ın özellikle darbe sonrasında içindeki dinamikler dönemin yönetimini böyle bir strateji uygulamaya sevk etmiştir. 1953 darbesi sonrasında milletin ABD ve İngiltere'ye karşı yükselen negatif algısına ve Batı yanlısı tutumlarından dolayı Şah rejimine yöneltilen eleştirilere karşı Muhammed Rıza Şah milli söylemlerle bir nebze de olsa yükselen tepkileri durdurmaya çalışmıştır. Şah her ne kadar milli söylemlerle meşruiyetini sağlamlaştırmaya çalışsa da halk tabanından ABD ve Batı yanlısı politikalarından dolayı ülkeyi dış güçlere bağımlılaştırmak ve milli

¹⁶Kadir Tavakkuli, "Siyaseti Du Sutuniyi Nixon - Kissinger", <http://qadir53.blogspot.com/1392/05/17/post-60/> erişim (28.04.2018)

¹⁷Huşeng Mahdevi, op. Cit. S. 133.

kaynakları dışa aktarmakla eleştirilmiştir. Muhammed Rıza Şah'ın son dönemlerinde uygulanan milli bağımsızlık stratejisi belirli ilkelere dayanmaktadır.¹⁸

a. ABD'nin Hami Güç Olması

Bu dönemde ABD'nin İran siyasetinde daha fazla etkin olmasıyla birlikte İran dış politikasında hamî güç olarak kabul edilmesi bir ilke haline gelmiştir. 1969 yılında ABD başkanı Nixon, "*peace with honor*" adında kendi doktrinini ilan etmiştir. Doktrine göre; ABD dost ülkelerle bir nevi ortaklık kurmalı ve bu ortaklıkta barışın yükümlülükleri ve yararları adilane paylaşılmalıdır. Bu nedenle ABD, İran gibi dost ülkelerin bölgelerinde daha aktif olmasını istemiş ve bu doğrultuda söz konusu ülkelere gereken yardımları yapmıştır. İran bu dönemde ABD'yle pek çok antlaşma imzalamıştır. Yapılan bu antlaşmalar bir taraftan İran'ın ülke içinde hedeflediği kalkınma projeleriyle ilgiliyken diğer yandan ABD'nin bölgesel politikalarıyla birebir örtüşmekteydi. Bu ortaklık sayesinde ABD, bölgedeki iki ayaklı politikasını (two pillars policy) başarıyla uygulamıştır. ABD'nin iki ayaklı politikasında bölgenin güvenliğini sağlamak İran'a bırakılmıştır, ancak diğer yandan bölgedeki Arap nüfusunu sistem dışı bırakmamak adına iki ayaklı politikanın diğer ayağını Suudi Arabistan oluşturmuştur. Körfez'in güvenliğinden sorumlu olan İran bu dönemde ABD'yle pek çok askeri antlaşma imzalamıştır. Her ne kadar İran, ABD'nin desteğiyle özellikle askeri anlamda güçlendiyse de İran'ın Bahreyn'in bağımsızlığını tamamen tanıması ve Abu Musa adasının üzerindeki ortak hakimiyeti kabul etmesi de bu döneme denk gelmektedir.¹⁹

b. Komşularla Barış İçinde Yaşamak

Esasında bu ilkeyi kutuplarda yaşanan yumuşamanın İran'a yansımaları olarak değerlendirmek mümkündür. Batı bloğu yanlısı olan İran, kutuplardaki yumuşamayla komşuları özellikle SSCB'yle olan ilişkilerinde değişikliğe giderek komşularla barış içinde yaşama ilkesini benimsemiştir. Bu değişiklikle birlikte İran Şahı Muhammed Rıza Şah Moskova'ya SSCB'yi tehdit edecek herhangi bir yabancı askeri üssü İran topraklarında izin vermeyeceği güvencesini vermiştir. Böylece İran ve SSCB arasında bazı siyasi, ekonomik ve askeri antlaşmalar imzalanmıştır. Arak otomobil fabrikasıyla

---

¹⁸ Ali Rıza Ezgandi, "Revabeti Hariciyi İran 1320 – 1357", Tahran: Qumes yayınevi, 2003, s. 55.

¹⁹ İbid. S. 61.

ilgili antlaşma, sınır boyundaki suyun ortak kullanımıyla ilgili antlaşma, doğal gaz ihracıyla ilgili antlaşma bu antlaşmaların birkaç örneğidir.²⁰

c. Körfez ve Bölge Güvenliğini Sağlamak

ABD'nin iki ayaklı politikasıyla uygulamaya geçen bu ilke, İran'ın bölgedeki askeri güç olmasını ön plana çıkarmıştır. Diğer taraftan bu politikayla ABD-İran ilişkileri en üst düzeyini yaşamıştır. Ancak Muhammed Rıza Şah içerde tepki çekmemek için bölgenin güvenliğinin İran'ın kendi çıkarları doğrultusunda önemli olduğunu konuşmalarında vurgulamıştır.²¹

İRAN'IN DEVRİM SONRASI (İRAN İSLAM CUMHURİYETİ) DIŞ POLİTİKA İLKELERİ

Devrim sonrası İran'ın dış politikasını genel olarak 4 ana başlığa ayırmamız mümkündür:

1. İran Çıkarlarına Dayalı İlimli Dönem
2. Ümmet Teorisine Dayalı Politikalar ve Devrim İhracı Dönemi
3. Ekonomi Temelli Normalleştirme Dönemi
4. Kültürel Normalleştirme Dönemi

A. İRAN ÇIKARLARINA DAYALI İLİMLİ DÖNEM (1979-1981)

Bu dönem tarihsel olarak devrimin ilk yıllarına denk gelmektedir. Dış politikanın temel unsurlarını İran'ın kendi çıkarları oluşturmaktaydı ve bu nedenle radikal grupların savunduğu İslam için İran yaklaşımının aksine İran için İslam yaklaşımını benimsemiştir. Dolayısıyla mevcut diplomasi çerçevesinde dış ülkelerle ilişki kurmayı kabul etmiştir. Ancak İngiltere'ye yönelik izlediği millileştirme politikalarını ABD'ye karşı da geliştirmiştir. Bu dönemde dış politikanın temel ilkelerini tarafsızlık (Ne Şarki Ne Garbi) oluşturmaktaydı ve İran hükümeti her iki bloktan uzak durmuş, İlimli bir politika izlemiş ve bütün ülkelerle iyi ilişkiler kurmaya çalışılmıştır. Ancak İsrail ve

---

²⁰ Huşeng Mahdevi, op. Cit. S. 213.

²¹ Tavakkuli, loc. Cit.

Güney Afrika bu duruma istisna oluşturmaktadır. Bu ilkeler çerçevesinde İran'ın giriştiği eylemleri şu şekilde ifade etmek mümkün olacaktır:²²

- a. CENTO'dan ayrılması.
- b. Mısır'la ilişkilerini kesme kararı.
- c. Kapitülasyon antlaşmalarını tek taraflı fesh etmek.
- d. MODET antlaşmasının 5 ve 6 bölümlerini fesh etmek.
- e. Bağlantısızlar hareketine üye olmak.
- f. Fas'la ilişkileri kesme.²³

B. ÜMMET TEORISINE DAYALI POLİTİKALAR VE DEVRİM İHRACI DÖNEMİ (1981-1989)

Hamenei'nin Cumhurbaşkanlığı dönemine denk gelen bu dönemde milliyetçi politikalar yerine daha çok idealist ve evrensel değerlere dayalı politikalar izlenmiştir. Bu dönemde İran sadece *Ne Şarki Ne Garbi* sloganı çerçevesinde tarafsızlık politikalarıyla yetinmemiş, var olan uluslararası düzene karşı çıkmıştır ve kendi oluşturduğu düzeni var olan uluslararası düzenin yerine yerleştirmeye çalışmıştır. Bu dönemde izlenen politika (Ne Şarki Ne Garbi, Cumhuriyet-i İslami = Ne Doğu Ne de Batı İslam Cumhuriyeti) çerçevesinde şekillenmiştir, nitekim İran anayasasında da “İran bütün dünya mazlumlarının hakkını savunmaktadır” ibaresi de bu tezi desteklemektedir. Yukarıdaki ifadelerden anlaşıldığı üzere İran bu dönemde var olan uluslararası sisteme tamamen karşı çıkarak kendi oluşturduğu Şii İslam ilkelerine dayanan sistemi bir alternatif olarak sunmaya çalışmıştır. İran kendi oluşturduğu bu sistemi uluslararası düzeye sürmek için devrim ihracına başvurmuştur. Bunun için öncelikli bölgeler olarak 4 bölgeden bahsedilebilir:

- a. Körfez Bölgesi
- b. Orta Asya-Kafkasya Bölgesi
- c. Afganistan
- d. Lübnan.²⁴

---

²² Seeyed Jalal Dehghani Firouzabadi, *Foreign Policy of The Islamic Republic of Iran*, Tahran: samt yayınevi, 2015, s. 300.

²³ İbid. S. 304.

²⁴ Davud Garayakzendi, “Usul ve Mebaniyi Siyaseti Hariciyi Cumhuriyeti İslamiyi İran: Cestari der Mutun”, *Fasnameyi Mutaleati Rahbordi*, yıl 11, sayı 2, yaz 2008, s. 283.

Yukarıdaki bölgelere bakıldığında İran hemen yanı başında yer alan Körfez ülkeleri ve özellikle %60 civarında Şii nüfusuna sahip ancak Sünni azınlık tarafından yönetilen Irak bu durumdan son derece rahatsızlık duymaktadır. Diğer taraftan Körfez bölgesi ABD için hayati çıkar alanı olarak bilinmektedir ve İran'ın bu bölgeye devrim ihraç etmesi bir taraftan bölge ülkelerini diğer taraftan ABD'yi rahatsız etmiştir. Dolayısıyla Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi (KİK) Körfez Arap ülkeleri tarafından İran tehdidini önlemek için kurulmuş ve teşkilat ABD tarafından desteklenmiştir. Diğer taraftan Tudeh Partisi'nin kapatılması ve İran'ın Azerbaycan ve Türkmenistan gibi SSCB'nin egemenliğinde olan ülkelere devrim ihraç etmeye yönelmesi SSCB'yi rahatsız etmiştir. Bütün bunlara karşılık SSCB'nin Afganistan'daki ve ABD'nin Basra Körfezindeki varlığını düşünecek olursak, İran ümmet teorisi çerçevesinde dünyaya yeni bir sistem sunmaya çalışırken kendini, varlığını sorguladığı muhalif düzenle çevrili bulmuştur. Böyle bir durumda İran'ın yapacağı herhangi bir hamle kalmayınca *Ummu'l Kura* teorisini ortaya atmıştır. Böylece İran, devrim ihraç etmek yerine kendi ulusal sınırlarını korumaya odaklanmıştır. Genel olarak İran'ın yapmış olduğu girişimler itibarıyla bu dönem bazen İdealist-Devrimci dönemi olarak da adlandırılmaktadır.²⁵

C. EKONOMİ TEMELLİ NORMALLEŞTİRME DÖNEMİ (1989-1997)

Bu dönem Ali Ekber Rafsanjani'nin Cumhurbaşkanlığı dönemine denk gelmektedir. Diğer taraftan İranlıların dayatılmış savaş (*Cenge Tahmili*) olarak adlandırdığı İran-İrak Savaşı daha yeni sona ermiştir. Hem savaşın verdiği hasarlar hem de uluslararası koşullar İran'ın idealist ümmetçi yaklaşımdan daha realist ve ulusalcı yaklaşıma yönelmesine neden olmuştur. İdealist düşüncelere dayanan Velayet-i Fakih düşüncesinin kurucusu ve Devrim lideri Humeyni'nin ölümü de İran'ın daha realist yaklaşımlara yönelmesinde etkili olmuştur. Bu dönemde İran diğer ülkelerle ilişkileri normalleştirme ve uluslararası müttefikler aramaya çalışmıştır. Bu açıdan SSCB sonrasında oluşan cumhuriyetler İran için büyük öneme sahip olmuştur. İran bu dönemde sadece Orta Asya ülkeleriyle değil, dış politika ilkeleri çerçevesinde “toplumsal dayanağı olmayan ve dış güçlere hizmet eden ülkeler²⁶” kategorisine giren

²⁵ İbid. S. 284.

²⁶ Seyid Ali Nejat, “Ruykerdi Siyaseti Hariciyi Cumhuriyeti İslami İran der Kibali Tahavvulati Novini Haveri Miyane”, *Faslnameyi Siyaset*, yıl 1, sayı 4, yaz 2014, s. 66.

Suudi Arabistan'la bile ilişkileri normalleştirmeye çalışmıştır ki devlet başkanı olarak Haşimi Rafsancani Suudi Arabistan'ı ziyaret etmiştir. Bu dönemde İran BM, İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT/OİC) ve Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT/ECO) gibi uluslararası örgütlere de üye olmuştur. Lübnan'daki ABD rehinelere serbest bırakılmasında aldığı rol ve Irak'ın Kuveyt müdahalesinde izlemiş olduğu aktif tarafsızlık politikası da İran'ın normalleşme sürecinde attığı önemli adımlardandır. Bu dönemde İran'ın dış politikasında olumlu gelişmeler olduğu gibi olumsuz gelişmeleri de görmek mümkündür; Mykonos Davası, Selman Rüşdi konusunda AB İran ilişkilerin bozulması ve BAE'yle adalar sorununun ortaya çıkması bu örneklerden bir kaçıdır.²⁷

D. KÜLTÜREL NORMALLEŞTİRME DÖNEMİ (1997-2005)

Seyyid Muhammed Hatemi'nin seçim öncesi sloganları dikkate alınır, 1997 seçimlerinde %69 oy oranıyla seçimi kazanması bağlamında, İran halkının da dünyaya açılmaya daha sıcak baktığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu dönemde açık kapı politikası ve “medeniyetler diyalogu” İran dış politikasının temel ilkelerini oluşturmuştur. Bu dönemde İran, anlaşmazlıkları giderme ve medeniyetler diyalogu olarak iki ana çizgiyi izlemiştir. Anlaşmazlıkları giderme, bölge ülkelerine özellikle Körfez ülkelerine yönelik izlenilen bir dış politika çizgisi olarak belirlenmiştir. Uluslararası alanda ise medeniyetler diyalogu söylemi daha ön plana çıkmıştır. İran'ın böyle bir söylemle uluslararası siyasete adım atması, uluslararası imajı açısından pozitif bir adım olarak İran'ın uluslararası sisteme açılmasına neden olmuştur. Petrol ve doğal gaz zengini olan İran için dünya piyasasına çıkmak milli gelir, halkın refahı ve ülkenin kalkınması açısından önemli, ancak Clinton'un yaptırımlarının başlaması ve İran nükleer programının açığa çıkması bu süreci negatif etkilemiştir. 2005 sonrası Mahmud Ahmedinejad'ın iktidara gelmesiyle İran'ın Batı'yla olan ilişkileri iyice gerilmiş ve yeni ambargoların gelmesi bu sürecin sonlanmasına neden olmuştur.²⁸

²⁷ Garayakzendi, op. Cit. S. 286.

²⁸ Abulkasim Tahiri, Hüseyin Kerimiferd, “Huvviyeti Milli ve Siyaseti Hariciyi Cumhuriyeti İslami İran”, *Faslnameyi İlmi*, Sayı 14, s. 142.

E. MUHAFAZAKAR VE İDEALİST (2005 – 2013)

Mahmud Ahmedinecat dönemine bakıldığında İran'ın dış politikasının en temel argümanlarından birini “İsrail karşıtlığı” oluşturmaktadır. Nitekim dönemin Cumhurbaşkanı Ahmedinecat bu tutumunu net bir şekilde ortaya koymaktaydı. Ahmedinecat konuşmalarında ve gazetecilere verdiği röportajlarında sıklıkla Holokast soykırımının bir yalan olduğunu söylemiştir. Ahmedinecat döneminin en önemli konularından biri de İran'ın nükleer programı olmuştur. Ahmedinecat 2008 yılında bizzat kendisi gidip Arak nükleer tesisini faaliyete açmıştır. Ahmedinecat nükleer programı konusunda da oldukça idealist bir yaklaşımla ABD'nin kendisi nükleer bombaya sahip olduğundan dolayı diğer milletleri bu konuda sorgulayamayacağını savunmuştur. Ancak İran'ın nükleer programının barışçıl olduğunu ve Uluslararası Atom Ajansının denetiminde olduğunu savunmuştur.²⁹

Ahmedinecat'ın sıklıkla dile getirdiği bir diğer mesele Filistin meselesi olmuştur. O bu konuda tıpkı İslam Cumhuriyetinin ilk yıllarında olduğu gibi Filistin halkının İsrail işgaline uğradığını savunarak İsrail'i bir devlet olarak tanımamıştır. Hatta bu konuda İsrail'in ortadan kaldırılmasını da zaman zaman dile getirmiştir. Yahudilerin İkinci Dünya Savaşı esnasında soykırımını öngören Holokost olayını da bir uydurmaca olduğunu ifade ederek inkar etmiştir. Ahmedinecat bu argümanını desteklemek adına “Holokost olayı gerçekse neden bu araştırma kısıtlaması var?” sorusunu sıklıkla dile getirmiştir. Ona göre eğer bir olay gerçekliğe dayanıyorsa hakkında araştırma ve soruşturma da açık olmalı.³⁰

Ahmedinecat'ın bu idealist tutumları İran İslam Cumhuriyetinin ilk yıllarına oldukça benzerlik göstermektedir. Nitekim bu dönemde devrim sonrası dönemde ilk yıllarda olduğu gibi dünyanın mevcut düzeni kabul edilmeyip daha adil bir sistemin oluşturulması öngörülmüştür. İran İslam Cumhuriyeti açısından ise bu adil sistem herkesi kapsayan bir “İslam Sistemidir”. Ahmedinecat dönemi İran'ın Latin Amerika'yla olan ilişkilerini de bu açıdan yorumlamak yanlış olmayacaktır. Ahmedinecat göstermiş olduğu bu muhafazakar ve idealist tutumuyla Devrim Rehberi çizgisinin ilgisini de çekmiştir. Nitekim ikinci kez seçilmesinde Devrim Rehberi oldukça etkili bir rol oynamıştır.³¹

---

²⁹ Feridun Kasimi, Cumhuriyet İslami ez Bazergan ta Ruhani, London: H & S Media, 2016. S. 403.

³⁰ İbid. S. 405.

³¹ İbid.

F. DİPLOMASİ VE MÜZAKERE DÖNEMİ (2013 – .....)

İdealist yaklaşımlarıyla bilinen Ahmedinecat'tan sonra Batıda okumuş daha ılımlı bir yaklaşıma sahip Hasan Ruhani iktidara gelmiştir. Ruhani iktidara geldiği yıl New York'ta gerçekleşen yıllık BM Genel Kurulu toplantılarından esnasında müzakerelerin ilk adımı atılmıştır. İki yıl süren bu müzakere sonucunda Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP) olarak bilinen bir antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşma kapsamında İran'ın nükleer faaliyetlerinde UAEA gözetiminde belli kısıtlamalar getirmesi, antlaşmaya taraf diğer ülkeler (ABD, İngiltere, Fransa, Rusya ve Çin + Almanya) de İran'a uygulanan ambargoları kaldırılması öngörülmüştür. Hasan Ruhani iktidara gelmeden önce de seçim sloganlarında daha ılımlı politikalar izlemeyi ve mevcut dış politika sorunları konusunda müzakereyi vaat etmiştir. Nitekim seçimin kazanmasında da bu vaatler oldukça etkili olmuştur. Ahmedinecat'ın idealist ve katı politikaları sonucunda İran'a uygulanan Obama dönemi yaptırımlarından (2011-2013) sonra Hasan Ruhani'nin ılımlı politikaları ve Batının bu politikaya olumlu yaklaşması İran halkını rahatlatmıştır.³²

Ancak İran'la yapılan antlaşmadan kısa bir süre sonra ABD'da yönetim değişikliği ve Trump'ın iktidara gelmesiyle İran halkının bu mutluluğu çok uzun sürmemiştir. Trump, 8 Mayıs 2018 tarihinde tek taraflı olarak ABD'yi antlaşmadan çekmiştir. Bunun üzerinde pek çok uluslararası firma İran'da yatırımlarını durdurmuştur. Trump bununla da yetinmeyip İran petrol ihracının sıfırlanmasını amaçlayarak "Maksimum Baskı" politikası izlemiştir. ABD'nin bu politikası sonucunda Körfez bölgesinde gerilim oldukça artmış, tanker saldırıları, Global Hawk'ın düşürülmesi, ARAMCO saldırıları ve pek çok diğer olay yaşanmıştır.³³

Ruhani dönemi her ne kadar müzakere ve diplomasiyle ön plana çıksa da İran İslam Cumhuriyeti siyasi yapısı gereği nihai karar müessesesi nizama (Devrim Rehberi) ait olduğundan dolayı kritik konularda Devrim Rehberi görüşü ön plana çıkmaktadır. Nitekim ABD'nin Mayıs 2019 sonrasında izlemiş olduğu maksimum baskı politikasına karşı da Devrim Rehberi görüşlerinin ön plana çıktığını görmek mümkün. Devrim Rehberi çizgisi ise devrimin temel taşları niteliğinde olan devrim ihracı, emperyalizmle mücadele unsurlarını savunmaktadır. Öyle ki Devrim Rehberi konuşmalarında da bu meseleler sıklıkla vurgulanmaktadır. Ruhani ise müzakere söylemlerini halen devam

³² İbid. S.420.

³³ Azade İftihari, Independent, <https://www.independentpersian.com/node/31616/> Erişim (06.12.2019)

etse de ABD'nin verdiği güvensizlikten dolayı bu söylemler Devrim Rehberi açısından pek olumlu değerlendirilmemektedir.³⁴

İRAN İSLAM CUMHURİYETİNİN DIŞ POLİTİKASINDA YAKLAŞIMLAR

Birinci bölümde İran dış politikasını belli dönemlerde belli ilkeler çerçevesinde inceledik. Ancak hepsinde ortak nokta idealizmin ve realizmin çakışmasından söz etmek yerinde olacaktır. İkinci bölümde ise İran dış politikası farklı yaklaşımlar çerçevesinde incelenecek, bu yaklaşımların en önde gelenleri;

- Devrimci Yaklaşım
- İslami Yaklaşım
- Milli Yaklaşım

A. DEVRİMCİ YAKLAŞIM

Devrimci yaklaşım İran İslam Cumhuriyeti dış politikasında en önemli yaklaşımlardan biridir. Bu yaklaşımın savunduğu temel ilkelere biri devrimin hedeflediği amaçlara ulaşmak ve hatta örnek olarak başka bölgelere de ihraç etmektir. İran'da gerçekleşen devrim, dünyanın diğer bölgelerinde gerçekleşen devrimlerden farklıdır. İran Devrimi sivil halk tarafından gerçekleştirilmiş ve Silahlı Kuvvetler müdahale etmemiştir. Halk tarafından gerçekleşen bu devrimin lider kadrosunda din adamları yer almıştır. İran devrimini diğer devrimlerden ayıran bir diğer özellik ise Avrupa ideolojisinden etkilenmemiş ve büyük güçlerden destek almamış olmasıdır. Aksine o zamanki düzeni oluşturan iki kutuplu sisteme karşı çıkmıştır. İran'ın devrimci yaklaşımını savunanlar insani değerleri korumayı, mazlumların hakkını savunmayı ve zalimlere karşı çıkmayı kendileri için dini ve insani görev olarak addetmektedir. Bu nedenle dünyada var olan sistemi zalim olarak niteleyip ona karşı çıkmayı da dini ve insani görevleri olarak bilmektedir.

Devrimci yaklaşıma göre; mazlum dünyanın neresinde olursa olsun din ve mezhebe bakmaksızın savunulmalı ve onlara zulmedenlere karşı çıkılmalı hatta yandaşları da zalimlere karşı çıkmaya teşvik edilmelidir. İran kendi ideolojisini bu düşünceye büründürüp var olan düzeni özellikle emperyalizmi zalim olarak tanımlayıp başka ülkelerdeki varlığını meşrulaştırmaya çalışmıştır. Ancak İran dışarıda varlığını

---

³⁴ İbid

sürdürürken ya da başka bir ifadeyle devrim ihraç etmeye çalışırken 2 temel sorunla karşılaşmıştır. Birincisi, rejimin dışarıda fazla yatırım yapması içerdeki işlevsizliğine neden olabilir. Bu durum rejimin kendi halkı nezdinde meşruluğunu zedeleyebilirdi. İkinci olarak devrim özü itibariyle var olan düzeni ve o düzeni destekleyen devletleri kabul etmemektedir. Hatta onlarla diplomatik ilişki kurması yapısal olarak ön görülmemektedir. Dolayısıyla bu kategoride yer alan devletlerin sınırları içerisinde faaliyetlerde bulunmasının söz konusu devletler açısından içişlerine müdahale olarak algılanması gayet doğaldır ve bu durum çatışmaya neden olabilir.

Yapısı itibariyle belli durumlarda devletlerle değil içindeki kitleler ve gruplarla bağlantı kurulmaya çalışılmıştır. Bu durum bölgesel ve küresel çapta ideolojik ve mezhepsel çatışmalara yol açabileceği endişesiyle bölgesel ve uluslararası aktörleri tedirgin etmiş, sonunda söz konusu devletler de bu duruma sessiz kalmamıştır. Nitekim İran-İrak Savaşı'nı bu açıdan okumak da mümkündür. İran İslam Cumhuriyeti aşağıdaki kriterleri dikkate alarak ülkeleri kategorileştirmiştir³⁵.

- a. İran İslam Cumhuriyeti'ne yönelik tutumu
- b. İran İslam Cumhuriyeti'nin düşmanlarıyla olan ilişkileri
- c. Ülkenin jeopolitiği
- d. Sömürgecilik politikalarının olmaması

Yeni kurulan İran İslam Cumhuriyeti bu kriterleri dikkate alarak dış politikada ilişkileri açısından ülkeleri aşağıdaki kategorilere ayırmıştır.

1. İslami kurallarla yönetilen ülkeler: Bu ülkelerle İran kardeşçe ilişkiler kurmayı hedeflemektedir.

2. Müslüman bir ülke olup İslami kurallarla yönetilmeyen ancak toplumsal meşruluğu olan ülkeler: Bu ülkelerle İran iyi ilişkiler kurmayı hedeflemektedir.

3. Toplumsal meşruluğu bulunmayan devletler: Bu devletler genellikle dış güçlerden destek alırlar ve onların istekleri yönünde hareket ederler. Dolayısıyla İslam Cumhuriyeti söz konusu ülkelere karşı her türlü İslami grupları destekler ve hatta 1. ve 2. kategorideki ülkeleri de bunu yapmaya teşvik eder.

İran İslam Cumhuriyeti'nin bu şekilde kendisini merkezde konumlandırıp diğer ülkelerle olan ilişkilerini buna göre şekillendirmesi ve küresel güçlerin bölgedeki

---

³⁵ Rouhollah K. Ramazani, *Independence Without Freedom: Iran's Foreign Policy*, Virginia: University of Virginia Press, 2013, s. 130.

varlığını sorgulaması hem küresel güçleri hem de bölgesel aktörleri tedirgin etmiştir. Küresel güçlere karşı bölgedeki çıkarları açısından bir tehdit olduğu için bu güçler arasında huzursuzluğa sebep olurken, bölge ülkeleri de İran'ın küresel güçlere karşı çıkıp kendisinin bölgedeki varlığını güçlendirmeyi amaçladığını düşündükleri için rahatsız olmuştur. İran ise zalimlerle mücadele etmek ve güçsüzlerin yanında yer almasının ilkesel ve ahlaki bir mesele olduğunu savunarak emperyalizme bir alternatif olmak istemediğini ileri sürmektedir.³⁶

B. İSLAMİ YAKLAŞIM

İslami yaklaşım, İran İslam Cumhuriyeti'nin kuruluşunda rol oynadığı gibi İslam Cumhuriyeti'nin kimliği açısından da önemli olmuştur. Burada tartışılan temel konu milli değerlerinin yanı sıra İslami değerlerinin de korunmasıdır. Bu nedenle ilk olarak İslami kurallar çerçevesinde İran İslam Cumhuriyeti'nin temel ilkelerinin belirlenmesi gerekir. Ancak İslami yaklaşımın ortak bir görüşü olmadığı için üç farklı ilkeler grubu ortaya konulmuştur. Bu grupların ortak noktaları: İslami tehdit eden yolları kesmek (Nefyi Sebil), kardeş ülkeleri yakınlaştırmak (Talif-i Kulup), zulümle mücadele etme çağrısı ve Müslümanları desteklemek. İslami yaklaşımın bir diğer anlaşılmadığı husus Daru'l İslam/Daru'l Kufr ve Daru'l İslam/Daru'l Harp meselesidir. Daru'l Harp savaşın meşru görüldüğü yer olarak bilinmektedir, Daru'l Kufr ise savaşın gerekli olmadığı Müslüman olmayan alanlar için ifade edilir. Daru'l İslam/Daru'l Kufr temel alınırsa Müslümanların hakim olduğu bölge Daru'l İslam olarak bilinirken Müslümanların hakim olmadığı bölgeler ise Daru'l Kufr olarak bilinir. Ancak Daru'l Kufr'le herhangi bir savaş öngörülmez ve antlaşma yapılabilir. Daru'l Kufr, tarafsız ülkeler (Daru'l Hayat) ve bir antlaşmayla karşılıklı savaşmamayı kabul eden ülkeler (Daru'l Mavadea) olarak sınıflandırılır.³⁷

Bu bağlamda bir diğer belirsiz konu ise İslam'da vatandaşlık toprağa göre değil imana göre elde edilir. Dolayısıyla İslamı kabul eden herkes İslam ülkesinin vatandaşı sayılır. Bu durumda Müslüman dünyanın neresinde olursa olsun İslam ülkesi onun hakkını savunmalıdır. Bu da diğer ülkelerin içişlerine müdahaleye yol açabilir. Bir diğer tartışmalı husus da Müslüman ülkelerin birlik olmaması ve farklı ülkelere sahip olmalarıdır. Çünkü iki Müslüman ülke arasında olası bir çatışmanın ortaya çıkması

³⁶ İbid. S. 135.

³⁷ Garayakzendi, op. Cit. S. 294.

durumunda hangi kurala tabi tutulacağı belli değil, Daru'l Harp mi, Daru'l İslam mı, yoksa Daru'l Kufr mü? İslami yaklaşım her ne kadar ümmete dayalı bir İslam coğrafyasını savunsa da İslamın ana merkezi olarak İran'ı temel almaktadır. Zira İslam ülkesi bütün ümmete layık olan bir rehberle yönetilmeli ve İran Velayet-i Fakihle yönetilmektedir. İmam Humeyni'nin görüşüne göre her Müslümanın ilk görevi İslamın ana merkezini (Ummu'l Kura) korumaktır.³⁸

C. MİLLİYETÇİ YAKLAŞIM

Milliyetçi Yaklaşımına göre İran'ın bir ulus-devlet olarak bölgesel güç haline gelmesi planlanmaktadır. Bu yaklaşım son derece realist olup İran'ın eski imparatorluk mirasını elde etmek yerine ilk önce siyasi ve ekonomik olarak güçlenmesini ön görmektedir. Zira yaklaşıma göre kendi milli sınırları içerisinde güçsüz olan bir devletin uluslararası amaçlarını gerçekleştirmesi mümkün değildir. Dolayısıyla ilk amaç ülkenin ekonomik olarak güçlenmesi, ikinci olarak Müslümanları savunmak ve İsrail'le mücadele, üçüncü olarak da Şii kurallara dayanan bir İslam birliği oluşturmaktır. İran'ın tek başına bu amaçları gerçekleştiremeyeceğinden dolayı diğer Müslüman ülkeleriyle birlikte hareket etmesi önemlidir. Fakat İran emperyalizmle mücadele etmeyi ve onun yerine başka bir sistemi önerirken diğer Müslüman ülkeleri özellikle Sünni camia sadece Batı'nın Müslüman ülkelere yönelik izlemiş olduğu politikaları eleştirir ve bu konuda Batı'nın aydınlanması gerektiğini savunur. Dolayısıyla İran'ın ikinci hedefi olan Müslümanların hakkını savunmak ve emperyalizmle İsrail'le mücadele etmek pek mümkün görünmüyor. İran'ın üçüncü olarak uluslararası sisteme yönelik hedeflediği amaç ise İran'ın Şii politikalarını benimseyen toplumsal kitleye ihtiyacı bulunmakta ve bunun için bölgeye yönelik uzun vadeli planlar yapması gerekmektedir. Milliyetçi yaklaşıma göre İran'ın bu amacına ulaşması için bölge ülkeleriyle uyumlu bir örnek Şii devleti oluşturması gerekmektedir. Bu da anayasal değişiklikleri beraberine getirebilir. Genel olarak bakıldığında İran, dışarıdan herhangi bir baskı hissetmediği ve rahat olduğu zaman idealist davranarak bütün mazlumların hakkını savunmaya kalkarken ve 3000 yıllık medeniyetin varisleri olduğunu savunurken zorluk dönemlerinde son derece

---

³⁸ İbid. S. 293.

realist olup milli değerlere sarılmaktadır. Bu durumu Fuller *derin bir şizofrenist* olarak adlandırır.³⁹

---

³⁹ Ramazani, op. Cit. S. 182.

İKİNCİ BÖLÜM

İRAN'IN KÖRFEZ BÖLGESİ ÜLKELERİYLE OLAN İLİŞKİLERİ VE ÜLKELERE YÖNELİK DIŞ POLİTİKASI

İRAK

D. İRAK ÜLKE PROFİLİ

Irak Basra Körfezinin Kuzeyinde yer alır; Doğusunda İran, Kuzeyinde Türkiye, Kuzey Batısında Suriye, Batısında Ürdün, Güney Batı ve Güneyinde Suudi Arabistan, Güney Doğusunda Kuveyt ve Basra Körfezi yer almaktadır. Ülkenin yüzölçümü 438,317 kilometrekare olup 2018 verilerine göre 40,2 milyon nüfusa sahiptir. Ülkede Arapça ve Kürtçe olmak üzere iki resmi dil konuşulmaktadır.⁴⁰ Ülkenin en büyük zenginliklerini doğal gaz ve petrol oluşturmaktadır. Irak'ın doğalgaz ve petrol rezervleri genellikle ülkenin güneyinde yer alırken Erbil ve Musul gibi kuzey şehirlerinde de dikkate değer ölçüde petrol rezervleri yer almaktadır. Irak, petrol rezervleri bakımından Arap ülkeleri arasında Suudi Arabistan'dan sonra ikinci sırada dünya genelinde ise Venezuela, Suudi Arabistan, Kanada, İran'dan sonra 142,500,000,000 varil rezervle 5. Sırada yer almaktadır. 2018 verilerine göre dünya petrol rezervleri şu şekilde açıklanmıştır.

Sıra No	Ülke	Rezerve Petrol
1.	Venezuela	300,900,000,000 varil
2.	Suudi Arabistan:	266,500,000,000 varil
3.	Kanada	169,700,000,000 varil
4.	İran:	158,400,000,000 varil
5.	Irak	142,500,000,000 varil
6.	Kuveyt	101,500,000,000 varil
7.	BAE	97,800,000,000 varil
8.	Rusya	80,000,000,000 varil
9.	Libya	48,360,000,000 varil
10	Nijerya	37,060,000,000 varil

⁴⁰T.C. Dışişleri Bakanlığı resmi sitesi, Irak ülke künyesi, <http://www.mfa.gov.tr/irak-kunyesi.tr.mfa> Erişim (21.04.2019)

Bu sıralamada ABD 11. ve Katar 14. Sırada yer almaktadır.⁴¹

Irak'ın doğal gaz rezervlerine bakıldığında da dünyanın en fazla doğalgaz rezervine sahip ülkeler arasında yer almaktadır. 2018 verilerine göre 3.5 trilyon metreküp rezervle 14. Sırada yer almaktadır. Bu verilere göre Rusya (35 Trilyon metreküp), İran (33,2 trilyon metreküp), Katar (24.9 trilyon metreküp) doğal gaz rezerviyle sırasıyla en çok doğalgaz rezervini barındıran ülkeler konumunda olmuştur.⁴²

Irak'ı uluslararası ilişkiler açısından önemli kılan bir diğer unsur Irak'ın etnik ve dini yapısı olmuştur. Etnik ve mezhebi oranlara bakıldığında net bir veri olmamakla birlikte çoğunluğun kabul ettiği orana göre etnik olarak ülkenin en kalabalık topluluğunu Araplar %75 – 80 oranında oluşturmaktadır. Ülkenin ikinci büyük etnik grubunu Kürtler %15 – 20 oranıyla oluşturur. Diğer etnik gruplar ise ülke nüfusunun %5'ini oluşturmaktadır. Dini olarak %98 Müslüman %2 başta Hristiyan ve Yahudiler olmak üzere diğer dini azınlıklar oluşturur. Müslümanlarınsa %65 – 70'lik oranı Şii, kalan %25 – 30'lik kısmı ise Sünni nüfusu oluşturmaktadır. Irak'ta diğer Arap ülkelerinde olduğu gibi aşiretler oldukça önem arz etmektedir. Bazı verilere göre Irak'ta 150'ye yakın önemli aşiret bulunmaktadır. Bu aşiretlerden 20-25 tanesi doğrudan ülkedeki güç dağılımına etkileyecek potansiyele sahiptir. Bunların yanı sıra Irak, barındırdığı kültürel ve tarihsel unsurlar bakımından bütün İslam alemi özellikle de Şiiiler açısından büyük önem arz etmektedir.

E. ÜLKENİN SİYASİ TARİHİ

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgeden çekilmesiyle ülkeye İngilizler hakim olmuştur. İngilizlerin Irak'ı ele geçirmesi belli kesimlerce direnişle karşılanmıştır. Bu bağlamda Şii alimlerin İngilizlere karşı mücadele yönünde verdiği fetvalar bir örnek oluşturmaktadır. Ancak nihayetinde İngilizler bölgeyi ele geçirip Osmanlı'nın Bağdat, Basra ve Musul vilayetlerini birleştirerek Irak Manda yönetimini oluşturmuştur. Mekke Şerifi Hüseyin'in oğlu Kral Faysal'ı da yönetimin başına getirmiştir.⁴³ 1933'te Faysal'ın ölümünden sonra oğlu Gazi bin Faysal

⁴¹<http://www.hurriyet.com.tr/galeri-ulkelerin-2018-petrol-rezervleri-aciklandi-bakin-turkiyede-ne-kadar-petrol-var-kacinci-sirada-40893346?p=5> Erişim (21.04.2019)

⁴²<http://www.hurriyet.com.tr/galeri-dogalgaz-rezervi-en-fazla-olan-ulkeler-aciklandi-turkiye-kacinci-sirada-40878011?p=19> Erişim (21.04.2019)

⁴³ Tayyar Arı, Geçmişten Günümüze Orta Doğu: siyaset, savaş ve diplomasi, cilt 1, 6. Baskı, dora yayınevi, Bursa: 2014. S. 450.

iktidara geçmiştir. Gazi bin Faysal 1939'de bir araba kazasında öldükten sonra 7 yaşındaki oğlu II. Faysal iktidara gelmiştir. Ancak II. Faysal çok küçük yaşta olması nedeniyle dayısı prens Abdulillah naibi olarak sorumluluğu resmi bir şekilde üstlenmiştir. II.Faysal belli bir yaşa geldikten sonra iktidarı kendisi üstlenmiştir. II. Faysal'ın iktidarı 1958'de general Kasım tarafından gerçekleştirilen darbeyle sonlandırılmıştır. Böylece Irak'ın yönetim biçimi de Krallıktan Cumhuriyete geçmiştir. II. Faysal, naibi Prens Abdulillah ve Nuri Said, General Kasım tarafından öldürülmüştür. General Kasım halk nezdinde iyi bir imaja sahip olmasına rağmen II. Faysal'ı öldürmesi hoş karşılanmamıştır. Zira II. Faysal yaptıkları reformlar ve yeniliklerle halk nezdinde oldukça geniş bir taraftar kitlesine sahipti.

General Kasım dönemi Irak'ın farklı etnik ve dini azınlıkları açısından pozitif bir dönem olmuştur. Irak Kürtlerinin lideri konumunda olan Molla Mustafa Barzani'nin ülkeye geri dönmesi sağlanmıştır diğer yandan general Kasım'ın Şiilerle olan ilişkisinin de oldukça iyi olduğu bilinmektedir. 8 Şubat 1963'te Albay Abdüsselam Arif, Baas Partisi üyesi olan General Hasan El-Bekr'in desteğiyle bir darbe düzenleyerek General Kasım iktidardan uzaklaştırmıştır. Ancak daha sonra aynı yılın kasım ayında Abdüsselam Arif bir darbe düzenleyerek bütün Baas Partisine mensup insanları devlet görevlerinden uzaklaştırma kararı almıştır. Böylece Baas'ın devlet kademelerinde elde ettiği statüsünü kaybetmiştir.⁴⁴ Albay Abdüsselam Arif 1966'da bir uçak kazasında öldükten sonra yerine kardeşi General Abdurrahman Arif geçmiştir. Abdurrahman'ın iktidarı 17 Temmuz 1968'de Baas Partisi tarafından düzenlenen bir darbeyle iktidardan uzaklaştırılana kadar sürmüştür. 1963 – 68 yılları Irak tarihinde Arif kardeşler dönemi olarak bilinmektedir. Bu dönemde izlenen politikalar Arap milliyetçiliği çizgisinde olup Celal Abdunnasır'a daha yakın bir seyir izlemiştir. Bu bağlamda her iki ülkenin 1964'te ekonomik ve askeri entegrasyonunu ön gören görüşmeleri başlamıştır ancak bu görüşmeler nihai sonuca varamamıştır.

1968 darbesiyle iktidarı ele geçiren Baas partisi adına General Hasan El-Bekr devlet başkanlığı görevini üstlenmiştir. Hasan El-Bekr iktidarı döneminde Saddam Hüseyin devlet başkanı yardımcısı görevine getirilmiştir. Saddam, 11 yıl süren El-Bekr iktidarı boyunca kendi iktidarı için zemini hazırlamıştır. Öyle ki devlet adına yapılan pek çok şey onun adına anılmaktaydı. 1979 yılına gelindiğinde Hasan El-Bekr

---

44 Arı, op. Cit. S. 457.

Saddam'ın lehine istifa ederek görevden çekilmiştir. Böylece Saddam resmi olarak devletin başına geçmiştir. Irak'ta 16 Temmuz 1979'da resmi olarak Saddam Hüseyin iktidarı üstlenmiştir, diğer yandan aylar öncesinde (11 Şubat 1979) ülkenin Doğu komşusu İran'da gerçekleşen İslami Devrim sonucu iktidar değişikliği meydana gelmiştir.

Saddam başa gelir gelmez pek çok üst düzey görevi üstlenerek ülkeye diktatörlük rejimini getirmiştir. Saddam, başa geldikten hemen sonra kendisini Devrim Komuta Konseyi başkanı, Baas Partisi genel sekreteri, Cumhurbaşkanı ve Başbakan olarak ilan etmiştir. Saddam öncesi Hasan El-Bekir yönetiminde gözle görülür bir şekilde Baas partisi üyelerine özellikle Tıkritlilere pozitif ayırım yapılmıştır. Ancak Saddam'ın iktidara gelmesiyle bu durum doğrudan diktatörlüğe dönüşmüştür. Saddam Hüseyin iktidara geldikten kısa süre sonra İran'a saldırmıştır. Bu nedenle İran tarafından bakıldığında İranlılar 8 yıl süren İran–Irak savaşına dayatılmış savaş (*Cengi Tahmili/جنگ تحمیلی*) adına vermektedir. Savaş süresince ABD faktörü de son derece önemli olmuştur. ABD savaş sırasında savaşın uzamasını istiyormuşçasına hangi taraf güçsüz düşüyse ona destek vermiştir. Örneğin 1882'den sonra Saddam'ın daha güçsüz düşüğünü görünce Saddam'a destek vermiş, daha sonraki aşamalarda Irangate gibi olayların ortaya çıkması ABD'nin gerekli durumlarda İran'a da destek verdiği ortaya çıkmıştır. 8 yıl süren savaş bölgedeki iki güçlü aktörü yeteri kadar zayıflatıp ABD'nin petrol üzerindeki hakimiyetini daha da kolaylaştırmıştır. İran – Irak Savaşından kısa bir süre sonra Saddam, Güney komşusu Kuveyt'e saldırmıştır.

2 Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgal ettikten sonra Kuveyt'i Irak'ın 19. İli olarak kendi topraklarına katmak suretiyle ilhak etmiştir. Saddam'ın Körfez gibi enerji bakımından hayati öneme sahip bir bölgede bu saldırgan tavırları enerji ihtiyaçlarını çoğunlukla Körfezden temin eden ülkeleri özellikle ABD'yi harekete geçirmiştir. Böylece başta ABD ve İngiltere olmak üzere Saddam'ın Kuveyt'ten çıkmasını sağlayacak bir koalisyon kurmuştur. Saddam bu baskılar karşısında daha fazla dayanamayıp Kuveyt'ten çekilme kararı almıştır. 2000'li yıllara gelindiğinde Irak, ABD'nin şer eksenini olarak adlandırdığı ülkelerin ilk sırasında yer almıştır. Saddam'ın dışarıya karşı saldırgan tavırlarının yanı sıra içeride uyguladığı baskıcı politikaları ülkenin içerden daha kırılğan hale gelmesine neden olmuştur; nitekim 2003 ABD işgali esnasında ABD'ye karşı mücadelesinde ulusal bütünlüğü sağlayamamıştır. Öyle ki

Saddam yakalandıktan sonra kitle imha silahların üretimi ve uluslararası güvenliği tehdit edecek füzelerin üretimi tespit edilmediği halde içerde yapmış olduğu zulüm sonucunda yargılanıp idam edilmiştir.

Saddam sonrası süreçte Baas rejimin aksine ülkede daha heterojen bir yapı ortaya çıkmıştır. Cumhurbaşkanı Kürt, Başbakanı Şii, Meclis Başkanı Sünni asıllı siyasetçiler iktidara gelmiştir. Nitekim günümüzde itibariyle de bu düzen devam etmektedir. Bunların yanı sıra 2003 işgali sonrasında İran'ın Irak üzerinde etkinliği dikkate değer derecede artmıştır. Bundan olsa gerek bazı Türk akademisyenler ABD'nin Irak'ı altın tepside İran'a sunduğunu ifade etmektedir. İran'ın Irak üzerindeki nüfuzu detaylı bir biçimde sonraki bölümlerde ele alınacaktır. Irak'ın 2018 seçimlerine bakıldığında Irak milliyetçiliğın daha ön plana çıktığını söylemek yanlış olmayacaktır. Seçimi galibi olarak bilinen Saad her ne kadar Şii kökenli olsa da Irak milliyetçisi yönüyle daha fazla ön plana çıkmaktadır. 1 Ekim 2019 olaylarının patlak vermesi de ülke içerisindeki dış güçlerin etkisine bir tepki olarak yorumlamak da mümkün. Nitekim protesto eden gençlerin isteklerine bakıldığında bu durum net bir şekilde anlaşılmaktadır. Ancak protestoların tamamen bu duruma bağlanması da doğru bir yaklaşım değildir. Zira protesto yapan gençlerin isteklerine bakıldığında dış müdahalelerin yanında, yolsuzluk, işsizlik ve toplumsal adaletsizliklerden duyulan rahatsızlıklar da ön plana çıkmaktadır.⁴⁵

F. İRAN – İRAK İLİŞKİLERİ

İran – Irak ilişkilerinde Irak krallık dönemi (1920-1958) her iki ülke açısından en sıkıntısız geçen dönemlerdendir. Zira bu zaman diliminde her iki ülkede İngiltere'nin destek verdiği rejimler iktidarı elinde bulundurmuştur. Ancak bu dönemde bile Arapların *Şattülarap*, Farsların ise *Arvand Rood/Ervend nehri* olarak adlandırdığı, Hürremşehr'den Basra Körfezi'ne kadar Irak İran sınırı oluşturan nehir üzerindeki hakimiyet mücadelesi iki ülke açısından anlaşmazlıklara neden olmuştur.

İrak'ın o dönem yetkilileri, 1931'de İran'ın Şattülarap üzerindeki hak iddialarına yönelik Milletler Cemiyetine (MC) şikayette bulunmuştur. Bunun üzerinde MC her iki tarafı da müzakereye çağırmıştır. İkili görüşmeler sonucunda 4 Temmuz 1937'de iki ülke arasında bir anlaşma imzalanarak Şattülarap statüsü belirlenmiştir. Antlaşmaya

---

⁴⁵ Moshtaq Al-Hilo, İran Araştırmaları Merkezi (İRAM) <http://iramcenter.org/fa/-iran-new-protests-in-iraq/> Erişim (18.10.2019)

göre Abadan'dan Luk çizgisine kadar 5 kilometrelik alan dışında Şattularap'ın diğer kesimleri üzerinde Irak'ın kullanımı öngörülmüştür.⁴⁶ Söz konusu antlaşmadan 4 gün sonra 8 Temmuz 1937'de Türkiye, Irak, İran ve Afganistan, Saadabat Paktı olarak bilinen güvenlik antlaşmasını imzalamıştır. Bu antlaşmaya göre söz konusu ülkeler birbirinin işlerine karışmayacak, ulusal bütünlüğüne ve milli çıkarlarına saygı gösterecektir. Paktın en önemli maddelerinden biri de paktın diğer taraf ülkelerinin güvenliğine tehdit oluşturacak faaliyetlere kendi sınırları içerisinde izin vermeme yükümlülüğü olmuştur. Dünya'yı ikinci topyekun bir savaşa götürecektir bloklaşmanın oluşmaya başladığı sırada böyle bir antlaşmanın yapılması anlamlı olmuştur.⁴⁷

Irak krallığı döneminde Irak – İran ilişkileri açısından önem taşıyan bir diğer gelişme Batı yanlısı olarak bilinen Irak, İran, Pakistan ve Türkiye arasında gerçekleşen antlaşma olmuştur. Söz konusu bölge ülkelerinin yanı sıra antlaşmaya taraf olan bir diğer ülke de İngiltere olmuştur. Antlaşma ilk olarak Irak ve Türkiye arasında gerçekleşmiş olup daha sonra sırasıyla İngiltere, Pakistan ve İran da antlaşmaya katılmıştır. Antlaşma Irak'ın başkenti Bağdat'ta gerçekleştiği için Bağdat Paktı olarak isimlendirilmiştir; ancak 1959'da General Kasım yönetimindeki Irak antlaşmadan çekilince paktın merkezi Ankara olarak belirlenip adı CENTO (Central Treaty Organization) olarak değiştirilmiştir. Paktın asıl amacı SSCB'nin Körfez bölgesine yayılmasına önlemek adına Batı bloğuna uyumlu hareket edecek bir bölgenin oluşturulması olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Genel olarak General Kasım dönemi İran – Irak ilişkilerine bakıldığında iki ülke açısından çok olumlu bir dönem olmamıştır. Örneğin General Kasım, 1937 antlaşması gereği Şattularap'ın sadece İran'ın kullanımına bırakılan 5 kilometrelik alanın aslında İran'ın hakkı olmadığını ancak bahşiş olarak İran'a bırakıldığını ifade etmiştir.⁴⁸

Kasım döneminde İran – Irak ilişkileri bakımından Şattularap'ın yanı sıra Huzistan'daki Arap hareketleri, Doğu ve Batı blokları arasındaki ideolojik çatışmalar ve Kürt sorunu diğer ihtilafli meseleler olarak ortaya çıkmıştır. Arif kardeşler döneminde ise iki ülke arasındaki ilişkiler nispeten olumlu bir seyir izlemiştir. Ancak Baas Patisinin

---

⁴⁶ Abdurreza Huşeng Mehdevi, Siyaset Hariciyi İran Der Dovreyi Pehlevi, Peykanyayınları, Tahran: 1380, ss. 39 – 40

⁴⁷ Abdurreza Huşeng Mehdevi, tarih Revabit Hariciyi İran Ez İbtidayi Dovran Safeviye Ta Payan Ceng Cihani Dovvom, Emir Kebiryayınları, Tahran: 1383, s. 395.

⁴⁸ Abdurreza Huşeng Mehdevi, siyaset Hariciyi İran Dar Dovran Pehlevi Peykanyayınları, 1380, s. 259.

iktidara gelmesiyle İran – Irak ilişkileri yine olumsuz yönde hareketlenmeye başlamıştır. Baas partisi Pan – Arap yaklaşımıyla sadece kendi sınırları içerisindeki meselelerle sınırlı kalmayıp bütün Arap dünyasını ilgilendiren meselelerle de ilgilenmeye başlamıştır. Bu bağlamda İran ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) arasında sorun haline gelen Ebu Musa, Büyük Tunb/*GreaterTunb* ve Küçük Tunb/*LesserTunb* adaları artık Irak’ın da bir sorunu olup iki ülke arasında ihtilaflara neden olmuştur.⁴⁹

Baas döneminde iki ülke arasında ihtilaflı olan diğer meseleler her iki ülkede bulunan Kürt azınlığı ve diaspora olmuştur. Irak, İran’ın Huzistan bölgesinde bulunan Arapları ve Irak’ta bulunan rejim karşıtı İranlıları kendi çıkarları doğrultusunda İran’a karşı kullanmıştır buna karşılık İran, Irak Şiiilerine ve Kürtlerine gerektiğinde rejime karşı destek vermiştir.⁵⁰ Baas rejimi iktidara gelir gelmez Şattülarap üzerindeki iddialarını ortaya koymuştur. Bu bağlamda 15 Temmuz 1969’da Irak Dışişleri Bakanlığı Şattülarap’ı kendi topraklarının bir parçası ilan ederek İran’ın gemiler üzerindeki bayraklarını indirmesini istemiştir. Bunun üzerinde iki ülke askeri bir karşılaşmaya çok yaklaşmıştır. Ancak Cezayir’in arabuluculuğuyla iki ülke arasında 1975 yılında Cezayir Antlaşması gerçekleşmiştir. Bu antlaşma kapsamında Irak, Taluk çizgisini sınır kabul ederek İran’ın Şattülarap üzerindeki egemenliğin kabul etmiştir. Buna karşılık İran, Irak Kürtlerine verdiği desteği kesmiş ve elinde bulundurduğu Irak topraklarını geri iade etmiştir.

---

⁴⁹ Menuçehr Parsadost, Rşeehayı Tarihiyi İhtilafat-e İran ve Irak (1514 – 1980), İntişaratyayınevi, Tahran: 1370. s. 270.

⁵⁰Tayyar Arı, Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş Petrol ve Hegemonya, alfa yayınları, Bursa: 2004. S. 154.

Şekil 2⁵¹

⁵¹ Esmatullah'ın kişisel arşivi.

1979 yılına gelindiğinde her iki ülke açısından son derece önemli olaylar meydana gelmiştir. İran'da tamamen rejim değişikliği yaşanırken Irak'ta da Pan – Arabist düşünceye sahip katı bir lider iktidara gelmiştir. Diğer yandan İran devrim lideri Ruhullah Humeyni yaptığı bir konuşmada Saddam Rejimini zalim ve meşruiyeti olmayan bir rejim ilan ederek Irak Şii'lerini kışkırtmıştır. Humeyni, Irak'ta İran'a benzer bir Devrimin gerçekleşmesini istemiştir. Nitekim konuşmalarında hep Irak halkına hitap ederek İran'da nasıl başarıya ulaştığını örnek göstererek Irak halkının da aynı şekilde Baas rejimine karşı devrim gerçekleştirebileceğini çok net bir biçimde ifade etmiştir. Humeyni'nin bu tutumu ve iki ülke arasında bulunan diğer anlaşmazlıklar iki ülkeyi savaşa götürmüştür. 8 yıl süren savaş her iki ülkeyi ciddi anlamda yıpratmıştır. Savaşın bu kadar uzun sürmesinde iki ülkenin de batılı ülkelere destek etkili olsa gerek. Savaş süresince gerçekleşen gelişmeler incelendiğinde ABD adeta iki ülkeyi savaştırıyormuşçasına hangisi zayıf düşüyse ona destek vermiştir. Savaş sonrasında her ne kadar anlaşmazlıklar varsa da Saddam'ın daha öncelikli sayılabilecek sıkıntıları olmasından dolayı iki ülke arasında ciddi bir karşılaşma yaşanmamıştır.

ABD'nin Mart 2003 işgali sırasında her ne kadar İran pozitif olarak taraf tutmasa da sonraki gelişmelere bakıldığında söz konusu işgal her halükarda en çok İran'ın işine yaramıştır. 2003 sonrasında İran – Irak ilişkileri oldukça olumlu yönde ilerlemiştir. Sonraki bölümde detaylı bir biçimde göreceğimiz üzere İran pek çok alanda Irak sahasına girmiştir. Ancak gerçekleştirdiğimiz anketlerin sonucuna bakıldığında Irak halkı genel itibariyle dış güçlerin ülkeye müdahalesinden oldukça rahatsız olup milli değerlere daha çok yakınlık göstermektedir.⁵² 2018 seçim sonuçları da bu yöndeki Irak halkının eğilimini göstermektedir. Mülakatlarda Irak elitlerine bir soruda İran modeli bir rejimi Irak'ta isteyip istememeleri sorulmuştur. Bu soruya mülakata katılanların hepsi hayır cevabı vermiştir. Diğer yandan Ayetullah Ali Sistani gibi dünyaca meşhur Irak'ın önde gelen dini taklit mercileri de Hz. Mehdiyi temsilen yer yüzünde oluşturulan yönetim olarak ifade edilen Velayeti Fakih sistemini benimsememektedirler.

---

⁵²2018 Şubat ayında İran Araştırmaları Merkezi (İRAM) Şii jeopolitiği kapsamında Irak elitleriyle 22 tane mülakat gerçekleştirmiştir. Bu mülakatlarda araştırmamızla uyumlu İran'a yönelik sorular sorulmuştur.

G. İRAN'IN İRAK'A YÖNELİK POLİTİKALARIN GENEL ÇERÇEVESİ

Irak, İran'la en uzun sınırı bulunan ülkedir, diğer yandan Irak pek çok terörist grubu barındıran ülke konumundadır bu nedenle İran'ın Irak'a yönelik izlemiş olduğu politikalarında güvenlik gerekçeleri son derece önemli olmuştur. Nitekim DAESH'e karşı mücadelede "Suriye ve Irak'ta savaşmazsak İran sınırları içerisinde savaşmak durumunda kalırız" söylemi sıklıkla İran siyasileri tarafından dillendirilmiştir. İran siyasileri; Irak ve Afganistan gibi savaşların durmadığı iki ülkeyle komşu olmalarına rağmen güvenlik açısından istikrarlı olmalarını, izlemiş oldukları bu politikalara borçlu olduklarını savunmaktadır. İran, Irak'a yönelik güvenlik politikalarını ya doğrudan kendi müsteşarları aracılığıyla ya da sahada destek verdiği yerel aktörler aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla Irak'ta İran destekli pek çok milis grubu bulunmaktadır. Daha sonra söz konusu gruplar detaylı bir şekilde incelenecektir.

İran'ın Irak politikalarında etkili olan bir diğer unsur Irak'ta bulunan Şii İmamların türbeleridir. 12 İmamlık Şia'sının 6 imamının türbeleri günümüz Irak sınırları içerisinde yer almaktadır. Çok sayıda İranlı her yıl bu türbeleri ziyaret etmek için Irak'a gitmektedir. Aynı şekilde pek çok Iraklı Şii her yıl İran'ın Kum ve Meşhet şehirlerini ziyaret etmektedir. İran'ın Meşhet şehrinde Şiiilerin 8. İmamı olan Ali Rıza'nın türbesi, Kum şehrinde de Ali Rıza'nın kız kardeşi olan Masuma'nın türbesi bulunmaktadır. İran'ın Irak büyükelçiliğinin verdiği rapora göre 2006 yaz günlerinde İran'ın Basra, Bağdat ve Necef konsolosluklarından Irak vatandaşlarına günlük 3000 vize verilmiştir.⁵³ Bu oran iki ülke arasında kültürel ortaklıklarının ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir. Bu nedenden olsa gerek İran İslam Devriminin başarılı olmasının hemen ardından Irak'a yönelik devrim ihracı gündeme gelmiştir. Nitekim Bedir Tugayları gibi askeri milis grupların temellerinin atıldığı tarih de devrimden hemen sonraki dönemlere denk gelmektedir. İran bu kültürel ortaklıklardan yararlanarak kendi nüfuzunu Irak coğrafyasında arttırmaktadır.

Bunların yanı sıra İran merkezli veya İran destekli pek çok TV kanalı da Irak'ta faaliyet göstermektedir. Söz konusu TV kanalları İran'ın Irak'ta yapmış olduğu hizmetler ve yardımların halka duyurmasında çok önemli rol üstlenmektedir. Nitekim DAESH'e karşı oluşturulan Haşd-i Şabi'nin mücadelesi bu TV kanalları aracılığıyla halka duyurularak olumlu yankı bulmuştur. Halbuki Haşd-i Şabi'nin yanında Irak ordusu da

⁵³Barzegar, Kayhan. "Iran's Foreign Policy towards Iraq and Syria." *Turkish Policy Quarterly*, vol. 6. no. 2. (Summer 2007). P. 81.

DAEŞ'e karşı mücadele etmiş ancak TV kanallarında Haşd-i Şabi kadar sık yansıtılmamıştır. Medya organları İran'ın Irak'taki yumuşak gücünü arttıran en önemli unsurlardan biridir. Diğer yandan gazete ve dergi gibi basına dayalı medya organlarına bakıldığında da çoğunluk itibarıyla İran yanlısı parti veya gruplar tarafından yönetilmektedir. İran'ın bu alandaki faaliyetlerini daha iyi anlayabilmek adına Irak siyasetinde İran'ın elini güçlendirecek unsurlar daha detaylı bir biçimde üçüncü bölümde "İran'ın Basra Körfezine Yönelik Dış Politikası" başlığı altında incelenecektir.

KUVEYT

A. ÜLKE PROFİLİ

Kuveyt esasında 18. Yüzyılın ortalarında Arap yarımadasından bölgeye gelen kabilelerden oluşmaktadır. Kuveyt bir liman kenti olduğundan dolayı daha o dönemlerde bile Orta Doğu – Hindistan ticari ilişkilerinden yararlanmıştır. Petrol daha keşfedilmeden önce ticaret Kuveyt'in en önemli gelir unsurunu oluşturmuştur. Petrolün keşfiyle birlikte ülkenin ana gelir kaynağını petrol oluşturmuştur. Öyle ki günümüzde ülke gelirinin %90'lara varana kadar gelir payını petrol oluşturmaktadır.⁵⁴ 17,818 km² yüz ölçümüne sahip olan Kuveyt'in toplam nüfusu 4,45 milyon kişi olarak tahmin edilmektedir. Ülke nüfusunun çoğunluğunu tıpkı diğer zengin körfez ülkelerinde olduğu gibi yabancılar oluşturmaktadır. Dışişleri Bakanlığının resmî web sitesinde yer alan bilgiye göre nüfusunun %30 Kuveytli, %28 diğer Arap ülkelerinden gelen göçmenler, %38'ini Asya ülkelerinden gelen göçmenler, %4'ünü ise diğer göçmenler oluşturmaktadır.⁵⁵ Kuveyt'te petrolün yanında bankacılık sektörü de oldukça gelişmiştir. Öyle ki petrolden sonra ülke ekonomisine katkı sağlayacak en önemli ikinci faktör olarak değerlendirilmektedir.

Kuveyt'in coğrafi yapısına bakıldığında kuzeyinde Irak, batısında Suudi Arabistan ve doğusunda Basra Körfezi yer almaktadır. Irak'ın güneyinde küçük bir ülke olmasına rağmen Irak'tan çok daha büyük kıyısı bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle Irak'ın denize ulaşmasını büyük oranda engellemektedir. Irak'ın 1990 yılında Kuveyt'i işgal edip

⁵⁴ Arı, op.cit. Ss. 501 – 508.

⁵⁵ <http://www.mfa.gov.tr/kuveyt-kunyesi.tr.mfa> Erişim (20.04.2019)

kendi topraklarının bir parçası olarak ilan etmesinde diğer nedenlerin yanı sıra Kuveyt'in yer aldığı stratejik konumda etkili olmuştur.⁵⁶

B. KUVEYT'İN SİYASÎ YAPISI VE TARİHİ

18. yüzyılın ortalarına doğru Arap Yarımadası'ndan gelen göçmenler günümüzde Kuveyt olarak bilinen bölgeye yerleşmiştir. Bu bölgeye gelen göçmenlerin çoğunu Beni Utub kabilesine mensup El-Sabah ailesi oluşturmaktadır. Dolayısıyla 1756 yılında ilk kurulduğundan bu yana El-Sabah ailesi tarafından yönetilmektedir. 19. yüzyılın son çeyreğinde daha Osmanlı İmparatorluğun egemenliği altındayken İngiltere'yle yapmış olduğu bir antlaşmayla İngiliz himayesini kabul etmiştir. 1914 yılında ise İngiltere resmi bir açıklamayla Kuveyt'i kendi manda yönetimi olarak ilan etmiştir. Kuveyt Küçük bir ülke olmasına rağmen Batıdan almış olduğu destek sayesinde İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra bölgede en çok petrol üreten ülke konumuna gelmiştir. 1961 yılında bağımsızlığını ilan ederek İngiltere mandasından çıkan ilk körfez ülkesi olmuştur. 1990 yılında Irak işgaline uğrayan Kuveyt, ABD önderliğindeki koalisyon güçlerinin müdahalesiyle tekrar bağımsızlığına kavuşmuştur.⁵⁷

Ülkede emirlik sistemi bulunduğundan dolayı El-Sabah ailesine mensup emir son derece geniş yetkilere sahiptir. Ülke yasama mevzuatlarını belirleyen bir de 50 kişilik bir Ulusal Meclis bulunmaktadır. Halk tarafından seçilen meclis seçimlerinde 2006 yılına kadar sadece erkekler oy kullanırken 2006'dan sonra yapılan düzenlemeler kapsamında kadınlar da oy kullanmaktadır. Seçimde oy kullanma yaşı ise 20 olarak belirlenmiştir. Ülke mevcut devlet başkanı Şeyh Sabah El-Ahmed El-Cabir El-Sabah'tır.

C. KUVEYT – İRAN İLİŞKİLERİ

İran Devriminden hemen sonraki dönemlere bakıldığında iki ülke arasındaki ilişkiler daha çok ABD'nin bölgeye yönelik politikaları kapsamında şekillenmiştir. Nitekim ABD'nin 1987 – 1988 yıllarında Körfez'deki petrol güvenliğini sağlamak amacıyla İran'a uygulamış olduğu baskıların birebir sahnesi haline gelmiştir. Bu bağlamda Kuveyt'in İran'la olan ilişkileri negatif bir seyir izlemiştir. Ancak 1990

---

⁵⁶ Hüseyin Kamran, Berresiyi Revabeti İran ve Şurayı Hemkari Halic Fars Az manzar Teoriyi Saze İngari, Neşriyeyi Tahkikati Karbordi Ulumi Coğrafya, yıl. 14, No. 33, Kış. 1393. S. 163.

⁵⁷ Leva Fili Rodbari, Kuveyt, Tahran: Vizaret-i Harice Muessise-i Çap ve İntişarat, 1375. S. 12.

yılında Saddam yönetiminin Kuveyt'i işgali esnasında İran'ın aktif tarafsızlık politikası izlemesi iki ülke ilişkileri açısından olumlu bir tutum olmuştur.⁵⁸

Haşimi Rafsancani'yle başlayan İran'ın ekonomik normalleştirme politikası çerçevesinde iki ülke arasında ticari ilişkiler başlatılmıştır. Nitekim o dönemlerde İran'a gelen mallar ilk önce Kuveyt limanlarına indirilip daha sonra İran'a aktarılmıştır.

SUUDİ ARABİSTAN

A. SUUDİ ARABİSTAN ÜLKE PROFİLİ

Suudi Arabistan, Basra Körfezi'nin doğusunda yer alan Körfez ülkelerinin en büyüğüdür. Yüz ölçümü 2,150,000 km² olan Suudi Arabistan topraklarının %90'ını çöl oluşturmaktadır. Suudi Arabistan'ın Yemen'e yakın Necran ve Cazan sınır bölgelerinde dağlık alanlar da bulunmaktadır. Müslümanlar için kutsal bir konumda olan Mekke ve Medine gibi şehirlerin bu ülkede bulunması nedeniyle her yıl milyonlarca Müslüman bu ülkeyi ziyaret etmektedir. Dolayısıyla Suudi Arabistan gelirinin önemli bir bölümü de bu mecradan elde edilmektedir.

2017 verilerine göre 31,742,000 kişi olarak hesaplanan Suudi Arabistan nüfusunun 1/3'ini yabancılar oluşturmaktadır.⁵⁹ Bu nedenle resmi dili Arapçanın yanı sıra İngilizce de yaygın olarak kullanılmaktadır. Öyle ki büyük şehirler özellikle başkentin belli semtlerinde sadece İngilizcenin konuşulduğu mahalleler de bulunmaktadır.

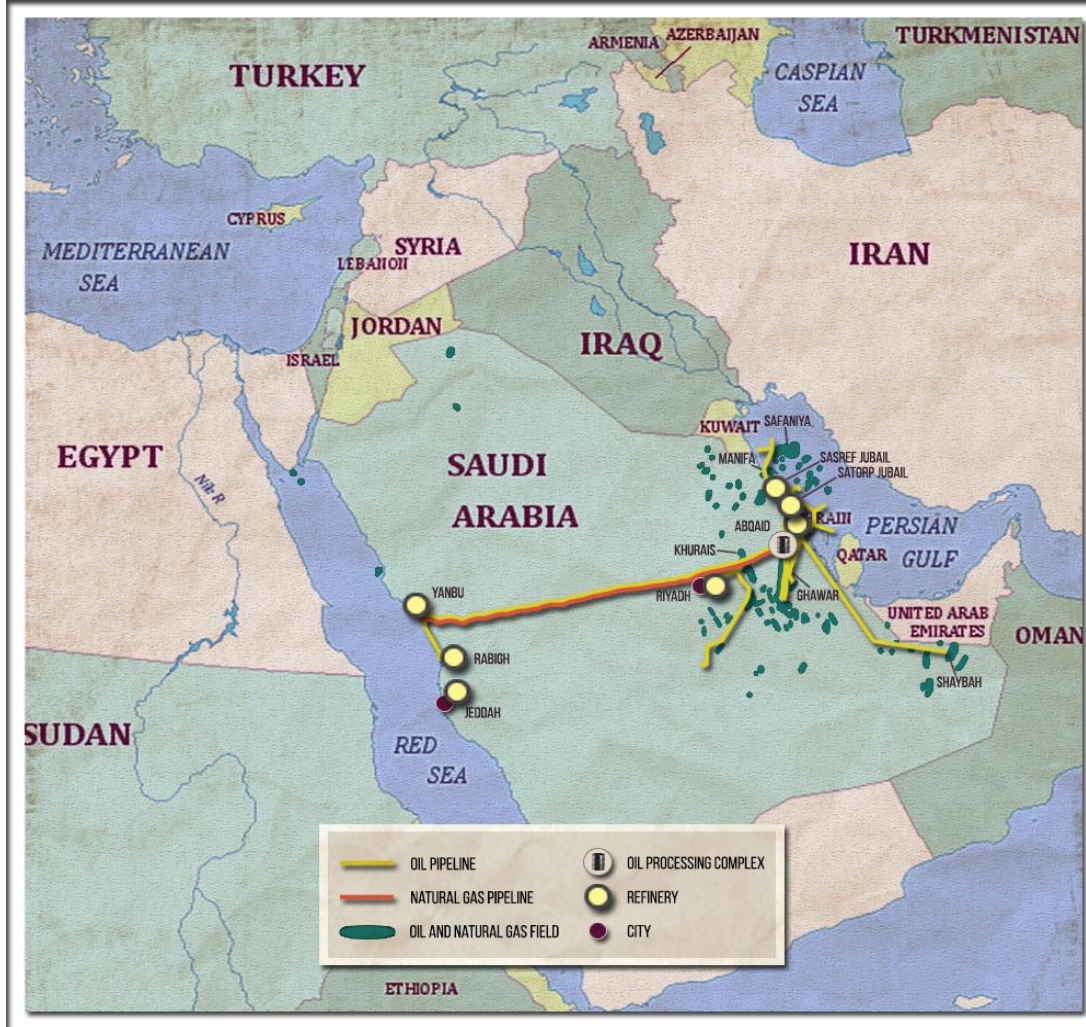
Suudi Arabistan coğrafi olarak güneyden Yemen ve Umman, doğudan Katar, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri ve Basra Körfezi, kuzeydoğudan Kuveyt, kuzeyden Irak ve Ürdün, batıdan Kızıl Deniz ile çevrilmiştir. Suudi Arabistan petrol rezervleri de genellikle ülkenin doğusunda yer alan Basra Körfezi'nin kıyı bölgelerinde yer almaktadır. Diğer taraftan doğu bölgeleri dikkate değer bir Şii nüfusuna sahip olduğundan dolayı İran'la olan zaman zaman ideolojik sürtüşmeleri de bu bölgelerde yaşanmaktadır. İster ideolojik tehditler olsun ister Basra Körfezi'nde uzun bir geçmişe sahip diğer güvenlik sıkıntıları olsun Suudi Arabistan'ı doğusunda bulunan Kızıl Deniz'e sevk etmiştir. Nitekim doğu illerindeki petrolünü de borularla Kızıl Deniz'e

---

⁵⁸ İbid. S. 168.

⁵⁹ <https://www.aa.com.tr/tr/ulke-profilleri/suudi-arabistan/903476> Erişim Trihi (28.07.2019)

aktarıp oradan dünya pazarına sürmektedir. Şekil (3).

Şekil 3⁶⁰

Suudi Arabistan doğal gaz rezervleri bakımından 266,500,000,000 varil rezervle dünyada Venezuela'dan sonra ikinci sırada yer almaktadır.⁶¹ Petrol üretimi açısından ise ABD'yle yarışmaktadır. Suudi Arabistan'ın petrol üretimi açısından daha petrolün bölgede üretilmeye başlamadığı 1933 yılında imtiyaz elde eden Standart Oil of California (CHEVRON) ve bir diğer Amerikan şirketi olan TEXACO ve bazı diğer şirketlerinin katılımıyla 1944'ten bu yana faaliyet gösteren Arabian American Oil Compayını (ARAMCO) ya da şimdi adıyla Saudi ARAMCO önem arz etmektedir. ARAMCO her ne kadar Amerikan şirketleri tarafından kurulduysa da zamanla kontrolü

⁶⁰<https://www.mondialisation.ca/the-geopolitics-of-oil-and-gas-pipelines-in-the-middle-east/5492595> Erişim (27.07.2019)

⁶¹<http://www.hurriyet.com.tr/galeri-ulkelerin-2018-petrol-rezervleri-aciklandi-bakin-turkiyede-ne-kadar-petrol-var-kacinci-sirada-40893346?p=5> Erişim Tarihi (29.07.2019)

Suudilerin eline geçerek 1988'den bu yana Saudi ARAMCO olarak faaliyet göstermektedir.⁶²

Gelirin çoğunu doğal kaynaklardan elde eden Suudi Arabistan ihracatında petrolün yanı sıra doğal gaz da önemli bir konuma sahip, öyle ki doğal gaz rezervleri bakımından 8 trilyon metreküp rezervle ABD'den sonra altıncı sırada yer almaktadır.⁶³ Batı Avrupa ülkeleri, Çin, Japonya, Hindistan ve Güney Kore gibi ülkeler Arabistan petrolü için en önemli pazarları oluşturmaktadır. ABD kendisi de petrol üreten bir ülke olmasına rağmen petrol ihtiyaçlarının %8,1'ini Suudi Arabistan'dan karşılamaktadır. 2016 verilerine göre Suudi Arabistan'ın gayrisafi yurt içi hasılası 646 milyar dolar, kişi başına düşen milli geliri ise 21,395,00 dolar olarak kaydedilmiştir.

Suudi Arabistan idari bakımdan 13 ile bölünmüştür. İller kral tarafından atanan emirler aracılığıyla yönetilmektedir. Bakanlar kurulu üyeleri de bizzat kral tarafından atanmakta olup haftalık toplantıları kralın huzurunda gerçekleşmektedir. Suudi Arabistan'da bakanlar kurulunun yanı sıra üyelerin tamamı kral tarafından belirlenen ve 30'u kadınlara ayrılan 150 kişilik bir şûra bulunmaktadır. Şûra Meclisi kadın üyeleri ilk kez 2019'da alınan bir kararla meclisin oylamalarına katılma hakkı kazanmıştır. Suudi Arabistan'da belediye meclisi üyeleri seçimle meclise girerken belediye başkanları kral tarafından atanmaktadır. Mutlak monarşi sistemiyle yönetilen Suudi Arabistan'da yasalarla ilgili son söz krala mahsustur.

B. ARABISTAN'IN TARİHİ ARKA PLANI

1744 yılında biri Abdulvahhab ailesi diğeri Suud ailesi olmak üzere iki hanedan arasında gerçekleşen bir antlaşma sonucunda Suudi Arabistan'da bir iktidar paylaşımı gerçekleşmiştir. Bu paylaşım sonucunda "Ulema" ve "Ümera" olmak üzere iki hâkim sınıf ortaya çıkmıştır ki Muhammed İbni Abdulvahhab soyundan gelen sınıf ülkenin dini işlerinden sorumlu olup ulema sınıfını, Muhammed İbni Suudi soyundan gelenler ise ülkenin siyasî işlerinden sorumlu olup ümera sınıfını oluşturmuştur. Ülkenin siyasî ve ideolojik temelleri her kadar erken tarihlerde kurulduysa da 1902'de Abdul Aziz (1976-1953) iktidara gelene kadar bir merkezî yönetim kurulamamıştır. Suudilerin bu yöndeki girişimleri Osmanlı İmparatorluğu tarafından Mısır valisi Muhammed Ali Paşa

⁶² Arı, Op. Cit. S. 437.

⁶³ <http://www.hurriyet.com.tr/galeri-dogalgaz-rezervi-en-fazla-olan-ulkeler-aciklandi-turkiye-kacinci-sirada-40878011?p=24> Erişim Tarihi (29.07.2019)

aracılığıyla defalarca yatırılmıştır. Ancak Abdul Aziz İbn-i Suud başa geldikten sonra çeşitli yöntemler izleyerek günümüz Suudi Arabistan coğrafyasında yaşayan kabileleri bir araya getirerek, İngiltere'nin de desteğini arkasına alarak merkezî bir yönetim kurmaya başarabilmiştir. Abdul Aziz, 23 Eylül 1932 yılında günümüz Suudi Arabistan krallığının temellerini atmıştır. Daha önce de bahsedildiği gibi Abdul Aziz Suudi Arabistan'daki birliği sağlayabilmek için çeşitli yollara başvurmuştur bunlardan biri de yirmiden fazla yapmış olduğu evliliklerdir. Bu evlilikler sonucunda Abdul Aziz'in kırk-bir oğlu bulunmaktadır.⁶⁴

Suudi Arabistan'ın kuruluşundan hemen sonra 170,000 dolar karşılığında Standart Oil of California'nin imtiyaz elde etmesiyle Suudi Arabistan-ABD ilişkileri de başlamıştır. ABD, Suudi Arabistan'ın güvenliğini sağlarken Suudi Arabistan ABD için petrol akışının sürekliliğini vaat etmiştir. Daha sonra 14 Şubat 1945'te ABD başkanı Franklin D. Roosevelt Yalta konferansından dönerken Suudi Arabistan'ın kurucusu Abdul Aziz'le Süveyş Kanalı'nda bir gemide görüşüp bu ilişkilerin genel çerçevesini çizmiştir. O günden bu yana her ne kadar belli periyotlarda sıkıntılar ortaya çıktıysa da ABD-Suudi Arabistan ilişkileri bahsedilen çerçevede devam etmiştir. 1953 yılında Abdul Aziz vefat ettikten sonra yerine en büyük oğlu olan Suud İbn-i Abdul Aziz geçmiştir. Liderlik vasıfları zayıf olan ve keyfine düşkün Suud döneminde beklenen gelişim sağlanmadığı gibi ülkede yolsuzluklar da artmıştır. Bu nedenle 1964 yılında Abdul Aziz'in diğer oğulları bir araya gelerek ulema sınıfından Suud'un azledilmesi için fetva alarak yerine kardeşi Faysal İbn-i Abdul Aziz'i kral ilan etmiştir. Suud ise Yunanistan'a sürgün edilmiştir.

Faysal, Suudi Arabistan'ın muasır tarihinde babası Abdul Aziz'den sonra iktidara gelen en güçlü liderlerden biridir. Faysal modern Suudi Arabistan'ın kurucusu olarak bilinmektedir. Kız okullarının açılması, TV'nin ülkeye gelmesi gibi pek çok reforma imza atmıştır. Ancak uluslararası siyasette ABD'nin 1973 Arap-İsrail savaşında İsrail'e silah yardımı yaptığı gerekçesiyle ABD'ye uyguladığı petrol ambargosuyla bilinmektedir. Bu ambargoyla birlikte petrol fiyatları oldukça artmıştır. Bu durum sonraki dönemlerde petrol üreten ülkelere dikkate değer bir zenginlik kazandırmıştır. ABD'nin baskıları sonucunda her ne kadar ambargolar kısmî olarak kalktıysa da bu

---

⁶⁴ Rukiye Sadat Azimi, *Arabistan, İran Dışişleri Bakanlığı Yayını*, Tahran: 1385. S. 208.

sürecin tamamen ortadan kalması Kral Faysal'ın 25 Mart 1975'te yeğeni tarafından öldürülmesiyle gerçekleşmiştir.⁶⁵

Faysal'dan sonra küçük kardeşi Halit iktidara gelmiştir. Halit kısmî olarak Faysal'ın reformlarını devam etmiştir. 1982 yılında Halit bir kalp krizi sonucunda öldükten sonra yerine kardeşi Fahd geçmiştir. Faysal'dan sonra kral hayattayken kendi veliahdını seçmesi bir gelenek haline gelmiştir. Dolayısıyla Fahd iktidara geldiğinde kardeşi Abdullah'ı veliaht olarak seçmiştir. 1995'ten sonra Fahd'ın hastalığı nedeniyle devlet işlerini veliahdı Abdullah yürütmüştür. 2005 yılında Fahd'ın ölümüyle Abdullah resmi olarak kral unvanını almıştır. Kral Abdullah da kardeşi Faysal gibi reformist girişimleriyle bilinmektedir. 2015 yılında Kral Abdullah'ın ölümüyle Kardeşi Selman iktidara gelmiştir. Selman iktidara geldiğinde kendisine kadar devam eden geleneğin aksine kardeşini değil oğlu Muhammed bin Selman'ı veliahdı olarak seçmiştir. 2017 yılında başbakanlık görevini de oğluna devir ederek onu ülkenin en üst düzey yetkilisi haline getirmiştir. Muhammed bin Selman Suudi Arabistan'ın alışılmadığı reformlara yönelmiştir. Kadınların araba sürmesi, oy kullanması ve kocaların yanında eğlence mekanlarında bulunması bu reformların başında gelmektedir.⁶⁶

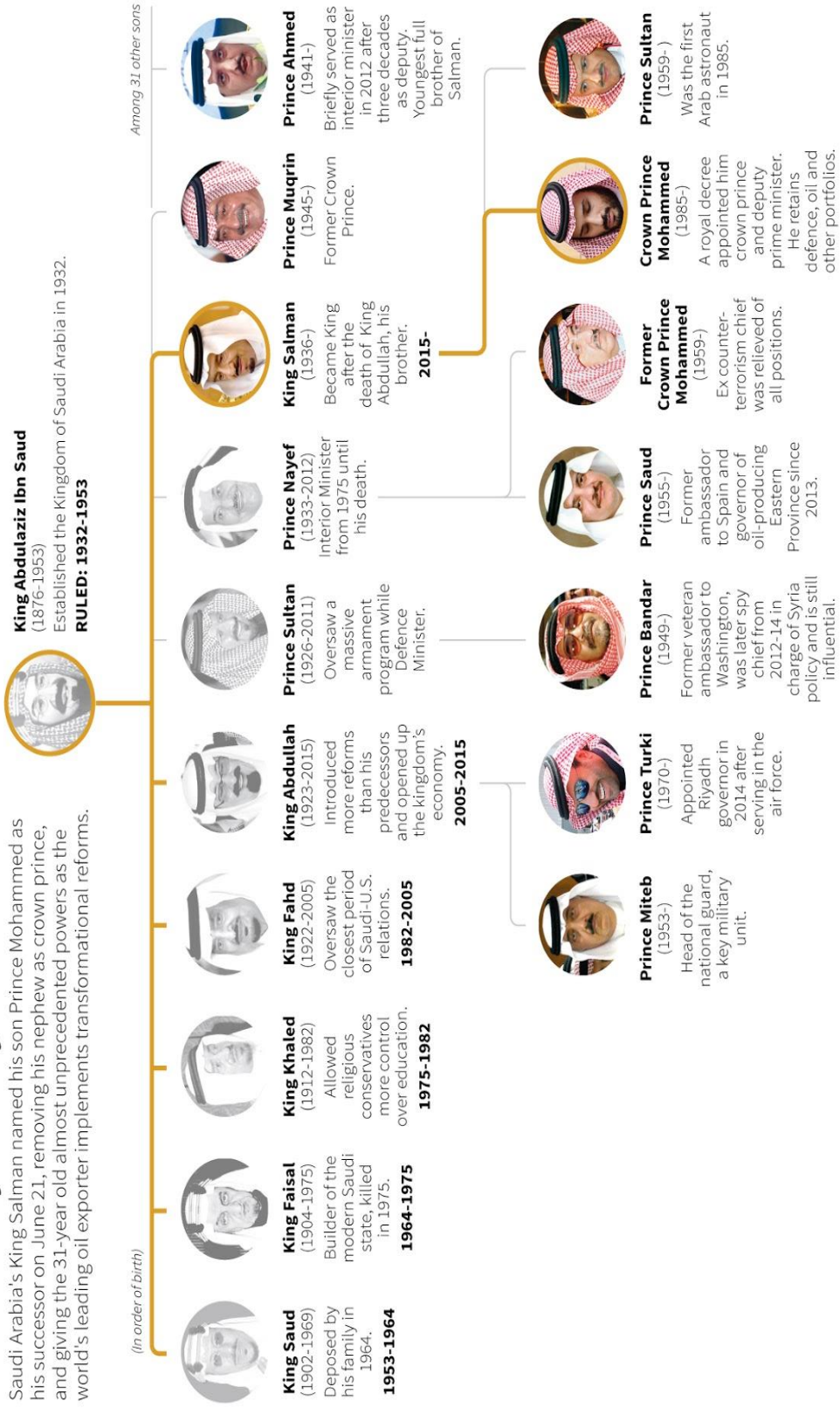
---

⁶⁵Kral Faysalı öldüren yeğenin kardeşi ülkeye TV'nin gelmesini protesto ederken polis tarafından öldürülmüştür.

⁶⁶ Azimi, Op. Cit. S. 219.

The Saudi royal family

Saudi Arabia's King Salman named his son Prince Mohammed as his successor on June 21, removing his nephew as crown prince, and giving the 31-year old almost unprecedented powers as the world's leading oil exporter implements transformational reforms.

Sources: Reuters, Saudi Press Agency
; Hughes, 21/06/2017

REUTERS

Şekil 4

67 <https://www.mohammadbinsalman.com/p/saudi-royal-family-tree.html> Erişim (11.06.2019)

C. SUUDİ ARABİSTAN - İRAN İLİŞKİLERİ

Suudi Arabistan İnan ilişkilerini kısaca Pehlevi dönemi ve İnan İslam Cumhuriyeti dönemi olarak ayırmak mümkün

1. Pehlevi Döneminde İnan-Suudi Arabistan İlişkileri

20. yüzyılın başında her iki ülkede değişimler meydana gelmiştir. İnan'da Rıza Pehlevi Kaçarlar hanedanlığına son verip kendisini kral ilan ederken Suudi Arabistan'da Abdul Aziz İbn-i Suud kendisini ilk olarak Nejd Sultanı ve Hicaz Kralı ilan etmiş daha sonra da Suudi Arabistan olarak iki bölgeyi birleştirip bağımsız bir krallık oluşturmuştur. Suudi Arabistan bağımsızlığını ilan ettikten sonra İnan tarafından resmi olarak tanınmış ve diplomatik ilişkileri İnan'ın Mısır'daki büyükelçiliği aracılığıyla yürütülmüştür. Ancak bu ilişkilerin daha başındayken 1944 yılında Hac ziyareti için Mekke'ye giden Ebu Talib Yezdi adında bir İnanlının Kabe'yi kirletme girişiminde bulunduğu gerekçesiyle⁶⁸ Suudiler tarafından idam edilmesiyle ilişkileri kesilme noktasına gelmiştir. Ancak 1947 yılında bir Suudi heyetinin Tahran'a gitmesiyle birlikte ilişkiler tekrar düzelmiş olup İnan yönetimi Kahire'deki büyükelçiliğini Arabistan'la diplomatik ilişkileri için akredite etmiştir. İki batı yanlısı monarşi olarak Suudi Arabistan ve İnan ilişkileri Şah döneminde olumlu bir seyir izlemiştir.⁶⁹

İkinci Dünya Savaşından sonra ABD'nin Eisenhower doktrini çerçevesinde bölgeye yakından ilgilenmesiyle birlikte Suudi Arabistan ve İnan ikisi önemli bölgesel aktörler haline gelmiştir. Nitekim her iki ülkenin en üst düzey yetkilileri tarafından karşılıklı ziyaretler gerçekleştirilmiştir. 1960'lı yıllara gelindiğinde ise Nixon doktriniyle birlikte ABD doğrudan bölgesel meselelere müdahil olmak yerine yerel müttefiklere destek vermiştir. Irak ve Mısır gibi SSCB'den destek alan ülkelerin karşısında ABD yanlısı olan İnan ve Suudi Arabistan gibi ülkeler yer almıştır. Nitekim ABD'nin *İki Ayaklı Politikası/ Twin Pillars Policy* da bu döneme denk gelmektedir. Bu iki bölgesel aktör her ne kadar aynı blokta yer alsa da zaman zaman kendi aralarında da uyuşmazlıkları olmuştur. 1971'de Bahreyn'in Bağımsızlığını ilan etmesi ve BAE'nin üzerinde hak iddiasında bulunduğu üçlü adaların (Ebu Musa, Büyük Tunb ve Küçük Tunb) İnan hakimiyetine geçmesi iki ülkenin 1970'lerde anlaşamadığı meseleler olarak

⁶⁸İnan yetkilileri, Ebu Taleb Yezdi'nin hastalığı nedeniyle istifrag ettiğini bu durumun yanlış anlaşılmaya sebebiyet verdiğini ileri sürerek Suudi yetkililerin iddialarını reddetmiştir.

⁶⁹Hamid Ahmedi, Revabit İnan ve Suudi Arabistan Dar Sedeyi Bistom (dovreyi Pehlevi) İnan Dışişleri Bakanlığı, Tahran: 2009. S. 80.

bilinmektedir. Ancak bu meseleler İran ve Suudi Arabistan'ın diplomatik ilişkilerini dikkate değer bir etki yaratmamıştır.

2. İran İslam Cumhuriyeti'nin Suudi Arabistan'la ilişkileri

Kendi yıllarca Necef'te medreselerde dini eğitim veren Ayetullah Humeyni liderliğinde gerçekleşen bir devrim sonucunda iktidara gelen yönetim zaman içerisinde bölge ve uluslararası sistemdeki konjonktüre göre değişimlere uğramıştır. Dolayısıyla ülkenin bölgedeki ve uluslararası sistemdeki diğer aktörlerle olan ilişkileri de bu çerçevede şekil almıştır. İran-Suudi Arabistan ilişkilerini de farklı dönemlere ayırarak incelemek daha doğru olacaktır.

3. Devrimden İran-İrak Savaşı'nın bitimine kadar Suudi Arabistan-İran İlişkileri

1979'da İran'da devrimin gerçekleşmesiyle birlikte ABD müttefiki olan Şah yönetiminin yerine ABD'ye büyük şeytan olarak hitap eden yeni bir rejim iktidara gelmiştir. Suudi Arabistan ilk olarak İran'ın içindeki liberaller ve devrimciler arasındaki anlaşmazlıkların çözülmesine beklemiştir. İran içindeki durum devrimcilerin lehine netleşince dönemin Suudi kralı Halit, İran'da şeriat yönetimini olumlu yorumlayarak iki ülke açısından yeni bir başlangıç olarak nitelendirirken veliahdı Fahd da İran Devrim Rehberine saygı duyduğunu açıklamıştır. Ancak İran İslam Cumhuriyeti'nin devrim ihracı girişimleri, Suudi Arabistan'ın dikkate değer bir Şii nüfusuna sahip olması, Suudilerin İran'a karşı daha temkinli olmalarına neden olmuştur.

İran'ın yeni rejimi ABD'nin bölgedeki varlığına karşı çıktığı gibi ABD müttefiki ülkelere de karşı çıkmıştır. Nitekim Humeyni, Körfez ülkelerindeki yönetimleri emperyalizmin müttefiki olarak değerlendirip söz konusu ülkelerdeki muhalif unsurlara zulme uğrayanlar adı altında destek vermeye başlamıştır. İran'ın bu tutumu Körfezdeki Arap ülkelerini bir nebze de olsa birleştirip İran'a karşı önleyici girişimlerde bulunmalarını sağlamıştır. Bu bağlamda Körfez Ülkeleri arasında İran'a karşı işbirliğini ön gören Körfez İşbirliği Konseyinden (KİK) bahsetmek mümkün. Devrimden hemen sonra İran-İrak Savaşı'nın patlak vermesi Suudi Arabistan'ın İran'a karşı niyetlerinin gün yüzüne çıkmasına neden olmuştur. Savaş esnasında Suudi Arabistan'ın belirlenen miktardan daha fazla petrol üretip ucuz fiyatlarla piyasaya sürmesi petrol fiyatlarının

düşmesine dolayısıyla maddi olarak İran'ın zor durumda kalmasına neden olmuştur. Diğer taraftan Suudi Arabistan'ın ortak petrol alanlarından yararlanarak Irak'a maddi yardımda bulunduğu da iddialar arasında yer almaktadır. Suudi Arabistan ve Kuveyt gibi ülkelerin savaş esnasında Irak'a bol miktarda maddî destek vermeleri savaş sonrası dönemde kendileri açısından da sorun oluşturmuştur. Nitekim Irak'ın Kuveyt işgalini Suudi Arabistan ve Kuveyt'ten alınan borçlara da bağlamak mümkün.

Irak-İran Savaşı esnasında Suudi Arabistan-İran ilişkileri açısından önem kazanan bir diğer mesele İranlı hacılarının 1981'den sonra her yıl Mekke ziyareti esnasında verdiği *Müşriklerden Arınma/Beraat Ez Müşrikin* sloganları ve düzenlemiş olduğu yürüyüşler olmuştur. 1982 yılında bu sloganlardan dolayı İran hacılarının sorumlusu tutuklanıp sınır dışı edilmiştir. 1987 yılında ise yürüyüş esnasında polis ve hacılar arasında bir çatışma çıkmıştır. Çatışma sonucunda 275'i İranlı olan 402 kişi hayatını kaybetmiştir. Bu olaydan sonra dönemin İran Devrim Rehberi Ayetullah Humeyni "Kudüs'ü unutsak bile Saddam'ın ve ABD'nin zulümlerini affetsek bile Suudileri asla affetmeyiz." ifadesini kullanarak Suudi Arabistan'ı ABD ve İsrail maşası olmakla suçladı.⁷⁰

4. İran-Suudi Arabistan İlişkilerinde İyileşme Dönemi (1989-2001)

İran-Irak Savaşı'nın bitmesiyle İran'ın Suudi Arabistan'la olan ilişkileri de olumlu yönde seyretmeye başlamıştır. İran devrimin ilk yıllarındaki devrim ihracı gibi idealist stratejiler yerine komşularıyla daha uyumlu stratejiler üretmeye başlamıştır. İran'ın bu değişimine hem uluslararası toplumdan gelen devrim ihracına olan tepki hem de bu ideolojinin kurucusu olan Humeyni'nin 1989 yılında vefatı neden olmuştur. Humeyni'nin vefatından sonra Ali Hamenei devrim rehberi olarak, Haşimi Refsencani ise cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. İran'da günümüz reformist hareketinin öncüsü olarak bilenen İran'ın en önde gelen siyasî figürlerden biri olan Refsencani'nin hükümeti döneminde (1989-1997) İran-Suudi Arabistan ilişkileri oldukça olumlu bir seyir izlemiştir. İslam'ın ilk dönemlerinde yaşanan ihtilafların günümüze taşınmaması gerektiğini savunan Refsencani döneminde Suudi Arabistan ve İran arasında pek çok üst düzey görüşmeler gerçekleştirildi. Refsencani'nin Pakistan ve Senegal'de olmak üzere iki kez dönemin Suudi Arabistan veliahdı Kral Abdullah'la bir araya gelmesi buna bir

⁷⁰http://www.bbc.com/persian/iran/2015/04/150413_157_iran_saudi_timeline_history (20.07.2019)

Erişim

örnek oluşturmaktadır. Refsencani'den sonra cumhurbaşkanı olarak seçilen Seyid Muhammed Hatemi de Refsencani'nin yolunu devam etmiştir.

Hatemi döneminde veliahd Abdullah İslam İş Birliği Teşkilatının zirvesine katılmak için Tahran'a gitmiştir buna karşılık Hatemi de Riyad'ı ziyaret edip Kral Fahd'la görüşme gerçekleştirmiştir. 18 Nisan 2001 yılında da iki ülke arasında bir güvenlik antlaşması gerçekleştirilmiştir. Bu antlaşmadan sonra iki ülke arasında karşılıklı vize kolaylıkları da sağlanmış olup pek çok Suudi vatandaşı İran'ı ve karşılıklı olarak pek çok İranlı Suudi Arabistan'ı ziyaret etmiştir. Suudi Arabistan ve İran ilişkilerinin düzelmesinden sonra Kral Abdullah diğer Arap ülkelerinden de İran'la münasebetlerini iyileştirmelerini istemiştir. Ancak Afganistan'da Suudi Arabistan'ın destek verdiği Taliban rejiminin ortadan kaldırılmasıyla Afganistan'da yeni bir yönetim kurulmuştur. Afganistan'da kurulan yeni yönetim Taliban döneminin aksine İran'la daha uyumlu politikalar izlemiştir. Nitekim Afganistan'ın Taliban sonrası ilk Cumhurbaşkanı Hamid Karzai'in ofis masraflarının büyük bir kısmı İran tarafından karşılanmıştır.⁷¹

Diğer taraftan Afganistan'ın yeni yönetiminde çoğunlukla kendilerini Fars kökenli olarak tanımlayan Taciklerden oluşan Kuzey Cephesi oldukça etkili olmuştur. Aynı şekilde Şii mezhebini benimseyen Hazar Türkleri de Afganistan'ın yeni yönetiminde dikkate değer bir role sahip olmuştur. Dolayısıyla Afganistan'da tamamen Suudi Arabistan ve Pakistan'ın güdümünde olan Taliban yönetiminin yerine İran'la yakın ilişkileri bulunan yeni bir yönetimin iktidara gelmesi İran'a avantaj sağlarken Suudi Arabistan ve özellikle de Pakistan açısından pek olumlu olarak değerlendirilemez. Zira Afganistan'ın yeni yönetimi ülke içerisinde güvenlik sıkıntılarının pek çoğu bu iki ülkenin müdahalesinden kaynaklandığını düşünmektedir. Ancak 2018'den sonra İran'ın da Taliban'la olan ilişkilerinin ortaya çıkması İran'ın Afganistan halkı nezdindeki itibarı zedelenmiştir.⁷²

5. Irak İşgalinden Günümüze İran-Suudi Arabistan İlişkileri

Afganistan'da gerçekleşen yönetim değişikliği her ne kadar İran açısından olumlu, Suudi Arabistan açısından olumsuz olarak değerlendirilirse de iki ülke ilişkilerini dikkate değer bir etkisi olmamıştır. Ancak 2003 yılında Irak işgalinden sonra asırlarca

---

⁷¹ Azimi, Loc. Cit.

⁷² Loc. Cit.

süren Sünni yönetiminden sonra ilk kez bir Şii yönetimi iktidara gelmiştir. Irak'ta iktidara gelen Şii yönetimi İran'la oldukça iyi ilişkileri olmuştur. Irak'ın başbakanı Nuri El-Maliki olmak üzere devletin pek çok yüksek kademesinde İran yanlısı politikacılar yer almıştır. DEAŞ'ın Irak topraklarında terör eylemlerini başlamasıyla Irak sınırları içerisinde pek çok İran destekli Şii milis grubu faaliyeti başlamıştır. Nitekim Mart 2014 yılında Nuri El-Maliki girişimiyle bu milis güçlerinin neredeyse tamamı Haşdi Şabi adı altında birleştirilmiştir. Belirtmek gerekir ki Haşdi Şabi'nin içinde DEAŞ'a karşı mücadele eden Hıristiyan ve Sünni bazı gruplar da yer almaktadır. Buna karşılık Suudi Arabistan İran'ın etkisini azaltmak için DEAŞ'a destek vermekle suçlanmaktadır. Suudi Arabistan ve İran arasında rekabet Irak topraklarında sadece askeri güçle sınırlı kalmamıştır. İran, elektrik, petrol, doğal gaz ve günlük içecek ve giyecekler olmak üzere pek çok ticari alanda varken Suudi Arabistan okul, hastane ve spor tesisleri inşa ederek nüfuzunu arttırmaya çalışmaktadır.

2000'li yılların başından bu yana İran-Suudi Arabistan ilişkileri açısından önem arz eden bir diğer mesele İran'ın nükleer programı olmuştur. 2002 yılında İran'ın Arak ve Natanz gibi nükleer tesislerinin ifşa edilmesiyle başta Suudi Arabistan olmak üzere Körfez Arap ülkeleri ve İsrail bu durumu milli güvenliklerini tehdit olarak algılamıştır. Bu nedenle Suudi Arabistan ve İsrail İran'ın nükleer faaliyetlerini durdurmaya yönelik çabalarda bulunmuştur. Mahmut Ahamedinecat'ın 2005 yılında cumhurbaşkanı olarak seçilmesi ve nükleer programlarının geliştirilmesi için kararlı politikalar izlemesi bu durumu daha da pekiştirmiştir. Örnek olarak wikileaks'in ifşa ettiği bilgiler arasında Kral Abdullah'ın defalarca ABD'ye İran'ın nükleer programına silahlı saldırı düzenlemesini istediği ve buna benzer Suudi Arabistan'ın Washington Büyük elçisi Adil El-Jubeir'in Nisan 2008'de general David Petraeus'la görüşmesinde “yılanın başını ezmek gerek” ifadesini kullandığı bilgiler yer almaktadır.⁷³ Nitekim İran'ın 2013'te 5+1 ülkeleriyle başlattığı nükleer müzakereye ve sonucunda 2015'te elde edilen KOEP antlaşmasına da en çok Suudi Arabistan ve İsrail karşı çıkmıştır. 8 Mart 2018 yılında ABD Başkanı Trump'ın KOEP'ten çıkması da bu iki ülke tarafından olumlu olarak değerlendirilmiştir. Nitekim ABD'nin İran'ın petrol ihracatını sıfıra indirmek amacıyla uyguladığı *Maksimum Baskı/ Maximum Pressure* stratejisini de Suudi Arabistan ve

⁷³<https://www.theguardian.com/world/2010/nov/28/us-embassy-cables-saudis-iran>
(24.07.2019)

BAE bu stratejiden dolayı oluşan petrol eksikliğini tamamlamayı vaat ederek destek vermiştir.

İran ve Suudi Arabistan'ın ihtilafı olduğu bir diğer mesele iki ülkenin diğer ülkelerde bulunan uzantıları olmuştur. Arap Baharı'nın patlak vermesiyle Suudi Arabistan bu dalgaya maruz kalan ülkelerdeki monarşi rejimleri korumaya çalışırken İran bu dalgayı İran İslami Devrimi'nin devamı olarak nitelendirerek söz konusu ülkelerdeki rejim değişikliğine destek vermiştir. Bu durum doğal olarak bölgede nüfuzunu arttırmaya çalışan Suudi Arabistan ve İran'ı karşı karşıya getirmiştir. Arap Baharı denilen dalgaya maruz kalan diğer Arap ülkelerinin aksine Suriye'de İran hâkim olan iktidarı korumaya çalışırken Suudi Arabistan rejimin muhaliflerine destek vermiştir. Şiiliğe yakın Alevi kimliğine sahip Suriye Baas rejimi uzun zamandan bu yana İran'ın tek Arap müttefiki konumundadır. Suriye Baas rejimi azınlık konumunda olmasına rağmen uzun zamandır iktidarı elinde bulundurmaktadır. Başka bir ifadeyle Suriye'deki yönetim 2003 öncesi Irak yönetiminin Şii versiyonudur. Suudi Arabistan ise İran'ın Irak'ta istediği gibi çoğunlukta olan Sünnilerin iktidara gelmesini istemektedir. Ancak diğer bölge aktörleri ve uluslararası güçlerin meseleye müdahil olmasıyla durum daha da karmaşık hal almış olup sonucu belli olmayan bir savaşa sürüklenmiştir.⁷⁴

İran ve Suudi Arabistan'ın rekabeti diğer bölge ülkeleri için de geçerlidir. Keza Lübnan, Bahreyn ve Yemende de iki ülke karşıt gruplara destek vermektedir. ABD'nin 2019 Mayıs ayından sonra İran'a yönelik uygulamış olduğu maksimum baskı stratejisiyle birlikte Körfez'deki gerilim her geçen gün artmakta olup bu bağlamda söz konusu niyabet güçleri daha da önem kazanmıştır. İran destekli Yemen Husileri'nin oldukça sofistike silahlar kullanarak Suudi Arabistan sınırları içindeki stratejik ve petrol konumlarını hedef almaları buna bir örnek oluşturmaktadır.

BAHREYN KRALLIĞI

A. ÜLKENİN GENEL PROFİLİ

İngiltere'nin 1971'de bölgeden çekilmesiyle birlikte Bahreyn, bağımsızlığını kazanmıştır. Katar ve Suudi Arabistan arasında yer alan bir ada ülkesi olan Bahreyn Şiiilerin çoğunlukta olmasına rağmen Suudi Arabistan destekli bir Sünni yönetim tarafından yönetilmektedir. Bahreyn sahip olduğu elverişli ve modern finansal sistemi

---

⁷⁴ Kamran, Op. Cit. S. 311.

sayesinde ekonomik olarak Körfez ülkelerinin en istikrarlısıdır. Örnek olarak 20 yıldır döviz kuru dolara karşı hiç değişmemiştir. Bahreyn her ne kadar petrol ihraç eden ilk ülke konumunda olsa da ülke gelirinin büyük çoğunluğu bankacılık, alüminyum işletimi ve ihracatı ve turizm gibi alanlardan elde edilmektedir. Bahreyn sunmuş olduğu modern bankacılık sayesinde Suudi Arabistan, BAE, Katar ve Kuveyt gibi zengin Körfez ülkelerinde yatırım yapan iş insanlarının dikkatini çekmeye başarabilmiştir. Dolayısıyla söz konusu ülkelerde yatırım yapan pek çok iş insanı Bahreyn'in bankacılık sisteminden yararlanmaktadır. Diğer taraftan Suudi Arabistan'dan feribotla sadece 45 dakikalık mesafede olan Bahreyn Suudi Arabistan ve orada iş yapan yapanlar açısından önemli bir hafta sonu tatili yapılması gereken mekân konumundadır. Toplam nüfusunun 1,5 milyon kişi olan Bahreyn nüfusunun yarısının yabancılar oluşturmaktadır. Ancak çalışanların %75'i yabancısıdır. 2019 verilerine göre Bahreyn'in nominal GSYİH'si 36,638 Milyar ABD doları, kişi başına düşen GSYİH'si 53,691 ABD doları olarak tahmin edilmiştir.⁷⁵

B. BAHREYN'İN SİYASİ YAPISI

Bahreyn 18. yüzyıldan bu yana El-Halife ailesi tarafından yönetilmektedir. 1971'de bağımsızlığını İngiltere'den alan Bahreyn, 1973 yılında anayasası kabul edilmiştir. Bahreyn'in kralı (2002 öncesi Emir) oldukça geniş yetkilere sahiptir. Bakanlar ve Başbakan bizzat kral tarafından atanmaktadır. 1971'de kral tarafından Başbakanlık görevine getirilen Halife Bin Selman El-Halife halen başbakanlık görevinde olup dünyanın en uzun süre görev yapmış başbakan unvanına sahiptir. 2002'de yapılan anayasa değişikliğiyle ülkede iki kanattan oluşan bir şura meclisinin olması ön görülmüştür. Her biri kırkar üyesi bulunan temsilciler meclisi ve şura meclisi krala danışmanlık yapan birer konsey konumundadır. Zira nihayetinde ülkede uygulanacak bütün yasalar kralın onayını gerektirmektedir. Üstelik temsilciler meclisinin üyeleri halk tarafından seçilirken şura meclisinin bütün üyeleri kral tarafından seçilmektedir. 33 adadan oluşan Bahreyn, Manama, Merkez, Kuzey, Güney ve Muharrik olmak üzere beş valiliğe bölünmüştür. 2002 anayasa değişikliğiyle birlikte kadınlara da oy kullanma hakkı verilmiştir. Bahreyn nüfusunun %70'i Şii olmasına karşın yönetimde Sünniler yer almaktadır. Bu nedenle zaman zaman Şiilerce protestolar

⁷⁵ <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/bahreyn/ulke-profilii/genel-ekonomik-durum> Erişim (20.07.2019)

düzenlenmektedir. 1979, 1994, 1997 ve Arap Baharıyla birlikte 2011’de meydana gelen yönetim karşıtı protestolar bu anlamda önem arz etmektedir.⁷⁶ Bahreyn kraliyet ailesi farklı isimler adı altında bu ülkeye hükmetmiştir. 1783-1971 yıllarında Hâkim, 1971-2002 yıllarında Emir, 2002 yılından günümüze kadar Kral unvanını taşımaktadır. Bahreyn 1971 yılında İsa Bin Selman Bin Halife liderliğinde bağımsızlığını kazanmıştır. 1999 yılında İsa hayatını kaybedince yerine oğlu Hamed Bin İsa El-Halife tahta geçmiştir. Nitekim günümüzde de Hamed Bin İsa El-Halfie ülkenin kral unvanına sahiptir.

C. BAHREYN-İRAN İLİŞKİLERİ

Bahreyn-İran ilişkileri çok önceki dönemlere kadar uzanmaktadır. Bahreyn uzun bir dönem İran’da hâkim olan imparatorlukların egemenliği altında varlığı sürdürmüştür. Ancak bölgeye İngilizlerin gelmesiyle birlikte Bahreyn de diğer körfez şeyhlikleri gibi belli antlaşmalar çerçevesinde İngiltere’nin koruması altına girmiştir. Bahreyn, 1882 ve 1892 yıllarında İngiltere’yle yapmış olduğu antlaşmalar çerçevesinde İngiliz mandası haline gelmiştir. 1971’de Bahreyn’in bağımsızlığını ilan etmesine kadar bu durum devam etmiştir. Her ne kadar İran Bahreyn üzerinde tarihsel olarak hak iddiasında bulunsada 1971’de İngiltere ve bölgedeki şeyhliklerle yapmış olduğu antlaşma çerçevesinde İran Şahı Muhammed Rıza Şah Bahreyn’in bağımsızlığını tanımıştır. İran Şahı Bahreyn’i bağımsız bir ülke olarak tanımmasının nedenlerini Bahreyn petrolünün tükenmek üzere olduğunu, Bahreyn’in mesafe olarak İran’dan uzak olması gerekçesiyle korunmasının zor olduğunu ve halkın da bağımsız bir yönetimden yana olduğunu ifade etmiştir.

Bağımsızlığın ilk yıllarında Bahreyn ve İran ilişkileri oldukça olumlu yönde seyretmiştir. Örneğin bağımsızlığını ilan etmesinden kısa bir süre sonra İran iyi niyetini göstermek adına Manama’ya bir heyet göndermiştir ardından da Bahreyn Hâkimi’nin kardeşi Şeyh Halife daha sonra da Bahreyn Hâkimi (günümüz adıyla kral) Şeyh İsa Bin Selman Tahran’ı ziyaret etmiştir. İran – Bahreyn ilişkilerinin hızla büyüdüğü ilk dönemlerde pek ticarî ilişkilerinin de alt yapısı atılmıştır. Örneğin Bahreyn – İran arasında hava ve deniz yolundan ulaşım kolaylaştırılmıştır. İran Merkez Bankası ve birkaç İran sigorta şirketi Manama’da şubelerini açmıştır. İlişkilerin gayet olumlu bir

---

⁷⁶ Masuma Saif Afcei, Kitab-e Sabz (Bahreyn), Vezareti Umuri Hariceyi İran, Tahran: 1381. S. 14.

şekilde ilerlediği bu dönemde İran'da İslamî devrimin gerçekleşmesi bu ilişkilerin seyrini tamamen değiştirmiştir.⁷⁷

Nüfusunun %70'ni Şiiilerin oluşturduğu Bahreyn'de İran'ın devrimi halk tarafından olumlu karşılanırken yönetim tarafından pek olumlu karşılanmamıştır. Zira daha devrimin ilk günlerinde bazı İran İslam Cumhuriyeti yetkilileri Bahreyn'in tekrar İran topraklarına ilhak edilmesine yönelik açıklamalarda bulunmuştur. Bu durum her ne kadar İran İslam Cumhuriyetinin resmi yetkilileri tarafından reddedilse de İran – Bahreyn ilişkilerine olumsuz yönde etkilemiştir. Nitekim o günden bu yana çoğu zaman Bahreyn yetkilileri ülke içerisinde gerçekleşen ayaklanmalardan İran'ı sorumlu tutum devrim ihracı yapmakla suçlamıştır.⁷⁸ Bu konu üçüncü bölümde daha detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ

A. ÜLKE PROFİLİ

Birleşik Arap Emirlikleri tıpkı diğer Körfez ülkelerinde olduğu gibi İngiltere'nin bölgeden çekilmesiyle birlikte bağımsız bir ülke konumuna gelmiştir. 2 Aralık 1971'de Abu Dabi, Dubai, Füceyre, Acman, Şarca ve Ümmül Kuveyn olmak üzere 6 emirlik bir araya gelerek Birleşik Arap Emirlikleri adı altında federal yapıya sahip bir ülke oluşturmuştur. 10 Şubat 1972 yılında Ra's El-Hayma da bu yapıya katılarak emirlik sayısı yediye çıkarılmıştır.

Bu emirliklerden hem yüz ölçümü hem de nüfus bakımından en büyüğü Abu Dabi ikincisi ise Dubai'dir. Nitekim ülkenin Başkanlığını Abu Dabi Emiri Şeyh Halife bin Zayed El-Nahyan, Başbakanlığını ise Dubai Emiri Şeyh Muhammed Bin Raşit El-Maktum üstlenmektedir. Ülkenin yüzölçümü 83,600 kilometrekare nüfusu 9,40 milyon kişi GSYİH'si 2017 verilerine göre 572,7 milyar ABD Doları olarak tahmin edilmiştir.⁷⁹ BAE, 2018 verilerine göre 43,004,949 USD kişi başına düşen GSYİH'le dünyanın en zengin ülkeleri arasında yer almaktadır.⁸⁰

Federal parlamento niteliğinde olan 40 üyesi bulunan Federal Ulusal Konseyinde Abu Dabi ve Dubai sekizer temsilci, Şarca ve Ra's El-Hayma altışar temsilci, Ümmül

⁷⁷ Seyid Said Haşimi Nasab, Bohran-e Bahreyn, Pejohişhayi Mentekayi, No.5, Sonbahar-Kış. 1389, S. 27.

⁷⁸ İbid. S. 32.

⁷⁹ <http://www.mfa.gov.tr/birlesik-arap-emirlikleri-kunyesi.tr.mfa> Erişim (27.07.2019)

⁸⁰ <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=AE> Erişim (27.07.2019)

Kuveyn, Füceyre ve Acman dörder temsilciyle temsil edilmektedir. Temsilciler emir tarafından seçilmektedir. Ülkedeki en üst düzey meclis ise BAE'nin yedi emirliğin emirlerinden oluşan Yüksek Konsey'dir. Yüksek Konsey, başkan ve yardımcısını seçmekte olup seçimlerinde Abu Dabi ve Dubai veto hakkına sahiptir.

BAE dünyanın en çok göç alan ülkeler arasında yer almaktadır. Öyle ki ülkenin etnik yapısına bakıldığında BAE vatandaşı nüfus oranı bakımından Hintlilerden sonra ikinci sırada yer almaktadır. BAE'nin genel demografik yapısı şu şekildedir: BAE vatandaşları: %15, Hintliler: %25, Pakistanlılar: %13, diğer Araplar: %12, Bangladeşliler: %7, Filipinliler: %6, İranlılar: %4, Sri Lankalılar: %3, diğerleri (Nepalli, Çinli, Afgan, İngiliz, Kanadalı, ABD'li vs.): %15. BAE dünya petrol rezervi bakımından 97,800,000,000 varille 7. Sırada yer almaktadır.

B. BAE'NİN SİYASİ YAPISI VE TARİHİ

17. yüzyılın başından İngiltere, Basra Körfezi'ni Hindistan'a deniz yolundan ulaşmak için kullanmaya başlamıştır. Bu esnada İngiliz gemileri Körfez'in batı sahillerinden gelen korsanlarla sıklıkla çatışmalara girmiştir. Bu nedenle Körfez'in doğu sahillerini *Korsan Sahili/Pirate Coast* adlandırmışlardı. Ancak 1820'de İngiltere ve Körfezin doğu sahilindeki emirliklerle yapılan bir antlaşmayla (*General Maritime Treaty of 1820*) iki taraf arasında barış süreci başlamıştır. Böylece *Korsan Sahili/Pirate Coast* olarak bilinen emirliklerin adı *Barış Sahili/Trucial Coast* olarak değiştirilmiştir. 1892 yılında İngiltere emirliklerle imzaladığı bir diğer antlaşmayla Barış Sahili olarak bilinen bölge İngiliz manda yönetimi haline gelmiştir. Antlaşmaya göre emirlikler İngiltere'nin izni olmadan hiçbir ülkeyle antlaşma imzalamayacak ve toprak satmayacak buna karşılık İngiltere emirliklerin güvenliğini sağlayacaktır. Bu durum 1971'de İngiltere'nin bölgeden çekilmesine kadar devam etmiştir. İngiltere'nin bölgeden çekilmesiyle birlikte daha önce de bahsedildiği şekilde yedi emirlik bir araya gelerek BAE'ni oluşturmuştur.⁸¹

BAE'nin siyasi yapısına bakıldığında iki önemli konsey bulunmaktadır. Birincisi yedi emirliğin emirlerinden oluşan Yüksek Konsey'dir. Yüksek Konsey ülkenin Başkanı, Başkan Yardımcısı, Başbakan gibi ülkenin en yüksek yetkililerini seçmektedir. Yüksek Konseyde Abu Dabi ve Dubai veto hakkına sahiptir. Abu Dabi Emiri ülkenin

---

⁸¹ İbid.

başkanı, Dubai Emiri ise ülkenin başbakan ve başkan yardımcısı olarak seçilmesi artık bir gelenek haline gelmiştir. Dolayısıyla başka bir ifadeyle başkanlık koltuğu El-Nahyan ailesine, başbakanlık koltuğu El-Maktum ailesine verildiğini söylemek de yanlış olmayacaktır. Yüksek Konsey dışında parlamento niteliğinde olan 40 kişilik bir konsey daha bulunmaktadır. Federal Ulusal Konseyi adı verilen bu konseyde temsilciler nüfus çoğunluğuna göre emirler tarafından seçilmektedir. Abu Dabi ve Dubai sekizer, Ra's El-Hayma ve Şarca altışar, Füceyre, Acman ve Ümmül Kuveyn dörder temsilciye sahip olduğu konsey üyeleri 2 yıllık süre için seçilmektedir. Bakanlar Kurulu yasaları önerir söz konusu yasalar Federal Ulusal Konseyi tarafından incelenir.⁸²

C. BAE-İRAN İLİŞKİLERİ

1900'lerin başında İran tacirlerin BAE'ne göç etmesiyle iki ülkenin ilişkileri de başlamıştır. İran tacirlerinin ilk BAE'ye gitme nedeni İran'da uygulanan yüksek vergiye karşı BAE'de uygulanan düşük vergi ve daha uygun ticari koşulları olmuştur. Nitekim günümüzde de erken dönemde İran'dan BAE'ye ticari amaçlarla göç edenler BAE'lerinin önemli tacirlerinden sayılmaktadır.

İran'da İslam Devriminin gerçekleşmesiyle birlikte ABD'nin İran'a yönelik yaptırımları da başlamıştır. Bu bağlamda BAE, İran'ın ithalat ve ihracatı açısından önemli olmuştur. BAE'nin limanları İran limanlarından daha modern ve günümüz standartlarında olması İran petrolünün uluslararası alıcılara aktarılması açısından da önem arz etmiştir. Ancak ağırlıklı olarak yurt dışından ithal edilen mallar ilk önce Dubai limanlarına getirilip oradan İran'a aktarılmıştır. Nitekim BAE-İran ilişkilerinin en iyi olduğu dönemlerde BAE limanlarından İran'a ithal edilen malların hacmi 10 milyar dolara ulaşmıştır. Buna karşılık ihracat hacmi ise en iyi dönemlerinde 3 milyar dolar civarında tahmin edilmiştir. Ancak 2011 sonrasında ABD'nin uyarısı üzerinden BAE bazı bankalarının İran'la iş birliğini kesmesiyle iki ülke arasındaki ticaret hacmi de düşmüştür. Nitekim Mayıs 2019 sonrasında ABD'nin maksimum baskı politikasıyla birlikte iki ülke arasındaki ticaret hacmi oldukça düşük rakamlara düşmüştür. Bütün bunlara rağmen halen İran'a uluslararası malların ithal edilmesi açısından Dubai limanları büyük önem arz etmektedir.⁸³

⁸² Arı, Op. Cit. S. 512.

⁸³ Muhammed Sadik Koşki, Tahlil İktisadi Revabiti Taaruz Amiz İran ve Keşver hayi Arabi Hovzeyi Halici fars, Faslnameyi Siyaseti Harici, Yıl. 27. No. 3, Sonbahar. 1392. S. 741.

BAE-İran ilişkileri açısından önem arz eden bir diğer mesele İran'ın nükleer programı olmuştur. İran'ın nükleer programı diğer körfez ülkelerinde olduğu gibi BAE'de de güvenlik kaygısı yaratmıştır. BAE'nin İran'la sınır sorunlarının olması ve diğer körfez ülkelerine nazaran İran'a daha yakın bir mesafede olması bu ülkenin İran'ın nükleer faaliyetlerine karşı çıkmasına neden olmuştur. Diğer taraftan BAE'nin kendini savunacak bir savunma sisteminin olmaması ve son derece kırılğan bir yapıya sahip olması İran'la doğrudan karşı karşıya gelmemesine neden olmuştur. Nitekim Yemen'de faaliyet gösteren İran destekli milis bir grubu olan Husilerin faaliyetlerini çoğaltmasıyla BAE sınır güvenliği komutanın Tahran'a bir ziyaret gerçekleştirerek iki ülke ilişkileri açısından yeni bir adım atmıştır.⁸⁴

KATAR

A. ÜLKE PROFİLİ

Katar 11,521 km² yüz ölçümüyle Arap Yarımadası'nın batısında yer almaktadır. Katar'ın nüfusu 2018 İMF raporuna göre 2,766,000 olarak belirtilmiştir⁸⁵. Katar'ın kara yoluyla sadece Suudi Arabistan'la 60 km sınırı vardır diğer 550 km sınırını deniz oluşturmaktadır⁸⁶. Katar'ın diğer komşu ülkeleri ise kuzeybatısında Bahreyn, güneydoğusunda Birleşik Arap Emirlikleri, kuzey ve doğusunda ise nispeten uzak bir mesafede İran yer almaktadır. Katarın yerli nüfusunun neredeyse 8 katını yabancılar oluşturmaktadır. Öyle ki ülkede bulunan Arap nüfusu %13, ülkeye genellikle çalışmak için gelen çoğunluk Güney Asya Müslümanlarından oluşan yabancı nüfusu ise ülke nüfusunun %87'sini oluşturmaktadır⁸⁷. Katar yüz ölçümü açısından her ne kadar küçük bir ülke konumunda olsa da yer altı kaynakları bakımından oldukça zengin bir ülkedir öyle ki doğal gaz rezervleri bakımından Rusya ve İran'dan sonra dünyada üçüncü sırada petrol rezervleri bakımından ise dünya sıralamasında sekizinci sırada yer almaktadır. Katar bu yer altı kaynaklarından yararlanarak hem ülkenin altyapısal gelişmelerini sağlamış hem de yaptığı diğer yatırımlarla dünyaya açılmıştır. Dünya çapında yaptığı yatırımlardan Aljazeera, Katar Havayolları ve spor alanında yapmış olduğu pek çok yatırımdan bahsetmek mümkün. Katar yapmış olduğu bu yatırımlar sayesinde küçük

⁸⁴ İbid.

⁸⁵ TİRE Ticaret Odaları: Katar Ülke Raporu, 2018. S.

⁸⁶ İbid. S.5.

⁸⁷ TC Dış İşleri Bakanlığı resmi websitesi, Katar: Ülke künyesi, <http://www.mfa.gov.tr/katar-kunyesi.tr.mfa> erişim (10.04.2019)

yüz ölçümü ve az nüfusuna rağmen dünyaca kendisinden söz ettirmeye başarmıştır. Katar'ın son zamanlarda çokça aktif olduğu alanlardan biri de uluslararası barış görüşmelerini ev sahipliği yapmak olmuştur. Nitekim bölgeyle yönelik pek çok uluslararası konferanslar ve barış görüşmeleri son zamanlarda bu ülkede gerçekleştirilmektedir. Katar'ı diğer Arap Körfez ülkelerinden farklı kılan bir diğer faktör ise Arap olmayan tek Körfez ülkesi olan İran'la sahip olduğu ilişkileri olmuştur. Nitekim Körfez İşbirliği Teşkilatına (KİK) üye olan Katar için bu durum zaman zaman sıkıntılara neden olmuştur. Osmanlı egemenliği Katar'da 1871'de başlayıp birinci dünya savaşına kadar sürmüştür. Katar ihracatının %49'unu petrol, %40'ını sıvılaştırılmış doğal gaz (Liquid Natural Gas/LNG) oluşturmaktadır⁸⁸.

B. KATAR – İRAN İLİŞKİLERİ

Katar, diğer körfez ülkelerine nazaran İran'la daha yakın ve uzlaşmacı bir ilişkiye sahip, Nitekim Katar diğer pek çok uluslararası meselelerde olduğu gibi İran – KİK ilişkilerinde de arabuluculuk yapmaya çalışmıştır. Örneğin Katar'ın KİK başkanlığını üstlendiği dönemde ilk defa KİK zirvesinde dönemin İran Cumhurbaşkanı Mahmut Ahmedinejat da toplantıya davet edilmiştir. Aynı şekilde Ahmedinejat döneminde İran'ın nükleer programı sebebiyle İran'a uluslararası baskılar çoğalmıştır. Bu bağlamda BM Güvenlik Konseyi tarafından İran'a karşı çıkarılan ilk karara da Katar'ın red oyu verdiği bilinmektedir.⁸⁹ 2016 ocak ayında Suudi Arabistan'ın Şii alimi Şeyh Nimr Bakır El Nimr'i idam ettikten sonra İran'ın farklı şehirlerinde Suudi Arabistan'ın bu eylemine karşı protestolar düzenlenmiştir. Protestolar esnasında Tahran'da Suudi Arabistan'ın büyükelçiliği Meşhet'te ise başkonsolosluğu protestocular tarafından saldırıya uğramıştır. Suudi Arabistan'ın temsilciliklerine yapılan saldırılardan dolayı KİK üyesi ülkeler temsilcilerini geri çağırıp İran'a bir nevi ambargo uygulamışlardır. Ancak Katar her ne kadar sembolik olarak elçisini çağırdıysa da ilişkilerin diğer boyutlarında herhangi bir azaltmaya gitmemiştir. Böylece dolaylı yoldan İran'a destek olmuştur.⁹⁰ Bunların yanı sıra OPEC ve yakın dönemde Rusya, Katar ve İran'ın oluşturduğu doğal gaz üreten ülkeler kapsamında da söz konu iki ülkenin iş birlikleri devam etmektedir.

⁸⁸ TİRE Op. Cit.s. 7.

⁸⁹ <http://www.bbc.com/persian/iran-features-40157384> erişim (11.04.2019)

⁹⁰ İbid.

C. İRAN'IN KATAR POLİTİKASI

Katar ve İran İslam Cumhuriyeti arasında gerçekleşen gizli antlaşmalar nedeniyle İran, Katar'a zor zamanlarında yalnız bırakmamaktadır. Bu gizli antlaşmalar kapsamında Irak ve Yemen gibi ülkelerde faaliyet gösteren silahlı örgütlere destekten bahsetmek mümkün. Katar'ın son zamanlarda uluslararası düzeyde de silahlı örgütlerle ilişkisi bulunduğu sıklıkla dillendirilmektedir.

Bilindiği üzere 1981'de yılında Körfez Arap ülkeleri bir araya gelerek Körfez İşbirliği Konseyini oluşturmuştur. Bu konseyin asıl amacı olası gelebilecek herhangi bir tehlikeye karşı Körfez Arap ülkelerinin güvenliğini sağlamaktır ya da baka bir ifadeyle konseyin asıl amacı Körfez Arap ülkelerinin İran'a karşı koordineli hareket etmesini sağlamaktır. Zira bölge ülkelerinin bir diğer düşmanı İsrail olduğunu düşünecek olursak bölgede gerçekleşen Arap Baharı sonrası gelişmelere bakıldığında aslında Körfez Arap ülkelerinin İsrail'le gayet iyi ilişkilerinin olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu durum söz konusu ülkelere tehlike olarak hissedilebilecek tek diğer alternatifin İran olduğunu göstermektedir. İran ise bu durumun farkındadır. Dolayısıyla bu bağlamda İran'ın izlediği diğer politika Katar'la olan ilişkilerinden yararlanarak karşısındaki bu yapıyı zayıflatmak veya hem yumuşatmak olmuştur. Katar'ın KİK başkanlığını üstlendiği dönemde İran Cumhurbaşkanı Mahmut Ahmedinejat'ı KİK zirvesine çağırması buna bir örnek teşkil etmektedir.⁹¹

---

⁹¹ <https://tinyurl.com/y5epmxkf> erişim, (12.04.2019)

UMMAN

A. ÜLKE PROFİLİ

Arap Yarım Adasının güneydoğusunda yer alan Umman, diğer Körfez ülkelerinin aksine uzun zamandan beri bağımsız bir ülke konumundadır. Ancak bir liman ülkesi sebebiyle İngiltere'nin ülkeye hem kültürel hem siyasi açıdan etkisi bulunmaktadır. Umman kuzeyden Basra Körfezi ve BAE, batıdan Suudi Arabistan, güneybatıdan Yemen, güneyden Umman Denizi'yle çevrilidir. Umman'ın toplam nüfusu 4,6 milyon olup nüfusunun %57'sini Umman vatandaşları gerisini ise yabancılar oluşturmaktadır. Yabancılar arasında ise sırasıyla Bangladeş, Hindistan ve Pakistan çoğunluk nüfusu oluşturmaktadır. Ülke gelirleri çoğunluk olarak doğal gaz ve petrolden elde edilmektedir. Ülkenin GSYİH'si 2017 verilerine göre 65,8 milyar dolar olarak tahmin edilmiştir. Umman'ın resmi dili Arapçanın yanı sıra İngilizce, Beluçi ve Hintçe de konuşulmaktadır. Nüfusunun %75'i İslam'ın mezheplerinden olan İbadi'ye mensupken geri kalanlarını Şiiiler, Sünniler ve Hindular oluşturmaktadır.⁹²

B. UMMAN SİYASİ YAPISI

Umman siyasi olarak yetkisi oldukça genişletilmiş sultan tarafından yönetilmektedir. Umman'ın iki ayaklı bir parlamentosu bulunmaktadır. Biri halk tarafından seçilen 84 üyeli bir meclis, diğeri ise genellikle eski bürokratlardan oluşan ve doğrudan sultan tarafından atanan 57 kişilik bir meclistir. Yasalarla ilgili de en son söz sultana aittir. Günümüzde 1970 yılında babasını bir darbeye iktidardan uzaklaştıran Sultan Kabus Umman'ın sultanıdır. Sultan, savunma bakanlığı ve dışişleri bakanlığı gibi ülkenin önemli görevlerini bizzat kendisi üstlenmektedir. Ancak bu bakanlıklara kendisini temsilen birer güvenilir kişi atamaktadır. Örneğin dışişleri bakanlığı görevini Yusuf Bin Allawi Bin Abdullah, Sultan'ı temsilen yürütmektedir.

C. UMMAN'IN İRAN'LA OLAN İLİŞKİLERİ

Sultan Kabus'un 1970'te iktidara gelmesiyle birlikte iki ülkenin ilişkileri de canlanmaya başlamıştır. 1972 yılında iki ülke karşılıklı olarak büyükelçilikleri açmışlardır. Büyükelçiliğin karşılıklı açılışından sonra Sultan Kabus pek çok kez İran'ı ziyaret etti, aynı şekilde İran Şahı Muhammed Rıza Şah da Umman'a ziyaretler

⁹² <http://www.mfa.gov.tr/oman-kunyesi.tr.mfa> Erişim (12.06.2019)

gerçekleştirdi. Bu dönemde iki ülke arasındaki ilişkiler açısından en önemli gelişme İran Şahının Umman'ın güney sınırlarında Zufar olarak bilinen bölgede bağımsızlık isteyen grupları susturmak için gönderdiği askerî yardım olmuştur. Yaklaşık beş sene süren bir mücadele sonucunda Sultan Kabus İran'ın gönderdiği askeri yardım sayesinde Zufar bölgesini merkezi hükümete bağlamaya başarabilmiştir.⁹³

Diğer Arap Körfez ülkelerinden farklı olarak Umman daima İran'a yönelik tarafsızlık politikası izlemiştir. Nitekim 1970'lerde Bahreyn'in bağımsızlığını ilan etmesi ve üçlü adaların İran egemenliğine geçmesinden dolayı İran ve Arap Körfez ülkeleri arasındaki gerilimin arttığı dönemde Umman bütün 8 Körfez ülkesini diyaloga çağırmişti. Ancak yapılan diyaloglar bir sonuca varamadı. Sekiz yıl süren İran-İrak Şavaşı sırasında da diğer Arap Körfez ülkelerinden farklı olarak tarafsızlığını korumuştur. Bunun da ötesinde savaş esnasında Irak'ın İran'a saldırmak için Umman topraklarını kullanma isteğini de reddetmekle birlikte iki ülke arasında ateşkesin gerçekleşmesi için çaba göstermiştir. Birinci körfez savaşıyla birlikte İran'ın Umman sınırlarına yakın bölgelerde füze yerleştirmesiyle iki ülke arasındaki gerilim artmıştır. Ancak bu gerilim çok sürmeden iki tarafın müzakere etmesiyle normal hale gelmiştir.⁹⁴

Genel itibariyle Umman, İran ve diğer Arap ülkeleri arasında bir arabulucu rolünü oynamaktadır. Son zamanlarda bu arabuluculuk Arap ülkelerinin ötesinde dünya çapında olumlu sonuçlar verdiği görülmektedir. 2007'de İran tarafından tutuklanan İngiliz deniz askerlerinin serbest bırakılması, 2011'de İran tarafından rehin alınan ABD deniz gücüne ait askerlerinin serbest bırakılması konularında Umman'ın arabuluculuk yaptığı bilinmektedir. Daha da ötesi İran ve 5+1 ülkeleri olarak bilinen (ABD, Rusya, Çin, İngiltere, Fransa + Almanya) arasındaki nükleer müzakerelerin başlamasını da Umman arabuluculuk yapmıştır. ABD başkanı Donald Trump'ın 8 Mayıs 2018'de KOEP/JCPOA olarak bilinen söz konusu antlaşmadan çekilince ve buna takiben Basra Körfezinde gerilimin artmasıyla gene Umman dışişleri bakanını Yusus Bin Allawi Bin Abdullah 20 Mayıs 2019'de Tahran'a bir ziyaret gerçekleştirerek iki ülke arasında arabuluculuk yapmaya çalışmıştır.

---

⁹³ Murteza Damenpak Çami, Tesiri İrtibatat Tarihi ve Ferhangi Ber Revabeti İran ve Umman, **Faslnameyi Revabeti Harici**, Yıl. 11, No. 57, Kış 1392. S. 154.

⁹⁴ İbid.

İran ve Umman arasında dikkate değer bir ticarî ilişkisi de bulunmaktadır. İran'dan Umman'a oradan da Hindistan'a bağlanan 1300 km uzunluğundaki sıvı doğal gaz boruları da buna bir örnek teşkil etmektedir. Diğer taraftan İran'ın en büyük otomobil şirketi olan İran Khodro ve bir Umman şirketi ortaklaşa olarak Umman'ın El-Duqm şehrinde Orchid International Motors adı altın ortak üretime başlayacaktır.⁹⁵

---

⁹⁵ <http://www.bayancenter.org/fa/2018/02/220/> Erişim (15.06.2019)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DIŞ POLİTİKA İLKELERİ KAPSAMINDA İRAN İSLAM CUMHURİYETİNİN KÖRFEZ BÖLGESİNE YÖNELİK DIŞ POLİTİKASI

ÜMMET TEORİSİ BAĞLAMINDA DEVRİM İHRACI POLİTİKASI

İran’da şah rejiminin devrilmesiyle birlikte devrimden sonra geçici hükümetlerce İran yönetilmiştir. 1979-1981 yılları arasında hâkim olan bu durum genel itibariyle ılımlı bir dönem olarak bilinmektedir. Devrimin ilk yıllarında toplumun çeşitli kesimlerine hitap eden bu dönemde yeni yönetimin hangi çerçevede olacağı tam olarak belirlenmemiştir. Ancak zamanla Humeyni’nin önderlik ettiği şeriat yönetimini isteyen grup yönetimde daha baskın hale gelmesiyle ülke genelinde de bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişikliklerden en önemlilerinden biri de kadınların başörtü takmalarının referandumla zorunlu hale gelmesi olmuştur. Yönetimin Şii idealist düşüncelere sahip bir akımın eline geçmesiyle dış politikada da değişimler meydana gelmiştir. Bu bağlamda ümmet teorisinin dış politikanın ana çizgisi haline gelmesi önemli olmuştur.⁹⁶

Ümmet teorisi bütün İslam aleminin birleşmesini öngördüğü gibi uluslararası sistem için de en uygunu İslam düzeninin olduğunu savunmaktadır. Böylesi evrensel bir imajla ortaya çıktığından dolayı devrimin ilk yıllarında anayasa dahil düzenin önemli kurum ve kuruluşlarında İran ve Şii ismi geçmemektedir. Örneğin düzenin dış politika sloganında “İran İslam Cumhuriyeti” yerine “İslam Cumhuriyeti”, “İran Devrim Muhafızları Ordusu” yerine “Devrim Muhafızları Ordusu” isimleri kullanılmıştır. Bu dönemde Şii veya İran ifadelerinin vurgulanmamasının asıl amacı gerçekleşen devrimi daha evrensel görünmesini sağlamıştır. İran, “*Ne Şarki Ne Garbi Cumhuriyet-e İslami/Ne Doğu Ne Batı İslam Cumhuriyeti*” sloganıyla bir taraftan Orta Doğu bölgesindeki Müslüman nüfusunun dikkatini çekmeye çalışırken diğer yandan da var olan uluslararası sistemden memnun olmayan halklara da alternatif sunmaya çalışmıştır. İran bu politikası sayesinde bölge ülkelerinin yanı sıra Küba ve Venezuela gibi Latin Amerika gibi ülkelere de nüfuz etmeye başarabilmiştir. Ancak bu politikadan en çok etkilenenler bölge ülkeleri olmuştur.⁹⁷

---

⁹⁶Keyhan Berzeger, Tahavvolati Arabi, İran ve Haveri Miyane, Merkez proheşhayi ilmi ve motaliati haveri miyane yayını, Tahran: 1392, s. 88.

⁹⁷İbid. S. 112.

Nüfusunun çoğunluğunu Şiilerin oluşturduğu Irak ve Bahreyn gibi ülkeler bu bağlamda en çok etkilenen Körfez ülkeleri olmuştur. Diğer Körfez ülkelerinin de düşük oranda da olsa Şii nüfusunu barındırması söz konusu ülkeleri tedirgin etmiştir. Konuyu daha iyi anlayabilmek adına ilk önce Irak ve Bahreyn durumunu ayrı ayrı inceledikten sonra diğer Körfez ülkelerinin bu bağlamdaki tutumuna değinilecektir.

A. İRAN'IN DEVRİM İHRACI POLİTİKASI VE IRAK

Irak hem nüfus oranı olarak diğer Körfez Arap ülkesine göre daha fazla Şii nüfusu barındırmaktadır hem de İran'a toprak yoluyla sınırı bulunan tek Körfez ülkesidir. Tarihî ve kültürel açıdan bakıldığında da bu bağlamda Irak diğer Körfez ülkelerine nazaran etkilenmesini kolaylaştıracak pek çok unsuru barındırmaktadır. Şiiler açısından kutsal sayılan İmam türbelerinin altısı ve tarih boyunca Şii fıkıh bilimi açısından en önemli merkezlerden biri sayılan Necef'in Irak topraklarında bulunması dikkate değer bir önem taşımaktadır. Diğer yandan İran Devrim Rehberi Humeyni de 13 yıl boyunca Necef'te ders verdiği dönem boyunca kendi oldukça geniş bir taraftar kitlesi oluşturmuştur. Şii aleminde taklit mercileri sınır tanımamaktadır. Başka bir ifadeyle Şiilerin en üst düzey dinî makamı olan taklit merciliği seviyesine ulaşan biri, herhangi bir ülke sınırlarına bağlı olmaksızın dünyanın herhangi bir yerinde yaşayan Şii mezhebine mensup kimseleri tarafından taklit edilebilmektedir.⁹⁸

Diğer yandan Saddam rejimi Irak'ın Şii kesimlerince meşru bir konumu bulunmamaktaydı. Dolayısıyla Humeyni açısından Devrim ihracı için Irak son derece ideal bir ülke statüsündeydi. Nitekim Humeyni devrimin İran'da başarıya ulaşmasından hemen sonra konuşmalarında defalarca Irak halkını ve ordusunu İran'da olduğu gibi Saddam'a karşı devrim yapma çağrısında bulunmuştur. Humeyni'nin bu çağrılarını üzerinden pek çok Saddam karşıtı Şii genç İran'ın organize ettiği milis gruplara katılmıştır. Bu gruplardan en önemli olanlarından biri günümüz Irak'ın önemli siyasî figürlerinden olan Hadi El-Amiri'nin de bir dönem başkanlığını yaptığı Bedir Tugayları ya da günümüz adıyla Bedir Örgütü olmuştur. Bedir Örgütü, İran-İrak savaşı esnasında İran safında Saddam'a karşı savaşmıştır. Humeyni'nin hayatta olduğu bu dönemde İran'ın açık bir şekilde Irak'a karşı bir tutum sergilemesi ve Irak'ta benzer bir devrimin gerçekleşmesini istemesi Saddam rejiminin İran'a karşı girişimlerde bulunmasına neden olmuştur. Nitekim iki ülke arasında gerçekleşen sekiz yıl süren savaşı da bu açıdan

---

⁹⁸ Kamran, Op. Cit. 251.

değerlendirmek mümkün. İran'ın devrim ihracı girişimleri tek başına İran – Irak Savaşı'nı başlatan unsur olmasa da Şattül Arap gibi sınır meselelerin yanında en önemli etkenlerden biri olmuştur. Sekiz yıl süren savaşın doğrudan bir galibi olmazsa da her iki ülkeyi de dikkate değer derecede güç kaybettirmiştir. Savaş esnasında Irak'a maddî destekte bulunan Arap Körfez ülkeleri özellikle Katar ve Suudi Arabistan'ın Irak'a vermiş olduğu borçlar bir nevi Saddam'ın Kuveyt'i işgal etmesine yol açmıştır.

Saddam'ın güç kaybetmesi ve nihayetinde 2003 yılında iktidarının düşürülmesi İran için paha biçilemez bir fırsat yaratmıştır. 1980'lerden bu yana devrim ihraç etmeye çalıştığı Irak, artık İran için daha rahat bir şekilde nüfuzunu atılabileceği bir ülke haline gelmiştir. Böylece İran, Saddam döneminde bir devrim gerçekleştirmediyse de sonuç itibariyle yönetim Şiilerin eline geçmiş ve pek çok İran destekli siyasî parti ülkede belirleyici konuma gelmiştir. Dolayısıyla İran'ın devrim ihracı çabaları Irak'ta herhangi bir somut devrim gerçekleştirilmeden sonuca vardığına söylemek yanlış olmayacaktır. Bu durum bazı akademisyenlerce Irak'ın altın tepsiyle ABD tarafından İran'a verildiği şekilde tabir edilmektedir. Irak yönetiminde İran yanlısı Şiilerin baskın hale gelmesi bazı diğer Sünni grupların radikalleşmesine neden olmuştur. Bazı Sünni grupların özellikle Saddam döneminde devlette aktif rol alan grupların 2003 ABD işgalinden sonra kendilerini yeni yönetimde göremeyince farklı yöntemlerle bu durumu protesto etmeye çalışmıştır.⁹⁹

Arapların genel durumu özellikle Irak'ın sosyal yapısına bakıldığında aile ve aşiret sisteminin çok güçlü ve belirgin olması neticesiyle bir aşiret reisinin yönetimle ters düşmesi bütün aile fertlerine etkilemektedir. Örnek olarak Irak'ta bir kişi soy ismini söylediğinde kişinin kimliğine bakılmadan nereli olduğu ve hangi gruba ait olduğu anlaşılabilir. Bu nedenle yeni yönetimde Saddam'a yakın Sünni grupların iktidarda rol alması neredeyse imkânsız haline gelmiştir. Saddam döneminde ülkenin en üst düzey yetkililerini oluşturan Tirktililer yeni yönetimde açık bir şekilde ayrımcılığa maruz kalmıştır.¹⁰⁰ Yeni yönetimin Sünniler tarafından duyduğu tedirginlik gerekçesiyle Sünni grupları iktidardan uzaklaştırması ve onları farklı boyutlarda ayrımcılıklara tabi tutması Sünni grupların farklı yollara başvurmasına neden olmuştur. Nitekim DEAŞ'ın

---

⁹⁹ Parsadost, Op. Cit. S. 50.

¹⁰⁰ Ankara'da Tirkitli bir doktora öğrencisiyle yaptığım mülakat sonucunda anlaşılmıştır. Kişi kimliğinden Tirkitli olduğu anlaşılmasın diye soy ismini değiştirmiştir.

Irak ve Suriye topraklarından çıkması doğrudan bu konuyla ilgili olmasa da durumu etkileyen önemli bir faktör olduğu söylemek yanlış olmayacaktır.

DEAŞ'ın ortaya çıkması Şiiiler açısından bir tehdit unsuru olarak değerlendirilse de İran'ın Irak'taki varlığını meşrulaştırması bakımından önemli bir fırsat olmuştur. Nitekim DEAŞ'la mücadele adı altında pek çok İran destekli milis grupları Irak'ta faaliyete başlamıştır. Ancak unutulmaması gerekir ki İran'ın Irak sınırları içerisindeki askerî faaliyetleri Irak yönetiminin resmi izniyle başlatılmıştır. Irak yönetiminin İran'la yakın ilişkileri içerisinde olduğunu hatırlayacak olursak İran için böyle bir faaliyetin iznini almak çok zor olmamıştır. Diğer yandan Irak'ın yönetim değişikliğini ve yeni askerî yapılanmasını dikkate aldığımızda DEAŞ'a karşı verimli bir mücadele verebilmek adına Irak'ın da böylesi bir yardıma ihtiyacı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Çoğunluk İran destekli olan milis grupların 2014 yılında dönemin Irak Başbakanı Nuri El-Maliki tarafından Haşdi Şabi adı altında birleştirilmesi İran'ın nüfuzunu halk tabanına indirilmesine kolaylaştırmıştır. Nitekim bu dönemde İran destekli pek çok medya organının da Haşdi Şabi'nin DEAŞ'a karşı mücadele sürecini yakından takip ederek bu durumu halka ulaştırmasına yardımcı olmuştur. Böylece Haşdi Şabi adresinden 2018 seçimlerine katılanlar da belli düzeyde başarılı olması söz konusu olmuştur.

Ancak Irak'ın genel siyasî durumuna bakıldığında günümüz itibariyle hem Saddam döneminden elde edilen tecrübeler hem de Saddam sonrası dönemde İran'ın ülkedeki nüfuzundan kaynaklı tecrübeler, Irak halkının millî bir birliğe yönelmesine neden olmuştur. Mukteda El-Sadr'ın 2018 seçimlerinde bu tür millî sloganlarla seçimde büyük başarı elde etmesi de bu duruma bir kanıt niteliğinde olmuştur. İran'ın her ne kadar Irak'ta diğer ülkelere nazaran avantajlı durumda olsa da Irak'ın kendine has bir toplumsal yapısına ve yönetimine sahip olduğu gerçeğini değiştirmez. Örneğin İran'da şeriat yönetimi, dinî otoriter (Velayet-i Fakih) sistemi uygulanırken bu durum Irak halkı tarafından istenmemektedir. İran'a benzer Velayet-i Fakih sisteminin Irak'ta istenmemesi sadece halk tabanında sınırlı kalmayıp aynı şekilde Şii aleminin en önemli merkezlerinden biri olan Necef Havzası da bu konuda Irak halkıyla aynı görüşü paylaşmaktadır. Necef Havzası'nın ve dünya genelinde Şii alimlerinin en önde gelenlerinde biri olan Ayetullah Uzma Ali Sistani, Velayet-i Fakih sistemini istemediğini açık bir şekilde ifade etmektedir. Sonuç olarak İran'ın Irak'ta devrim ihracı

çabaları İran'a benzer bir yönetiminin oluşturulmasında doğrudan bir sonuç yaratmadıysa da Irak'ın 2003 sonrası yeni düzeninde oldukça etkili bir aktör haline gelmiştir. Bu durum Irak'ı tarih boyunca İran'la kâh rekabet halinde olan kâh sınır meseleleri ve benzeri konular üzerinde çatışma halinde olan bir ülkeden müttefik bir ülke konumuna gelmesine sağlamıştır. Nitekim bu mesele İran siyasîleri ve akademisyen camiası tarafından sıklıkla vurgulanmaktadır.¹⁰¹ İran'ın Irak'a yönelik izlemiş olduğu politikalar ve Irak'ta yaptığı faaliyetleri daha iyi anlayabilmek adına İran'ın Irak politikasında elini güçlendirecek unsurları detaylı bir şekilde incelemekte fayda var.

B. İRAN'IN IRAK POLİTİKASININ ENSTRÜMANLARI

İran'ın Irakla olan tarihi ve kültürel yakınlıklarının yanı sıra Irak, İran'la en uzun sınırı bulunan ülke konumundadır. Bu nedenle İran açısından coğrafi konum açısından da Irak oldukça elverişli bir konumda yer almaktadır. Önceki bölümlerde de bahsedildiği gibi Irak siyasetinde İran'ın elini güçlendirecek pek çok unsur bulunmaktadır. Şii Milis gruplar, Şii imam türbeleri, taklit merciliği ve medya organları bu unsurların en önemlileri olup kısaca değinilecektir. İlk olarak Irak sınırları içerisinde faaliyet gösteren milis gruplar ve bu bunların yanı sıra söz konusu grupların oluşmasında ve eğitiminde etkili olan gruplara da kısaca değinilecektir.

1. Irak'taki Milis Güçlerin Oluşmasında Etkili Olan Güçler

Irak'ta faaliyet gösteren pek çok İran destekli milis grup yer almaktadır. Bu grupların bir kısmı DAEŞ'le mücadele kapsamında 2011 sonrası dönemde ortaya çıktıysa da söz konusu grupların çekirdeğini oluşturan oluşumlar daha önceki dönemlere özellikle de İran İslam Devriminin gerçekleştiği ilk dönemlere denk gelmektedir. Irak'ta oluşan bu grupların ortaya çıkışında ve eğitiminde Irak merkezli olmayan doğrudan İran Silahlı Kuvvetlerinin bir kolu olan Kudüs Gücü ve İran desteğinin arkasında bulunduğu Lübnan merkezli Hizbullah etkin gruplardandır.

---

¹⁰¹Muhammed Mehdi Muzahiri, Nekş ve Cayegah İran Der Sistem Emniyeti Halic Fars, Pajohişhayi Siyasi Cihan İslam, Yıl. 9, No. 1, İlkbahar 1398, s. 101.

a) Kudüs Tugayları

Kudüs Tugayları İran'ın Devrim Muhafızları Ordusunun (DMO) Hava, Kara, Deniz ve Besic güçlerinin yanı sıra yurt dışında faaliyet gösteren beşinci gücü olarak bilinmektedir. Kudüs Gücü İran – Irak savaşı sırasında oluşturulan bir güçtür. Genellikle Irak'ta faaliyet göstermektedir; ancak Suriye savaşı başladığından bu yana Suriye'de de varlığını sürdürmektedir. 2011 sonrasında Irak ve Suriye'de DAEŞ'in güçlenmesiyle birlikte Kudüs Tugayı İran'ın farklı şehirlerinde Müdafaan Haram (Türbelerin Koruyucuları) adı altında bürolar açmıştır. Söz konusu büroların asıl amacı Suriye ve Irak'ta savaşmak isteyen gençleri organize edip Kudüs Tugayı bünyesinde yurtdışına göndermektir. Kudüs Gücü kendisinin bir alt kolu olarak faaliyet gösteren Fatimiyun ve Zeynebiyun tugaylarının yanı sıra Irak'ta faaliyet gösteren Şii milis gruplarla da yakın ilişkileri bulunmaktadır. Nitekim Kasim Süleymani'nin de Hadi El-Amiri, EL-Hazali ve Ekber El-Kaabi gibi söz konusu grupların liderleriyle de yakın ilişkileri bulunmaktadır. DAEŞ'le mücadele konusunda Kudüs Gücünün genel komutanı Kasim Süleymani ilk anılan isimlerden biri haline gelmiştir. Bu durum Haşd-i Şabi bünyesinde DAEŞ'e karşı faaliyet gösteren diğer grupların Kudüs Gücüyle nasıl bir ilişkisi bulunduğunu göstermektedir. Süleymani sadece askeri alanda değil aynı zamanda siyasi alanlarda da oldukça etkili bir figürdür. 2018 Irak seçimlerinden önce doğrudan siyasi figürlerle görüşmüştür.¹⁰²

b) Hizbullah

Hizbullah esasen Lübnan'da faaliyet gösteren İran destekli bir milis grubudur. Hizbullah 1982 yılında İsrail'in Güney Lübnan saldırılarıyla mücadele etmek adına çoğunluk Şii Müslüman gençlerden oluşan bir militan guruptur. Hizbullah'ın kuruluşunda İran'ın devrim ihracı politikasını savunan Ali Ekber Mühteşampur gibi siyasetçiler de oldukça etkili olmuştur. Diğer yandan Hizbullah lideri Seyid Hasan Nasrallah başta olmak üzere Hizbullah yönetim kadrosunun doğrudan İran Devrim Rehberini taklit merci olarak kabul etmesi ve onun fetvaları doğrultusunda hareket etmesi bu örgütün İran dış politikasının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. 2006 yaz aylarında meydana gelen 33 günlük İsrail-Hizbullah savaşında İran Hizbullah'a verdiği

---

¹⁰²The Mighty, <https://www.wearethemighty.com/history/irans-shadowy-quds-force?rebellitem=4#rebellitem4> Erişim (15.10.2019)

destekle bu durumun daha görünür hale gelmesine neden olmuştur. Nitekim Kasim Süleymani'nin 1 Ekim 2019'da 33 günlük savaşı anlatan İran Devrim Rehberine ait web sitesine verdiği röportajda bu durum net bir şekilde anlaşılmaktadır.¹⁰³ Hizbullah, 2003 sonrası dönemde Saddam iktidarının ortadan kalkmasıyla birlikte Irak'ta da faaliyetlerini başlamıştır. Hizbullah Irak'ta doğrudan savaşa girmekten ziyade Irak'ta oluşan askeri grupları eğitmekle meşgul olmuştur. Bu durumu bir anlamda Kudüs Gücü tarafından Hizbullah'a verilen bir görev olarak da yorumlamak mümkün. Hizbullah yıllarca süren İsrail'le mücadelesinde şehir karşılaşmalarında oldukça deneyimli, bu nedenle çoğunluk şehirlerde DAEŞ'le mücadele eden gruplara eğitim vermiştir. Hizbullah'ın eğitim verdiği gruplar arasında Nuceba milis grubu yer almaktadır. Nitekim tıpkı Hizbullah gibi ağırlıklı şehirleşmenin yoğun olduğu bölgelerde faaliyet göstermektedir. Hizbullah son zamanlarda yurtdışı faaliyetlerini ve örgütlenmelerine yoğunluk vermiştir.¹⁰⁴

2. İran Destekli Irak Milis güçleri

Irak'ta İran'la ilişkilendirilen pek çok milis gurubu bulunmaktadır. Pek çok kaynağa göre bu grupların sayısı 50'ye yakın bir rakama rastlamaktadır. Ancak çalışmanın çerçevesi gereği bu grupların her biri incelemek yerine etkili olan birkaç grubu örnek olarak incelemek gerekmektedir. Irak'ta faaliyet gösteren milis güçlerinin sayısı DAEŞ'in ortaya çıkışıyla birlikte çoğalmıştır. Ancak bu milis güçlerin bazılarının kuruluşu çok daha eskilere dayanmaktadır. Aşağıda söz konusu İran destekli milis güçlerden en önde gelenleri incelenecektir.

a) *Badr Tugayı / Bedir Örgütü*

Bedir Örgütü Örgütü 1980'li yıllarda Irak İslam Devrim Konseyi'nin silahlı kolu olarak Muhammed Bekir El – Hekim tarafından kurulmuştur. Bedir Örgütü İran – Irak savaşı esnasında İran safında savaşmıştır. Bedir Örgütünün mevcut lideri Hadi El – Amiri İran – Irak savaşında bizzat kendisi de Bedir Örgütü kapsamında savaşa katılmıştır. El – Amiri'nin eşi de İranlı olması dikkate değer hususlardan biridir.

¹⁰³ Na goftehayı cengi 33 roze be rivayeti Serleşker Süleymani, <http://farsi.khamenei.ir/news-content?id=43608> Erişim (16.10.2019)

¹⁰⁴ Matthew Levitt and Nadav Pollak, Hezbollah in Iraq: A Little Help Can Go a Long Way <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/hezbollah-in-iraq-a-little-help-can-go-a-long-way> Erişim (16.10.2019)

nitelendirmektedir. 2007’te 4 ABD askerinin Kerbela’da öldürülmesinin arkasında bu grubun olduğu iddia edilmektedir. Bu nedenle grubun lideri El – Hazali kısa sürede tutuklanmıştır. Hazali’nin tutuklu kaldığı sürece bu grubun liderliğini Ekrem El – Kaabi üstlenmiştir. El – Kaabi Muklada El – Sadr’ın yardımcılarındandır. El – Kaabi daha sonra detaylı olarak göreceğimiz El – Nuceba hareketinin lideridir. Asaib Ehl El – Hak Irak’ın 2018 seçimlerinde Fetih El Mübin koalisyonu çerçevesinde seçime katılmıştır.¹⁰⁸

d) Hizbullah El – Nuceba / El – Nuceba Hareketi

El – Nuceba Hareti önceden de belirtildiği gibi AsaibElh El-Hak milis gücünün bir alt kolu niteliğindedir. Bu grup Lübnan Hizbullahını kendileri için bir model olarak benimsemektedir. İzlediği taktiklerde de Hizbullah’ın taktiklerini uygulamaktadır. Nitekim grubun lideri Ekrem El-Kaabi, Hasan Nasrallah’ın Kum ziyareti esnasında yanında bulunmuştur. Grubun eğitimini de ilk başlarda Hizbullah üstlenmiştir. El – Nuceba, operasyonlarında keşif amaçlı insansız hava aracı kullandığını iddia eden tek gruptur.¹⁰⁹

3. Şii İmamların Türbeleri/ عتبات مقدسه / عتبات عالیات

12 İmam Şiiliği’nin 6 imamının türbeleri Irak’ta bulunmaktadır. Bu türbeler bütün İslam alemi için önemli olsa da Şiiler açısından imamlar çok daha üstün bir dini makama sahip olduklarından dolayı ayrı bir kutsallık arz etmektedir. Bu türbeler Irak’ın Necef, Kerbela, Samarra ve Kazımeyn şehirlerinde bulunmaktadır. Aşağıda her birine kısaca değineceğiz.

a) Necef (Hz. Ali’nin türbesi)

Necef’te Hz. Ali türbesinin bulunmasının yanı sıra şehir, Şiiliğin fıkıh bilimi açısından da tarih boyunca en önemli merkezlerinden biri olmuştur. Necef şehrinde Şiiliğin birinci imamı Hz. Ali’nin türbesi bulunduğundan dolayı her yıl milyonlarca insan başta İran olmak üzere Şii nüfusuna sahip pek çok diğer Müslüman ülkelerinden bu şehre gelmektedir. Yönetim biçimi Şii mezhebini temel alan şeriat sistemini

¹⁰⁸<http://www.suriyegundemi.com/2018/10/23/suriyede-savasan-irak-kokenli-sii-milis-grup-asaib-ehl-el-hak/> Erişim (15.03.2019)

¹⁰⁹<https://www.radiofarda.com/a/f8-shia-militia-in-iraq-and-syria/27071518.html> Erişim (14.03.2019)

Erişim

benimseyen İran açısından Hz. Ali'nin türbesi siyasi kültürün bir parçası haline gelmiştir. Şii inancına göre Hz. Ali peygamberden sonra ilk halife olarak bizzat peygamberin kendisi tarafından Veda Haccı esnasında seçilmiştir. Ancak peygamberin cenazesi daha defin edilmeden diğer sahabeler Beni Saida'da bir araya gelerek Hz. Ebubekir'i halife olarak seçmiştir. Şiiler bundan dolayı Hz. Ali'ye haksızlık yapıldığını düşünmektedir. Hz. Ali ve ailesine yapılan bu haksızlıkların daha sonraki dönemlerde de devam ettiğini, Ehli Beytin çok büyük zulümlere maruz kaldığını savunmaktadır. Bu nedenle olsa gerek Şiiler (özellikle İran), imamların türbelerine büyük ilgi ve hayranlık göstermektedir. İran ise tarihi boyunca bu türbelerden siyasi argümanlarında da yararlanmışır. Bunun en belirgin örneğini İran – Irak savaşında ve 2014 sonrası süreçte DAESH'e karşı mücadelede dünyanın dört bir yanından Şii gençleri türbeleri koruma adı altında örgütlemesi oluşturmaktadır.¹¹⁰

b) Kerbela (Hz. Hüseyin ve Hz. Abbas türbeleri)

Hz. Hüseyin, Hz. Ali'nin ve peygamberin kızı Hz. Fatima'nın ikinci çocuğudur. Dolayısıyla ağabeyi Hz. Hasan'dan sonra Şiiliğin 3. İmamıdır. Hz. Hüseyin'i öne çıkaran belki de imamlar arasında en çok bilindik hale gelmesine neden olan olay Muaviye'nin oğlu Yezit'e karşı isyan etmesi ve bunun sonucunda Kerbela'da şehit düşmesi olmuştur. Hz. Hüseyin'nin çok az sayıda savaşçısının olmasına rağmen teslim olmayıp sonuna kadar mücadele ettiğinden dolayı Şii inancında hak, cesaret ve özgürlüğün simgesi olarak bilinmektedir. Bu nedenle İran Kerbela olayını ve Hz. Hüseyin'in mücadelesini siyasi argümanlarında çok sık ve yoğun bir biçimde kullanmaktadır. Öyle ki Hz. Hüseyin'in Yezitle mücadelesinde şehit düştüğü gün (Muharrem ayının 10'unda/ aşure günü) ve şehitlerin kırkında (Erbâin günü) milyonlarca insan İran'dan Kerbela'ya yürüyerek gitmektedir.¹¹¹ Son zamanlarda devletin verdiği destekle Erbâin yürüyüşüne katılım artmıştır. Elde edilen bilgilere göre 2019 Erbâin merasiminde 3 milyonu İran'lı olmak üzere 21 milyon kişi katılmışır.¹¹² Erbâin merasimi her sene 10-20 Safer ayında gerçekleşmektedir. Merasim kapsamında Şiiler belli mesafeleri yürüyerek (çoğunlukla Necef ve Kerbela arası) Kerbela'ya

¹¹⁰ Al-Kawthar Tv <http://fa.alkawthartv.com/news/90821> Erişim (23.10.2019)

¹¹¹ Habip Demir, Günümüz İran Şiiliğinde Kutsal Gün ve Geceler, İlahiyat Akademi Dergisi, s. 174.

¹¹² Tasnim Haber Ajansı, <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1398/07/28/2124033/> Erişim (25.10.2019)

gitmektedir. Hz. Abbas'ın türbesi de Hz. Hüseyin türbesinin hemen yanında yer almaktadır. Abbas, Hüseyin'in diğer bir anneden olan kardeşidir. Abbas aşure gününde Yezit askerleri tarafından suya ulaşımı engelleyen Hz. Hüseyin kervanına su götürürken şehit düştüğünden dolayı *susuzların sakisi/ ساقى تشنه لىان* olarak bilinmektedir. Hz. Abbas Şiilikte cesaret ve fedakarlığı simgeler.¹¹³

c) Kazımeyn (İmam Musa Kazım ve İmam Muhammed Taki türbeleri)

Kazımeyn Bağdat'a çok yakın bir mesafede yer almaktadır. Burada Şiiliğin 7. İmamı Kazım olarak bilinen Musa bin Cafer ve 9. İmamı Muhammed Taki'nin türbeleri yer almaktadır. Bu iki imam daha çok fıkıh bilimi açısından yaptıklarıyla bilinmektedir. Musa bin Cafer, Şii mezhebinin kurucusu Cafer Sadık'ın oğludur. Şii fıkıh biliminden rivayetlerin çoğu İmam Musa Kazım tarafından nakledilmektedir. Musa Kazım hayattayken da Şiiler yanına gidip kendileri için af dilemesini istemekteydi. Dolayısıyla bu bağlamda türbesi günümüzde Şiilerin gidip af diledikleri yer olarak önem taşımaktadır. Musa Kazım ön plana çıkaran bir diğer husus da hayatının büyük bir kısmını Harun Reşit hapisanelerinde geçirmesi olmuştur.

d) Samarra (İmam Hadi ve İmam Hasan El-Askeri türbeleri)

Samarra, Bağdat'ın 125km Kuzeyinde yer alan bir şehirdir. Bu şehri Şiiler için önemli kılan unsur Şiilerin 10. İmamı Hadi, 11. İmamı Hasan El – Askeri'nin türbesi bu şehirde bulunması olmuştur. Her iki imamın mezarı, Harem-i Askeriyeyn olarak bilinen tek bir türbede bulunmaktadır. Aynı zamanda 12 imamlık Şiiliğin son imamı olarak bilinen İmam Mehdi'nin de bu şehirde doğduğu rivayet edilmektedir. Mehdinin Gaybete çıkmadan önce de babası Hasan El – Askeri'yle evinin bodrum katında oturup muhabbet ettiği yer olarak bilinen *Serdap (mahzen)/ سرداب مقدس* da bu şehirde mevcut türbenin Kuzey Batı cephesinde yer almaktadır. Bunun nedeni Hasan El – Askerinin evinin türbeye dönüştürülmesidir.¹¹⁴

¹¹³<https://hawzah.net/fa/Occation/View/48956/حضرت عباس شهادت> Erişim (01.04.2019)

¹¹⁴<http://fa.wikishia.net/view/سامرا> Erişim (01.04.2019)

4. Taklit Merciliği

Şii inancına göre en yüksek dini makam taklit merciliğidir. Taklit mercii olan kimsenin dünyevi ve dini meselelerin nasıl yapıldığına dair risale denilen bir adet kitabı bulunmaktadır. Böylece taklit mercii olan kimse herhangi bir sınır veya ülke gözetmeksizin dünyanın farklı yerlerinde taklit edilmektedir. Bu nedenle İranlı taklit mercilerinin dünyanın farklı yerlerinde olduğu gibi Irak'ta da takipçileri bulunmaktadır, tıpkı Ali Sistani gibi Iraklı mercilerin İran'da ve dünyanın pek çok yerinde takipçilerinin bulunması gibidir. Taklit merciliği bütün Şii alemine hitap ettiği için milliyet veya ülke bu bağlamda önem arz etmemektedir. Bu durum 12 İmamlık Şii mezhebi inancını temel alan İran'ı oldukça avantajlı duruma getirmektedir. İran bu bağlamda elinde bulundurduğu medya organlarından da yararlanmaktadır. Dolayısıyla pek çok İranlı taklit mercisinin Irak'ta temsilci ofisleri bulunmaktadır. Bu temsilci ofisleri aracılığıyla fetvalarını Irak'taki takipçilerine ulaştırmaktadır. Şii inancına göre taklit mercisinin fetvasının takipçileri için yükümlülüğü vardır. Bu durum doğrudan İranlı taklit mercilerinin Irak'ın dikkate değer bir kesimini harekete geçirebilecek potansiyele sahip olduğunu göstermektedir. Nitekim İran – Irak savaşında Humeyni bu durumdan yararlanıp pek çok Iraklı'nın Saddam'a karşı savaşmasına yol açmıştır.

5. Medya Organları

ABD'nin işgalinden sonra pek çok İran destekli TV kanalı ve gazete Irak'ta faaliyet göstermeye başlamıştır. Bu TV kanallarından en önemlilerini ele almaktayız. Aşağıda daha detaylı incelenecek olan TV kanallarının bazıları doğrudan Irak hükümetin yüksek mevkilerinde görev yapan üst düzey makamlar tarafından yönetilmektedir. Bu TV kanallarının İran destekli olduğuna dair resmi bir açıklama bulunmamakla birlikte yapmış olduğu faaliyetler sonucunda İran destekli oldukları farklı yerlerde ifade edilmiştir.

a) *Afaq TV/ قناة آفاق الفضائية*

Afaq 2006'ta kurulmuş Irak'ın başkenti Bağdat'tan yayın yapan bir uydu kanalıdır. Afaq TV kanalının eski Başbakan Nuri El-Maliki'ye ait olduğu bilinmektedir. Bu TV kanalı hükümete yakınlığıyla da bilinmektedir. TV kanalı daha

çok milli birlik ve terörle mücadele konularını vurgu yapmaktadır. Teröre karşı mücadele konusunda özellikle İmam Ali milis grubuna destek vermiştir.¹¹⁵

b) Alghadeer TV/ قناة الغدير

Alghadeer TV kanalı Bağdat'ta yayın yapmaktadır. Bedir Tugayı ya da günümüz adıyla Bedir Örgütünün başkanı Hadi El – Amiri tarafından yürütülmektedir. TV kanalının ana sayfasına bakıldığında İran'la ilgili pek çok habere rastlamak mümkündür. Nitekim DAEŞ'e karşı mücadele sürecinde Bedir Tugaylarının faaliyetlerini sıklıkla yayın yapmıştır. Sloganlarında İslam birliğini ve Medeniyetler diyalogunu vurgu yapmaktadır. Alghadeer, Saddam rejiminin düşüşünden hemen sonra yayını başlayan ilk İslami – Şii kanallarından biridir.¹¹⁶

c) Al – Etejah TV/ قناة الاتجاه الفضائية

Al – Etejah Lübnan'dan yayın yapmaktadır ancak programları ve yayın yaptığı haberler Irak'la ilgilidir. TV kanalının kim tarafından finansa edildiği tam olarak bilinmemekle beraber İran tarafından desteklendiği söylenmektedir. Al – Etejah, milis grupları arasından en çok Irak Hizbullah/ Kata'inHezbollahmilis grubuna destek vermiştir. Nuri El – Maliki döneminde hükümet yanlısı bir tutum sergilemiştir. Al – Etejah Irak'ta en çok izlenen TV kanallardan biridir. Beyrutun yanı sıra Karrada ve Bağdat'ta da ofisleri bulunmaktadır.¹¹⁷

Yukarıda belirtilen TV kanallarının yanı sıra İran yanlısı pek çok TV kanalı bulunmaktadır. Bu TV kanallarının çoğu doğrudan Irak'ta faaliyet gösteren milis gruplarının adını almaktadır. Örneğin alnujabaTV, hashdona TV vb. bunların yanı sıra almawaqef TV, alebaa TV, alwalaa TV, alahad TV kanalları da İran destekli kanallar olarak bilinmektedir. İran'ın tüm bu kanallar aracılığıyla Irak'ta rahatlıkla yayın yapabilmesi, bu kanallar arasından bazılarının ülke çapında çok popüler ve izlenir hale gelmesi, Irak halkının buna müsait olduğunu, Irak hükümetinin de İran'ın bu yöndeki faaliyetlerine negatif bakmadığını göstermektedir.

¹¹⁵Ahmet K. Al – Rawi, Media Praticce in Iraq, PalgraveMacmillanpublishers, London: 2012. P. 183.

¹¹⁶İbid. S. 176.

¹¹⁷İbid. S. 175.

C. İRAN'IN DEVRİM İHRACI POLİTİKASINDA BAHREYN'İN ÖNEMİ VE SUUDİ ARABİSTAN

Bahreyn Suudi Arabistan'a arka bahçesi niteliğinde olan yakınlıkta yer almaktadır. Öyle ki Suudi Arabistan'da çalışanlar hafta sonu tatili için çoğunlukla Bahreyn'e seyahat etmektedir. Nitekim bu durum Bahreyn'in turizm gelirleri açısından da önem arz etmektedir. Ancak Bahreyn uzun zaman İran egemenliği altında kalmış bir yönetim sürdürmüştür. Bu nedenle İran'ın Bahreyn'e yönelik hak iddiaları zaman zaman gündeme gelmektedir. 1971'de yapılan antlaşmalar çerçevesinde İran, Bahreyn'in bağımsızlığını tanımıştır. Bahreyn bağımsızlığının hemen ardından iki ülke arasında üst düzey ziyaretler gerçekleşmiştir. İran Manama'da buna karşılık Bahreyn, Tahran'da büyükelçilik açmıştır. İki ülke arasında ticarî ilişkileri kolaylaştıracak pek çok giriş gerçekleşmiştir. Muhammed Rıza Şah döneminde iki ülke arasında ilişkilerin olumlu yönde seyrettiği sırada İran'da İslam devrimi sonucunda rejim değişikliği gerçekleşmiştir.

İran'da İslam devriminin gerçekleşmesi Bahreyn Şiileri tarafından olumlu karşılanırken yönetim tarafından pek olumlu karşılanmamıştır. Bahreyn nüfusunun %70'ini Şiilerin oluşturduğunu hatırlayacak olursak İran devrimin halk tarafından olumlu karşılanması Bahreyn yönetimi tarafından olumlu karşılanmaması gayet doğal bir tepki olmuştur. 13 Aralık 1981'de Bahreyn hükümeti, yönetimi devirmek amaçlı bir darbe girişimini etkisiz hale getirdiğini açıklamıştır. Açıklamada girişim Bahreyn Ulusal Kurtuluş Cephesi tarafından gerçekleştiği ifade edilmiştir. Bahreyn Ulusal Kurtuluş Cephesi o dönem İran tarafından desteklenmekteydi. Ancak İran bu olayla herhangi bir bağlantısının olmadığını Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla net bir şekilde ifade etmiştir. Her ne kadar Tahran bu olayda etkisi olmadığını ifade etse de Bahreyn yönetimi buna pek ikna olmamıştır. Dolayısıyla iki ülke arasındaki ilişkiler bu olaydan sonra bir müddet gerileme göstermiştir.¹¹⁸

İran – Irak Savaşı esnasında Bahreyn, tarafsızlığını resmi olarak ilan etmiştir. Ancak 1981 sonrasında KİK kapsamında Irak'a daha yakın politikalar izlemiştir. İran – Irak Savaşı'nın sonlanmasıyla iki ülke arasındaki ilişkiler tekrardan olumlu bir seyir izlemiştir. Öyle ki bu dönemde iki ülke arasındaki ilişki Şah döneminden sonra ilk defa

¹¹⁸ Ruhullah Poutaleb, Berresi Ravabit-e İran ve Bahreyn Der Gozer Tarih, Tahran: 1395. S. 10.

tekrar 1990 yılında büyükelçilik seviyesine çıkmıştır. Her ne kadar Suudi Arabistan ve İran arasında yaşanan 1994 olaylarından sonra ilişkiler bir müddet gerilse de Hatemi döneminin sonuna kadar olumlu bir seyir izlemiştir. 2009 yılında Hamenei'ye yakınlığıyla bilinen ve İran Beyt-e Rehberi'nin aktif bir üyesi olan Ali Ekber Natic Nuri'nin Bahreyn'in İran topraklarına tekrar ilhak edilmesiyle ilgili konuşmaları iki ülke arasındaki ilişkileri sarsmıştır. Bahreyn yönetimi de aynı yılda ülke içerisinde devam eden Şii protestolarını şiddetle bastırmıştır. Bu dönemden sonra Arap Baharı'nın da patlak vermesiyle İran, tekrardan Bahreyn Şii hareketlerine destek vermeye, yönetimi de Şiilere ayrımcılık yapmakla suçlamaya başlamıştır. İran'ın Arap Baharı hareketini kendi devriminin devamı olarak nitelendirmesi ve Bahreyn'e yönelik tutumları hem Bahreyn yönetimini hem de diğer komşu ülkelerini tedirgin etmiştir. İran'ın bu tutumu bölgeye devrim ihraç etmeye çalıştığı fikrini tekrardan canlandırmıştır. Arap Baharı sonrası İran'ın bölgedeki faaliyetleri bize Bahreyn'de doğrudan bir devrim gerçekleştirme peşinde olmasa da tıpkı Irak'ta olduğu gibi Şiilerin hâkim olduğu bir yönetimi istediğini göstermektedir.¹¹⁹

Suudi Arabistan'ın Bahreyn'i kendi arka bahçesi olarak görmesi ve Bahreyn yönetiminin son derece Suudi Arabistan'a yakın politikalar izlemesi, Suudi Arabistan'ın Bahreyn'de başka bir gücün varlığını kırmızı çizgisi olarak görmesine neden olmuştur. Ancak ABD'nin beşinci filusunun bu ülkede olması Suudi Arabistan'ı sahip olduğu ittifak ilişkisi nedeniyle rahatsız etmemektedir. Diğer yandan Bahreyn nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Şiilerin kendi ülkesi sınırları içerisinde Suudi Arabistan'ı tedirgin etmektedir. Öyle ki 2011 yılında ayaklanmalar başladığında KİK kararından sonra 1000'den fazla Suudi Arabistan askeri ayaklanmaları bastırmak adına Manama'ya girmiştir.¹²⁰ Suudi Arabistan'ın bu korkusu Bahreyn'de Sünni yönetimin düşmesinden kaynaklanmaktadır. Zira yönetimin Şiilerin eline geçmesiyle İran nüfuzunun Bahreyn'de kaçınılmaz olacaktır. Dolayısıyla Suudi Arabistan 25 kilometre uzaklığında İran'ın Irak'ta olduğu gibi bir nüfuzla sahip olmasına asla kabul etmeyecektir.

---

¹¹⁹ İbid. S. 13.

¹²⁰ <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/suudi-arabistan-ordusu-bahreyne-girdi-17267951>
(25.07.2019)

Erişim

İRAN'IN GÜVENLİK POLİTİKASI VE KÖRFEZ ÜLKELERİNİN TUTUMU

Basra Körfezine en fazla sınırı bulunan ülke olarak İran, Körfezin güvenliğini son derece önem vermektedir. Devrim öncesi Pehlevi döneminde bölge ülkeleriyle olan uyumlu ilişkileri nedeniyle güvenlik açısından Basra Körfezi'nde günümüze nazaran daha sakin bir atmosfer hakimken günümüzde bölge, gerilimin dinmediği bir ortama dönüşmüştür. İkinci dünya savaşından sonra İngiltere'nin aşamalı olarak bölgeden çekilmesini ilan ettikten sonra komünizmin bölgeye yayılmasını önlemek adına ABD, adeta İngiltere'nin bölgedeki varisi haline gelmiştir. Ancak ABD'nin bölgedeki varlığı İngiltere'nin çekilişinden çok daha önce, petrolün bölgede keşfedilmesine denk gelmektedir. Bu bağlamda günümüz Saudi ARAMCO'nun temellerini atan The Standart Oil of California'nın 1933 yılında Suudi Arabistan'da elde ettiği petrol çıkarma ayrıcalığı iyi bir örnek oluşturmuştur. İkinci dünya savaşından sonra Eisenhower'in doktrini çerçevesinde ABD bölgeyi hayatı çıkar alanı (Vital İnterest) olarak belirleyip bölgedeki varlığını korumuştur.¹²¹

Nixon'un başa gelmesiyle birlikte ABD'nin bölgedeki stratejisi Haytçı Çıkar Alanı yerini bölgesel güçler aracılığıyla çıkarlarını korumayı amaçlayan İki Ayaklı Politikaya (Twin Pillars Policy) bırakmıştır. Nixon'un iki ayaklı politikasının bir ayağını İran diğer ayağını ise Suudi Arabistan oluşturmuştur. Söz konusu doktrine göre askerî olarak güçlü olan İran bölgenin özellikle Körfez'in güvenliğinden sorumlu tutulmuştur. Nitekim bu bağlamda İran, 1962'de Umman'ın güney kısımlarında Zufar denilen bölgede bir takım komünist yanlısı gruplarca başlatılan isyanı bastırmak için önemli bir rol üstlenmiştir. Diğer yandan Suudi Arabistan sahip olduğu finansal güç sayesinde Nixon doktrininin ekonomik ayağını oluşturmuştur. Suudi Arabistan'ın bu doktrine dahil edilmesinin diğer nedenleri ise içinde barındırdığı Müslümanların kutsal mekanları ve sahip olduğu kültürel potansiyelin yanı sıra Arap dünyasının ağabeyi konumunda olması olmuştur. Ancak İran'da devrimin gerçekleşmesiyle birlikte bölgedeki uyum yerini gerilim ve güvenlik ikilemlerine bırakmıştır. Bu bağlamda enerji geçişi açısından dünyada birinci sırada yer alan Hürmüz Boğazı'nın statüsü önemli olmuştur.

---

¹²¹ Muhammed Mehdi Muzahiri, Nakş ve Cayegah İran der Sistom Emniyeti Halici Fars, Fasnameyi Pajoheşhayi Cihan, Yıl. 9, No. 1, İlkbahar. 1398. S. 104.

A. HÜRMÜZ BOĞAZI'NIN STATÜSÜ VE KÖRFEZ TANKER SAVAŞLARI

Dünya petrolünün %48'ini ve dünya doğal gazının da yaklaşık %40'ını barındıran Körfez bölgesinin geçiş noktası konumunda olan Hürmüz Boğazı dünya enerjisinin aksamaması açısından son derece önemli olmuştur. Bu durumu farkında olan İran hem uluslararası meselelerde hem de bölgesel denklemlerde Hürmüz Boğazı'nı diplomatik bir göz olarak kullanmayı da ihmal etmemektedir. **Şekil (5)**'de görüldüğü gibi Hürmüz Boğazı'nın oldukça dar (toplam 48 km, tankerlerin geçebileceği alan; 3 km, İran tarafı; 3 km, Umman tarafı; 3 km uluslararası sular) olması İran'ın Larak, Siri ve Qeshm gibi stratejik adalarının bu bölgede yer alması İran'ın Hürmüz Boğazı'nı bir koz olarak kullanmasını kolaylaştırmaktadır. Üstelik İran hakimiyetinde olan ama uluslararası statüsü hukukî olarak belirsiz olan Ebu Musa, Büyük Tunb ve Küçük Tunb adaları da tankerlerinin seyahati açısından çok stratejik bir noktada yer almaktadır.¹²²

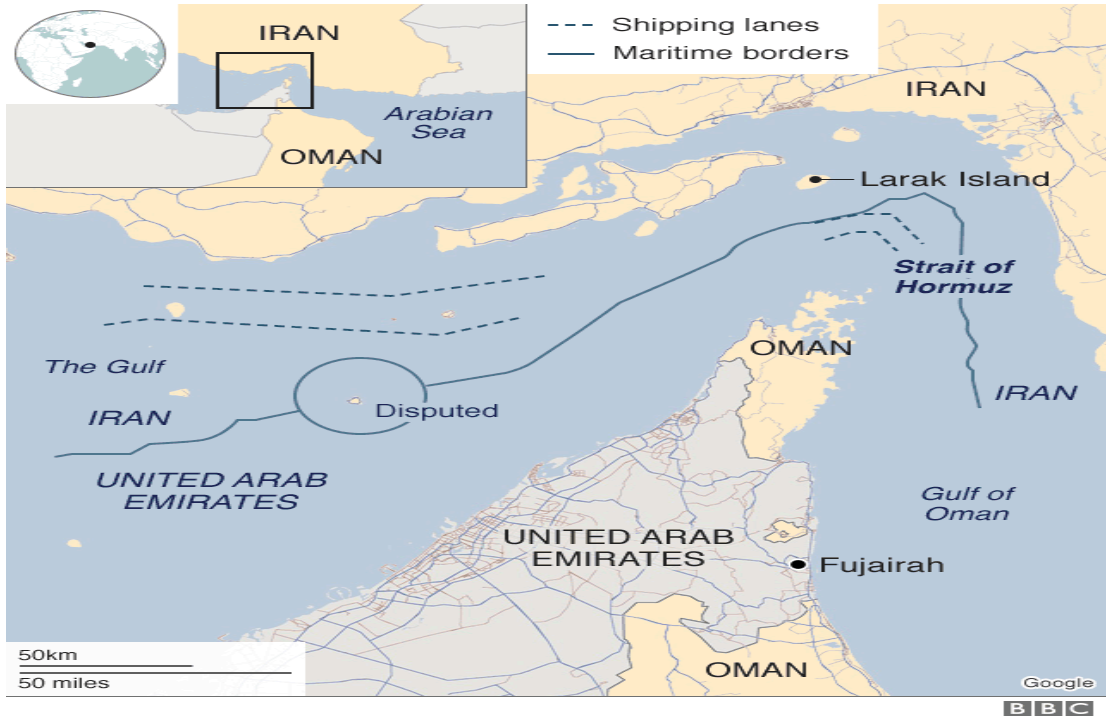
Hürmüz Boğazı dünyanın diğer geçiş boğazlarına nazaran hem daha stratejik bir konuma sahip hem de petrol geçişinin yoğunluğu açısından birinci sırada yer almaktadır. **Şekil (6)**. Diğer yandan ABD'nin Beşinci Filosunun (The Fifth Fleet) Bahreyn'de yer alması ve ABD Merkez Komutanlığının (CENTCOM) Katar'da bulunması bölge güvenliğini önemini daha da arttırmaktadır. ABD ve müttefikleri Hürmüz Boğazı'nın enerji transferine daima acıkması için gerekli önlemleri almıştır. Ancak zaman zaman bu konudaki anlaşmazlıklar nedeniyle bölgede sıcak çatışmalar da meydana gelmiştir. Tarihte bu çatışmalar "Tanker Savaşları" olarak bilinmektedir.

---

¹²² Muzahiri. Op. Cit. S. 101.

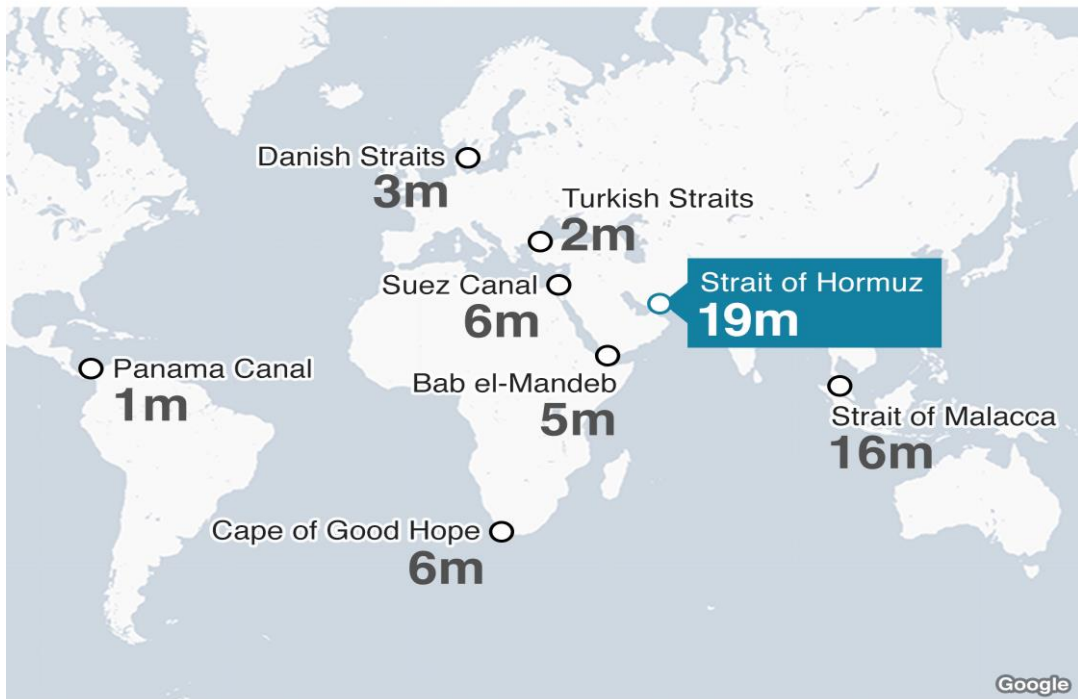
Strait of Hormuz

Şekil 5¹²³

Oil travelling through major sea routes

Millions of barrels a day, 2016

Source: US Energy Information Administration

Şekil 6¹²⁴

¹²³ <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-49070882> Erişim (8.08.2019)

1. Tanker Savaşları

Tanker Savaşları olarak bilinen bu savaşların ilki İran – Irak Savaşı esnasında İran'ın Hürmüz Boğazına mayın döşemesiyle başlamıştır. Savaş esnasında İran, Suudi Arabistan'ı piyasaya fazla petrol sürerek petrol fiyatlarında düşüş yaşanmasına ve dolaylı olarak İran'a zarar vermekle suçlamıştır. Körfez'deki gerilim ilk olarak 4 Nisan 1984'te İran'a ait iki adet F-4 uçağının Suudi Arabistan tarafından düşürülmesiyle başlamıştır. Böyle gerilim gün geçtikçe artmış, diğer Körfez ülkelerine ve bölgedeki ABD donanmasının müdahalesine kadar sıçramıştır. Öyle ki durum ABD donanması ve İran askerlerinin defalarca sıcak çatışmaya girdiği noktaya gelmiştir. Olayları daha iyi anlayabilmek adına kronolojik sıralamasına bakmakta fayda var:

Dönemin ABD başkanı Ronald Reagan Haziran 29 1987 yılında bir açıklama yaparak Kuveyt petrol tankerlerini korumak adına bölgeye askerî tatbikat düzenleyeceğini söyledi. Bunun üzerinde 22 Temmuz 1987 yılında William Crow adında ABD'ye ait bir savaş gemisi meyine isabet ederek battı. Tatbikatın ilk günlerinde bu olayın yaşanması ABD açısından bir başarısızlık olarak değerlendirilmiştir. Olaydan tam 2 ay sonra 22 Eylül 1987'de ABD askerleri İran'a ait bir yük gemisini meyine döşerken yakaladığı açıkladı. Gemideki personeller daha sonra serbest bırakılmıştır ancak gemi İran'a geri verilmemiştir. 8 Ekim'de ABD donanması DMO'ya ait hız teknelerine havadan bir operasyon düzenledi. 6 kişi tutuklandı, 2 kişi hayatını kaybetti ve bir tekne batırıldı. İran ise bir ABD helikopterini düşürdüğünü iddia etti ama bu iddia ABD yetkilileri tarafından reddedildi. 19 Ekim'de İran'ın ABD bayrağını taşıyan bir Kuveyt tankerine saldırdığı gerekçesiyle ABD'nin donanımı İran'ın Reşadet petrol tesislerine önceden vermiş olduğu uyarıyla bombalayıp yok etti. Bu saldırıda iki petrol tesisi arasında boru hattı bağlantısı olduğu sebebiyle Resalet petrol tesisleri de zarar görmüştür. ABD başkanı Reagan bu saldırıyı meşru müdafaa hakkı olarak tanımlamıştır. İran bu olayın intikamını almak için 24 Ekim'de Kuveyt limanında bir Amerikan gemisini patlatmıştır.¹²⁵

Olaylar bir müddet sakinleşmiştir ta ki 14 Nisan 1988'de Samuel B. Roberts adında bir Amerikan gemisi bir mayına isabet ederek battığına kadar, ABA bu olaydan İran'ı sorumlu tutarak 4 gün sonra İran'ın günlük 300,000 varil petrol üreten Nasr ve Selman adlı petrol tesislerine saldırmıştır. Bu olayda tesislerin güvenliğinden sorumlu

---

¹²⁴ İbid.

¹²⁵ İbid.

olan pek İran askeri hayatını kaybetmiş ve her iki tesis tamamen yok edilmiştir. Daha sonra İran bu olayı telafi etmek için bir operasyon düzenlemiş ancak operasyon başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 4 Temmuz 1988’de ABD’ye ait USS-Vincennes savaş gemisi İran sularına girdiği gerekçesiyle DMO’ye girdiği çatışma esnasında Bender Abbas havalimanından henüz havalanan Boeing 655 sivil uçağı USS-Vincennes’ten fırlatılan bir füzeyle düşürülmüştür. Bu olayda uçakta bulunan 290 kişinin tamamı hayatını kaybetmiştir. Bu olay İran diplomatları tarafından uluslararası alanda ABD’ye karşı sıklıkla kullanılmıştır. Irak – İran Savaşı’nın son yıllarına yaşanan bu olaylar savaşın bitmesiyle azalmıştır.

Ancak 2018’de Donald Trump’ın ABD’yi tek taraflı olarak İran’ın 5+1’le yapmış olduğu antlaşmadan çekerek İran’a ambargoların tekrar uygulanmayasıyla bir kez daha Körfez, tıpkı 1997-1998 yıllarında olduğu gibi tanker savaşlarına sahne olmuştur. Körfezdeki çatışmalar Trump’ın antlaşmadan çekilişinden tam bir yıl sonra Mayıs 2019’da İran petrol ihracını sıfırlamayı amaçladığına dair yaptığı açıklamadan tekrardan canlanmıştır. Trump’ın bu açıklamasına karşın İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani “Biz petrol satamazsak bölgedeki hiç kimse satamaz.” açıklamasında bulunmuştur. Bu açıklamalardan kısa bir süre sonra ikisi Suudi Arabistan’a biri BAE’ye biri de Norveç’e ait 4 tanker 12 Mayıs 2019’da Hürmüz Boğazı’nda saldırıya uğramıştır. İran saldırıda etkisi olmadığını söylemiştir. 14 Mayıs’ta İran destekli olduğu Yemen’de faaliyet gösteren Husiler Suudi Arabistan’ın petrol borularına İnsansız Hava Araçlarıyla (İHA) saldırı düzenlemiştir. 13 Haziran’da tam da ABD ve İran arasında arabuluculuk yapma amacıyla geldiği söylenen Japonya Başbakanı Şinzo Abe’nin İran Devrim Rehberi Hamenei’yle görüştü sırada biri Japonya’ya ait iki tanker saldırıya uğramıştır.¹²⁶

2. İHA’ların Hürmüz’de Kullanımı ve ARAMCO Saldırıları

ABD’nin Körfez bölgesinde İHA kullanımı yeni gelişme değildir. Daha öncesinde ABD’nin bölgede İHA kullanımı olağan bir durum olarak nitelendirmektedir. Ancak İran’ın ABD İHA’larını düşürebilme veya ele geçirebilme kapasitesine sahip olmasıyla birlikte her iki tarafın bu bağlamda da bazen kaşı kaşıya gelmesine neden olmuştur. İran, geçmiş yıllarda da ABD’ye ait İHA’ları düşürüp bu İHA’ların kopyasını yapmaya

¹²⁶<https://www.vox.com/2019/6/13/18677289/oil-tankers-iran-gulf-oman-attack>
(10.08.2019)

Erişim

çalışsa da dünya çapında gündemi meşgul edecek düzeyde ses getirmemiştir. Ancak dünyanın en gelişmiş İHA'larından biri olarak bilinen ABD'ye ait RQ-4A Global Hawk modeli İHA'nın 20 Haziran 2019'da İran tarafından düşürülmesi bütün dünya gündemine meşgul etmiştir. Körfez bölgesinde gerilimin oldukça yüksek olduğu bir dönemde bu olayın meydana gelmesi, her iki tarafın da sert açıklamalarda bulunması iki ülke arasında gerçekleşecek olası bir savaşın meydana gelmesine gündeme getirmiştir.

İHA dürüldükten sonra ABD başkanı Trump, 21 Haziran ertesi gününde bir dizi twitter açıklamasında ABD'nin İran toprakları içerisinde 3 farklı hedefe saldırı düzenlediğini ancak 150 sivil kaybı olacağından dolayı saldırıyı planlanan zamandan 10 dakika önce durdurduğunu duyurarak İran'ın büyük bir hata yaptığını yazmıştır.¹²⁷ ABD Başkanı Trump bu tutumuyla bir kez daha sıcak bir çatışma istemediğini ispat etmiştir. Nitekim Trump'ın bu tutumu İran tarafının daha çok diplomasi alanına yönelmesine ve bu yönde yoğun faaliyet göstermesine neden olmuştur. Nitekim gerilimin arttığı sırada İran Dışişleri Bakanı M. Cevad Zarif sıklıkla batı medyasında İran'ın pozisyonunu savunmaya çalışmıştır. Öyle ki ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo, İran diplomasi ayağının aktif bir şekilde medya organları üzerinden faaliyetine kendisinin de Tahran'a gidip medya aracılığıyla İran halkına gerçekleri anlatacağını belirterek tepki göstermiştir. Ancak böyle bir girişim gerçekleşmedi.¹²⁸

Diğer taraftan ABD'ye ait İHA'nın düşürülmesi İran içerisinde de kapsamlı bir biçimde tepkilere neden olmuştur. Ancak başta Dışişleri Bakanlığı olmak üzere hükümetin resmi yetkilileri drone'un İran sınırları içerisinde düşürüldüğünü sıklıkla dile getirmiştir. Nitekim Cevad Zarif, olayın meydana geldiği gün drone'un İran sınırlarını ihlal ettiğini gösteren bir tweet atmıştır. Zarif tweetinde drone'un dürüldüğü noktanın koordinatlarını gösteren bir fotoğraf da paylaşmıştır.¹²⁹ Şekil (7) Zarif söz konusu paylaşımına bağlantılı olarak bir de dünya haritası üzerinde İran ve ABD sınırlarını gösteren aynı şekilde drone'un nerede düşürüldüğünü gösteren bir fotoğraf paylaşmıştır. Zarif bu paylaşımıyla ABD'nin bölgede yabancı ancak kendilerinin bölgenin yerlisi

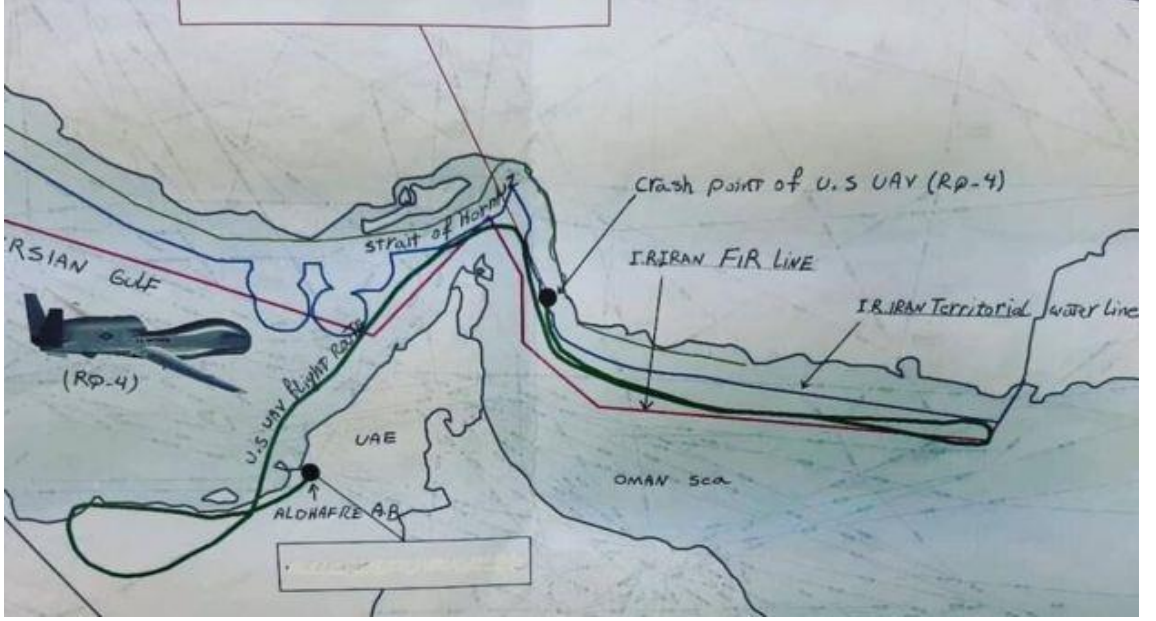
---

¹²⁷ Donald J. Trump resmi Twitter hesabı <https://twitter.com/realDonaldTrump/status/1142055388965212161> Erişim (09.08.2019)

¹²⁸ Bloomberg <https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-07-25/pompeo-says-he-would-go-to-tehran-to-take-message-to-iranians> Erişim (09.08.2019)

¹²⁹ M. Cevad Zarif'in resmi Twitter hesabı <https://twitter.com/JZarif/status/1141772824086028288> Erişim (09.08.2019)

olduğunu vurgulamıştır. **Şekil (8)** Zarif bu paylaşımlarıyla bir yandan İran'ın hava savunma sisteminde geldiği noktayı gösterirken diğer yandan uluslararası camiada haklı olduğunu göstermeye çalışmıştır. İran'ın düşürdüğü İHA'ya yakın bir koordinatta içinde 30 kişinin bulunduğu bir diğer uçağının da tespit edildiği ancak vurulmadığı ortaya çıkmıştır. Nitekim bu mesele gerilimin bir nabza düşmesine neden olmuştur.

Şekil 7¹³⁰

Şekil 8¹³¹

¹³⁰ Zarif, İbid

ABD ve İran arasında gerilim sürecinde ABD İran ekonomik alanlarda darbe indirirken İran ise ABD'yi diplomasi alanında uluslararası camiada nezdinde itibarsızlaştırmaya çalışmıştır. Bütün baskılara rağmen İran askeri alanlardaki faaliyetlerini devam ettirmiştir. Nitekim 22 Ağustos 2019 tarihinde tamamen yerli üretim olduğunu iddia ettiği BAVER 373 savunma sistemini başarıyla test etmiştir. İranlı yetkililer BAVER 373 savunma sistemini Rus yapımı S-300'den daha gelişmiş olduğunu iddia etmiştir. Nitekim bu iddia herhangi başka bir mecra tarafından da yalanlanmamıştır.

Bütün bunlar devam ederken İran'ı bir kez daha dünya gündemine getiren olay ise Suudi Arabistan'a ait dünyanın en büyük petrol tesisi olan ARAMCO'ya saldırılar olmuştur. Saldırı 14 Eylül 2019 tarihinde meydana gelmiştir. Saldırıda 18 İHA ve 2 balistik füzenin yer aldığı iddia edilmektedir. Bu saldırı sonucunda Suudi Arabistan'ın günlük petrol üretimi 9,8 milyon varilden 5,7 milyon varile düşmüştür. Saldırıdan dolayı dünya petrol fiyatında %18 artış meydana gelmiştir. Saldırının meydana geldiği gün Yemen Husileri saldırıyı üstlenmiştir. Ancak uluslararası camiada Husilerin bu iddiası pek kabul görmemiştir. Zira saldırının büyüklüğü ve sapma payının düşüklüğü Husilerin sahip olduğu kapasitenin oldukça üstünde olduğu tespit edilmiştir.

İran ise saldırının onlarla ilişkilendirilmesine kabul etmeyip Husilerin bu saldırıyı yapabilecek kapasitede olduğunu ileri sürmüştür. Saldırının kimin tarafından gerçekleştirildiğine bakılmaksızın bu saldırı bir yandan Suudi Arabistan'ın trilyonluk savunma harcamalarının onları korumadığını diğer taraftan karşı tarafın ne kadar güçlü olduğunu ortaya koymuştur. Suudi Arabistan ve İran çekişmesinin yanı sıra söz konusu saldırı ABD Patriot Savunma Sisteminin de zafiyetini ortaya koymuştur. Nitekim bu husus sıklıkla İran yetkilileri tarafından da dillendirilmiştir.

Sonuç olarak bahsedilen gelişmelerin meydana gelmesi tarafların hassasiyetlerini, güçlü yönlerini ve zayıf yönlerini gün yüzüne çıkarmıştır. İran bir yandan kendi silahlı gücünü gösterirken diğer yandan Arap Körfez ülkelerinin ne ölçüde kırılgan yapıları sahip olduklarını da ortaya koymuştur. İran aynı şekilde ABD'nin en azından 2020 seçimlerine kadar bölgede sıcak çatışmanın meydana gelmesini

---

¹³¹ İbid

istememediğini bu olaylar doğrultusunda anlamıştır. Nitekim İran'ın ABD'ye bu kadar rahat davranmasına da buna bağlamak mümkün. Diğer yandan bu olaylar kendisi petrol üreten ülkelerden biri olan ABD için petrolün 1980'ler olduğu kadar önemli olmadığını da ortaya koymuştur.

B. İRAN'IN NÜKLEER PROGRAMI VE KÖRFEZ ÜLKELERİNİN TUTUMU

İran'ın ilk nükleer programı ABD'nin 1957 yılında İran'la yapmış olduğu bir antlaşma kapsamında İran'ın nükleer programını başlatmıştır. 1958 yılında İran'ın Uluslararası Atom Enerjisi Ajansına (UAEA) üye olduktan sonra Tahran Üniversitesinde ABD'nin yardımıyla nükleer araştırma santrali kurulmuştur. İran daha sonra bu yöndeki faaliyetlerini yoğunluk göstererek sadece Tahran Üniversitesinde araştırma birimiyle sınırlı kalmayıp İsfahan, Buşehr ve Tahran nükleer tesislerini de faaliyete açmıştır. İran'ın nükleer programları Şah döneminde de Körfez ülkelerini tedirgin etmiştir. Ancak Şah rejiminin bölgedeki Arap ülkeleriyle aynı ittifak içerisinde olması nedeniyle bu mesele Arap ülkeleri tarafından somut bir şekilde eleştirilmemiştir.

İran'da İslam Devrimin gerçekleşmesiyle birlikte bölge ülkeleriyle aynı ittifak içerisinde olmamanın ötesinde belirlemiş olduğu yaklaşımlar çerçevesinde söz konusu ülkeleri sömürgeci güçlerle iş birliği yapmakla suçlayıp meşru yönetimler olmadıklarını ileri sürmüştür. İran İslam Cumhuriyetinin ilk dönem dış politika yaklaşımlarına bakıldığında Körfez ülkeleri “Toplumsal Meşruluğu Bulunmayan Devletler” kategorisine girmiştir. Dolayısıyla bu ülkelerde iktidarı elinde bulunduran yönetime karşı söz konusu ülkelerdeki İslami gruplara destek vermeyi kendilerine meşru kılmıştır.¹³² İran'ın bu tutumları bölgedeki Arap ülkelerini birleşmeye ve İran'a karşı tutum sergilemeye yönlendirmiştir. Nitekim KİK'in ortaya çıkmasını da bu yönde yorumlamak mümkün.

Diğer yandan Körfezdeki Arap ülkeleri İran'ı bölgeyi nükleer silahsızlandırma antlaşmalarına katılmaya teşvik etmiştir. Ancak İran komşularının bu yöndeki çabalarını dikkate almadan faaliyetlerini devam etmiştir. Özellikle 2002 sonrasında İran'ın gizli nükleer tesislerinin ifşa edilmesiyle Körfez Arap ülkeleri daha da tedirgin olmuştur. Söz konusu ülkelerin İran'ın bu gücüne karşı kendilerine ait caydırıcı bir gücünün olmaması

---

¹³² Garayakzendi, İbid. S. 108.

bu ülkelerin ABD, Almanya ve İngiltere gibi silah sanayisi gelişmiş olan ülkelere yüklü miktarda silah ithal etmelerine yol açmıştır.

Umman gibi diplomasisi güçlü olan ülkeler ise İran'ın 5+1'le olan nükleer görüşmelerini arabuluculuk yaparak farklı bir yöntemle İran'ın nükleer faaliyetlerinin önüne geçmeye çalışmıştır. Ancak bu durumda İran'ın antlaşma dışında kalmış gizli tesislerinin olması, antlaşmanın yeteri kadar önleyici olmaması diğer yandan İran'ın uluslararası pazara ulaşarak daha da güçlenmesi söz konusu ülkeleri endişeye sokmuştur. Bundan dolayı BAE ve Suudi Arabistan gibi Körfez ülkesi İsrail'in yanında yer alarak İran'ın nükleer antlaşmasına karşı çıkmıştır. Bu üç ülkenin lobi faaliyetleri sonucunda ABD Başkanı Donald Trump İran'la yapılan nükleer antlaşmadan (KOEP) tarihin en kötü antlaşması diyerek 8 Mayıs 2018 tarihinde tek taraflı olarak çekilmiştir. Nitekim İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif antlaşmanın iptali ve İran üzerindeki baskıların çoğalmasına neden olan lobi faaliyetleri yapan gruba "**B Takımı**" (**Bin Zayid, Bin Selman, Binyamin Netanyahu ve Bolton**) olarak tanımlamaktadır. Zarifin tanımladığı B Takımı'nın ikisini iki Körfez ülkesinin başında kişiler oluşturmaktadır. Bu durum İran nükleer programının Körfez ülkeleri için ne derece tehlike arz ettiğini göstermektedir.

İRAN VE KÖRFEZ ÜLKELERİ ARASINDA SINIR ANLAŞMAZLIKLARI

İran ve Körfez ülkeleri arasındaki sınır anlaşmazlıkları ya sınırın geçtiği bölgeler içerdiği içsel unsurlar nedeniyle ya da İran'ın söz konusu bölge üzerindeki hak iddiaları nedeniyle ortaya çıkmıştır. Sınır anlaşmazlıklarını konu olan sınır bölgelerinden biri İran ve Irak arasında sınırı oluşturan Şattül Arap statüsü olmuştur. Şattül Arap bölgesi içinde barındırdığı etniksel meselelerden ötürü sorun teşkile etmektedir. Bu sorun çoğunluk olarak Saddam döneminde baş göstermiştir. Gümümüzde Irak'ta İran'a daha uyumlu politikalar izleyen yönetimin iktidarda olması nedeniyle söz konusu sınır meselesi pek gündeme gelmemektedir. İran ve Körfez ülkeleri arasında toprak egemenliği açısından sorun teşkil eden bir diğer mesele üçlü adalar ve Bahreyn statüsü (daha çok geçmişte) olmuştur. Konuyu daha en anlayabilmek adına her biri ayrı ele alınacaktır.

A. ŞATTÜLARAP STATÜSÜ VE İRAN – İRAK İLİŞKİLERİNE ETKİSİ

Arapların Şattularap, Farsların ise Ervend Nehri olarak adlandırdığı, Hürremşehr'den Basra Körfezi'ne kadar Irak – İran sınırı oluşturan nehir üzerindeki hakimiyet mücadelesi iki ülke açısından anlaşmazlıklara neden olmuştur. Irak'ın dönem yetkilileri, 1931'de İran'ın Şattularap üzerindeki hak iddialarına yönelik Milletler Cemiyetine (MC) şikâyet etmiştir. Bu şikâyet üzerinde MC her iki tarafı da müzakereye çağırmıştır. İkili görüşmeler sonucunda 4 Temmuz 1937'de iki ülke arasında bir anlaşma imzalanarak Şattularap statüsü belirlenmiştir. Antlaşmaya göre Abadan'dan Luk çizgisine kadar 5 kilometrelik alan dışında Şattularap'ın diğer kesimleri üzerinde Irak'ın kullanımı öngörülmüştür.¹³³

General Kasım dönemi Şattularap statüsü yeniden gündeme gelmiştir. General Kasım Şattularap konusunda İran'a daha sert politikalar izleyerek Şattularap'ın sadece Irak'ın hakkı olduğunu savunmuştur. Kasım 1937 antlaşması gereği Şattularap'ın sadece İran'ın kullanımına bırakılan 5 kilometrelik alanın aslında İran'ın hakkı olmadığını ancak bahşiş olarak İran'a bırakıldığını ifade etmiştir.¹³⁴ Kasım döneminde İran – Irak ilişkileri bakımından Şattularap'ın yanı sıra Kuzistan'daki Arap hareketleri, Doğu ve Batı blokları arasındaki ideolojik çatışmalar ve Kürt sorunu diğer ihtilaflı meseleler olarak ortaya çıkmıştır. Esasında Kasım'ın Şattularap üzerindeki hak iddialarının dayanağını da Kuzistan bölgesinde yaşayan Araplar oluşturmuştur. Ona göre nehrin her iki tarafında Arapların yaşadığı halde nehrin hakimiyeti İran'da olmaması gerekmektedir.

Ancak Baas Patisinin iktidara gelmesiyle İran – Irak ilişkileri yine olumsuz yönde hareketlenmeye başlamıştır. Baas partisi Pan – Arap yaklaşımıyla sadece kendi sınırları içerisindeki meselelerle sınırlı kalmayıp bütün Arap dünyasını ilgilendiren meselelerle de ilgilenmeye başlamıştır. Bu bağlamda İran ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) arasında sorun haline gelen Ebu Musa, Büyük Tunb/*GreaterTunb* ve Küçük Tunb/*LesserTunb* adaları artık Irak'ın da bir sorunu olup iki ülke arasında ihtilaflara neden olmuştur. Bu konuya daha sonra değinilecektir.

Baas rejimi iktidara gelir gelmez Şattularap üzerindeki iddialarını ortaya koymuştur. Bu bağlamda 15 Temmuz 1969'da Irak Dışişleri Bakanlığı Şattularap'ı kendi topraklarının bir parçası ilan ederek İran'ın gemiler üzerindeki bayraklarını

¹³³ Mehdevi 1380. Loc. Cit.

¹³⁴ Mehdevi, Loc. Cit.

indirmesini istemiştir. Bunun üzerinde iki ülke askeri bir karşılaşmaya çok yaklaşmıştır. Ancak Cezayir'in arabuluculuğuyla iki ülke arasında 1975 yılında Cezayir Antlaşması gerçekleşmiştir. Bu antlaşma kapsamında Irak, Taluk çizgisini sınır kabul ederek İran'ın Şattularap üzerindeki egemenliğin kabul etmiştir. Buna karşılık İran, Irak Kürtlerine verdiği desteği kesmiş ve elinde bulundurduğu Irak topraklarını geri iade etmiştir.¹³⁵

Şattularap statüsü her ne kadar tarih boyunca iki ülke arasında ihtilaflara neden olsa da 2003 sonrası dönemde Irak – İran ilişkilerinin düzelmesiyle birlikte bu mesele bir çatışma sebebi olmamıştır. Irak'ta İran nüfuzunun varlığını dikkate aldığımızda Şiiilerin iktidarı günümüzde olduğu şekilde devam ettiği sürece anlaşılabilir Şattularap meselesi geçmişte olduğu gibi iki ülke ilişkilerini kesme noktasına getirecek kadar bir anlaşmazlığa sebebiyet vermesi zor bir olasılık olarak görülmektedir.

B. ÜÇLÜ ADALAR VE BAE – İRAN İLİŞKİLERİNDE ETKİSİ

1971'de Bahreyn'in Bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte üçlü adaların (Ebu Musa, Büyük Tunb ve Küçük Tunb) hakimiyeti İran'a geçmiştir. 30 Kasım 1971'de üçlü adaların İran'a geri verilmesiyle birlikte Arap şeyhlikleri bu konuya itiraz etmiştir. Ancak İran bu itirazlara hiçbir zaman kulak asmamıştır. İran'ın üçlü adalarla ilgili tutumu İran'ın önceki dönemlerde adalar üzerindeki hakimiyetinden kaynaklanmaktadır. İran'ın Kaçarlar öncesi dönemlerde bölgede bir imparatorluğa sahip olmasına dikkate aldığımızda Körfez'deki adalar üzerinde hakimiyetini doğal bir durum olarak karşılamak gerek, nitekim İran'ın Bahreyn üzerindeki hakimiyetini de bu açıdan değerlendirmek mümkün. Ancak İngiltere'nin bölge ülkeleriyle yapmış olduğu antlaşmalar çerçevesinde bölgeye hâkim olmasıyla birlikte Körfezde bulunan pek çok ada İngiltere'nin hakimiyetine geçmiştir.

1971'de İngiltere'nin bölgeden çekilmesiyle birlikte adaların hakimiyeti İran'a geçmesinden dolayı bölgedeki Şeyhlikler bu durumdan rahatsız olmuştur. Bu konuda adalara en yakın konumda olan Şarca, durumdan duyduğu rahatsızlığını İngiltere'ye iletildiğinde, İngiltere İran'ın yıllık belli miktarda Şarca yardım etmesi karşılığında adalara hâkim olabileceğini belirterek meseleyi kapatmıştır. Ancak Arap şeyhlikleri bu kadar yetinmeyip konuyu BM'ye götürmüştür. BM'de İran, adaların İran'a ait olduğunu gösteren tarihi belgeleri iletildiğinde dava açan Körfez Arap ülkeleri bir sonuç alamamıştır. Adalardan en tartışmalı olanı Ebu Musa adası olmuştur. Diğer iki ada İran

---

¹³⁵ Parsadost, Loc. Cit.

topraklarına daha yakın olması gerekçesiyle İngiltere'nin adaları iade etti ilk yıllarda da sorun teşkil etmemiştir.

Arap ülkeleri kendilerini güçlü hissettiği her dönemde söz konu olan adalarla ilgili hak iddialarını dile getirmiştir. Nitekim Irak'ın en güçlü olduğu Saddam döneminde de bu mesele uluslararası camiada Irak tarafından gündeme getirilmiştir. Günümüzde ise bu mesele daha çok KİK tarafından gündeme getirilmektedir. Öyle ki KİK'in toplantılarında bu mesele sıklıkla gündeme gelmektedir. BAE'nin İran'a yönelik izlemiş olduğu son dönem politikalarını da bu bağlamda değerlendirmek mümkün.

SONUÇ

İran'ın dış politika ilkeleri genel hatlarıyla incelendiğinde, dış politika ilkeleri Pehlevi dönemi özellikle Rıza Şah ve kısa süren Musaddık dönemlerinde ülkenin millî çıkarlarına dayalı olarak inşa edilmiştir. Rıza Şah'ın dengeleyici üçüncü güç politikası ve yenilikçi politikaları da buna göre şekillenmiştir. Nitekim ülkenin pek çok kalkınma projelerini milli gelirlerle gerçekleştirmeye çalışmıştır, Muzafferittün Şah'ın İngiliz petrol girişimcisi William Knox D'Arcy'le 60 yıllığına imzaladığı antlaşmayı İran'ın çıkarlarına aykırı diye feshetmesi, İran'ın ilk demiryolunu yerli bütçeyle inşa etmesi vb. faaliyetleri buna örnek oluşturmaktadır. Benzer ve daha sert politikalar ikinci Pehlevi döneminde dönemin başbakanı Muhammed Musaddık'la gündeme gelmiştir. Musaddık dış politikada yabancılara ayrıcalık vermeme stratejisiyle ön plana çıkmış ve onun dış politikasında benimsediği bu ilke çerçevesinde 1951'de İran petrolünü millîleştirmiştir. Ancak İran petrolünü elinde bulunduran İngiltere buna karşı çıkmıştır ve ABD'nin desteğiyle düzenlediği bir darbeyle Musaddık'ı iktidardan düşürmüştür. Bu dönem sonrasında Muhammed Rıza Şah iktidarı tamamen ele geçince batılı ülkeler özellikle ABD ve İngiltere'yle iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Şah'ın dış politika ilkelerine bakıldığında da millî söylemlerin ön plana çıktığını görmekteyiz (Pozitif Milliyetçilik Stratejisi, Millî Bağımsızlık Stratejisi v.b).

Ancak söylemlerin aksine bu dönemde İran önceki dönemlerden daha fazla dış güçlere bağımlı hale gelmiştir. Bu durum halk nezdinde rahatsızlıklara yol açarak devrimin gerçekleşmesinde etkili olmuştur. İran'ın devrim sonrası dış politikasına bakıldığında değişen cumhurbaşkanlarıyla farklı dış politika ilkelerinin benimsendiğini görmek mümkündür. Ancak İran'ın yapısal olarak en yetkili mercii dini lider olduğundan cumhurbaşkanları tarafından benimsenen dış politikalar hiçbir zaman köklü bir değişime neden olamamıştır. Devrim sonrası İran'ın dış politikasına genel hatlarıyla bakıldığında devrimin ilk yıllarında son derece idealist davranarak uluslararası sisteme hâkim düzene bir alternatif olarak kendi modelini oluşturmayı ve bu modeli dış ülkelere ihraç etmeye çalışmıştır. Bu modele hem İran komşuları hem de çıkarları için tehlike oluşturan büyük güçler tarafından karşı çıkılmasıyla birlikte İran, dış politikasında daha yumuşak tavırlar sergileyerek real politığe yönelmiştir. Ali Ekber Haşimi Rafsancani'nin *Ekonomi Temelli Normalleştirme Politikası*, Seyyid Muhammed

Hatemi'nin *Kültürel Normalleştirme Politikası* ve *Medeniyetler diyalogu* söylemi buna örnek oluşturmaktadır. Rafsancani'yle başlayan ve Hatemi'yle devam eden İran yapısı itibariyle reformist olarak adlandırılabilen hareketler İran'ın muhafazakâr kesimleri tarafından pek hoş karşılanmamıştır.

Diğer yandan İran'ın dış politikası açısından son derece önem taşıyan bir başka husus İran'ın nükleer programı olmuştur. 2002'de bazı gizli tesislerin açığa çıkmasıyla İran üzerindeki Batı baskısı daha da çoğalmıştır. Bu bağlamda 2011-2013 yıllarında İran'a uygulanan ambargolar önem arz etmektedir. Bu durum Batı düzenini emperyalizm diyerek özü itibarıyla tamamen reddeden İran'ın idealist söylemlerinden vazgeçerek 5+1'le müzakere masasında oturmasına neden olmuştur. Ancak 5+1'le 14 Temmuz 2015'te imzalanan nükleer antlaşma ABD tarafından feshedildi ve ABD başkanı Donald Trump 8 Mayıs 2018'de ABD'nin antlaşmadan çekildiğini açıkladı. Buna rağmen İran, antlaşmaya taraf olan diğer devletlerle müzakereye devam edeceğini açıkladı. Ancak her ne kadar İran ve antlaşmaya taraf olan ABD dışındaki diğer aktörler antlaşmaya bağlı kalacaklarını açıklasa da İran'da yatırım yapan şirketlerin çoğunluk olarak özel şirketler olduğundan dolayı ABD yaptırımları söz konusu şirketlerin pek çoğu için oldukça caydırıcı olup İran'dan çıkmalarına neden olmuştur. Buna karşılık İran ise ABD'nin antlaşmadan çekilişinden bir sene sonrasına kadar bekleyip diğer taraf ülkelerden bir alternatif mekanizma oluşturmasını ummuştur. Ancak AB'nin İran'da yatırımları teşvik eden INSTEX adı verilen mekanizmanın işlev olmayacağını gören İran, aşamalı olarak JCPOA kapsamındaki sorumluluklarından feragat edeceğini açıklamıştır. Birincisi 8 Mayıs 2019, ikincisi 8 Temmuz 2019 ve üçüncüsü 8 Eylül 2019'da olmak üzere İran belli sorumluluklarından feragat etmiştir. Bu durum ABD ve Avrupa taraflarını tedirgin etmiş ve alternatif yollar aramaya sevk etmiştir.

Diğer yandan ABD, antlaşmadan çekildikten sonra İran üzerindeki baskılarını da arttırmıştır. Nitekim 2019'de açıkladığı *Maksimum Baskı/ Maximum Pressure Politikasını* çerçevesinde İran petrol ihracatını sıfıra indirmeye amaçlamıştır. İran yetkilileri ise buna karşılık "*biz petrol satamazsak kimse satamaz*" açıklamasında bulunmuştur. Nitekim bu açıklamalardan sonra bölgedeki gerilim gittikçe artmıştır. Suudi Arabistan ve BAE, İran petrol ihracatının azalışından dolayı meydana gelen eksikleri tamamlayacağını açıklamıştır. Söz konusu açıklamayla birlikte İran'ın bu iki Körfez ülkesine karşı saldırgan politikalar izlemesine neden olmuştur. Bunun en somut

örneği Suudi Arabistan ve BAE'nin hemen yanı başında yer alan Yemen Husilerinin bu iki ülkenin petrol tankerlerine düzenlemiş olduğu saldırılar olmuştur. Husiler bununla da sınırlı kalmayıp başta ülkenin doğusundan batısına kadar uzanan petrol boruları başta olmak üzere Suudi Arabistan topraklarında pek çok saldırı düzenlemiştir. Bu saldırılarla birlikte Körfez'de gerilim gittikçe artmıştır. Öyle ki olası ABD-İran savaşının yaşanmasını gündeme getirmiştir. Tankerlerin Hürmüz Boğazı'nda saldırıya uğraması, ABD'ye ait bir İHA'nın İran tarafından düşürülmesi, Suudi Arabistan toprakları içinde stratejik hedeflerin Husiler tarafından vurulması, söz konusu olaylara bağlı olarak ABD'nin bölgede asker sayısını ve askeri donanımını arttırması bölgede yaşanan gerilimlere örnek oluşturmaktadır.

Sonuç olarak yukarıda belirtilen örneklerden de anlaşılacağı üzere İran'ın Körfez bölgesine yönelik politikaları tarihi ve kültürel etkenlerin yanı sıra ABD'nin bölgeye yönelik izlemiş olduğu politikalarından da etkilenmektedir. Zira ABD, bölge ülkeleri açısından önemli bir müttefik ülkesi olup böylesi hassas bir bölgede söz konusu ülkelerin güvenliği de çoğunluk olarak ABD'nin desteğiyle sağlanmaktadır. Nitekim ABD Başkanı Donald Trump 3 Ekim 2018'de yaptığı bir konuşmada Suudi Arabistan veliahdı Muhammed Bin Selman'a hitap ederek *"Biz sana destek vermezsek iki hafta duramazsın"* ifadesini kullanmıştır. ABD, başta Suudi Arabistan ve BAE olmak üzere Arap Körfez ülkelerinden sofistike silah karşılığında yüklü miktarda para elde etmektedir. Diğer bölgenin güvenliğini sağlarken dünya enerjisinin önemli bir bölümünü oluşturan Körfez petrol ve doğal gazının akışının aksamasını önlemektedir. Ancak İran'ın yaptırımlar sonucunda petrol gelirlerinden yararlanamaması bölgede daha saldırgan politikalar izlemesine yol açmaktadır. Bu durum İran'ın bölge ülkeleriyle olan ilişkilerini ve ABD'yle olan münasebetlerine negatif yönde etkilemektedir. Bu bağlamda İran'ın Husiler gibi niyabet güçleri ve Hürmüz Boğazı önem kazanmaktadır. Söz konusu unsurlar olası müzakere masasında da İran'ın elini güçlendirmektedir.

Kavramsal olarak konuyu özetlemek gerekirse İran, rahat olduğu dönemlerinde idealist politikalar izleyerek diğer devletlere model oluşturmaya çalışırken zor dönemlerinde ise son derece realist davranarak *'Ummu'l Kura'yı* korumaya çalışmaktadır.

KAYNAKÇA

Kitap:

- ABRAHAMİYAN Yervand, *İran Beyni Do İnkılap*, çev: Ahmet Gül Muhammedi ve İbrahim Fatayi, Tahran: Neşr Ney yayınevi, 1397.
- ABRAHAMİYAN Yervand, *Tarih Muasiri İran*, çev: Ahmet Gül Muhammedi ve İbrahim Fatayi, Tahran: Neşr Ney yayınevi, 1396.
- ADIBELLİ Barış, *Pax Persica: İran Jeopolitiği*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınevi, 2017.
- AMİRSADEGHİ Hossein, *Twentieth Century Iran*, London, Holmes & Meier, 1977.
- ANDERSON Kavin B., *Foucault ve İran Devrimi: Toplumsal Cinsiyet ve İslamcılığı Ayartmaları*, Çev. Mehmet Doğan, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2012.
- ARI Tayyar, *Basra Körfezi ve Orta Doğuda Güç Dengesi 1978 – 1996*, 3. B., Bursa: Alfa yayınevi, 1998.
- ARI Tayyar, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, 1. Cilt, 6. B., Bursa: Dorayayınevi, 2014.
- ARI Tayyar, *Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya*, İstanbul: ALFA Basım Yayım, 2004.
- BARKER Colin, *Devrim Provaları-Paris 1968, Şili 1972, Portekiz 1974, İran 1979, Polonya 1981*, Çev. Umut Haskan, İstanbul: Yordam Kitapevi, 2010.
- BAYENDER Gulam Ali, *Halic-i Fars (Hamrah-i Se Nakşa)*, Tahran: İntişarat-i Doktor Mahmud Afşar, 1396
- BEGDİLİ Hasan Ali, *Berresi Avzai İktisadi Keşverhayi Havzayi Halici Fars*, Tahran: Neşr Ney yayınevi, 1395.
- BERZEGER Keyahan, *Tahavvolati Arabi, İran ve Haveri Miyaneh*, Tahran: Merkezi Pajohişhayi İlmi ve Motaliati Stratejik-e Haveri Miyaneh, yayımı, 1392.
- BERZEGER Keyahan, *Cumhuriyi İslami İran: Mesaili Haveri Miyane ve Müzakerat-i Hastai (Be Hamrah-i Fununi Nigariş-i Makalat-i Kutah)*, Tahran: Merkezi Pajohişhayi İlmi ve Motaliati Stratejik-e Haveri Miyaneh, yayımı, 1393.
- BEŞİRİYE Hüseyin, *Movaneğ-i Tovsia-i Siyasi Dar İran*, 4. Baskı, Tahran: Game Nov yayınevi, 1380.
- BOROUJERDİ Mehrzad, RAHMİKHANİ Kourosh, *Postrevolutionary Iran. A Political Handbook*, Ryracuse University Press, New York: 2018.
- CHRİSTİA Fotini, DEKEYSER Elizabeth, KNOX Dean, *To Karbala: Surveying Religious Shi'a from Iran and Iraq*, Boston: MIT Press, 2016.
- DAMEN PAK CAMİ Mürteza, *Cestarha-i Piramun-i Tarih-i Revabet-i Harici İran*, Tahran: Dışişleri Bakanlığı Yayınları, 1396.
- EHTESHAMİ Anoushiravan, ZWEİRİ Mahjoob, *Iran's Foreign Policy from Khatami to Ahmadinejad*, Karachi: Paramount Book, 2011.

- EKİNCİ Arzu Celalifer *İran Nükleer Krizi*, 1. Baskı, Ankara: USAK Yayınları, 2009.
- ETESSAR Nader, AFRASİABİ Kaveh L., *Iran Nuclear Accord and The Remarking of The Middle East*, Alabama: Roman & Littlefield, 2015.
- EZGANDİ Ali Rıza, *Revabeti Hariciyi İran 1320 – 1357*, Tahran: Qumes yayınevi, 2003.
- FIROUZABADİ Seeyed Jalal Dehghani, *Foreign Policy of The Islamic Republic of Iran*, Tahran: Samt yayınevi, 2015.
- GASİOROWSKİ Mark, MALCOLM Byrne, *Mohammad Mosaddeq and the 1953 Coup in Iran*, Syracuse: Syracuse University Press, 2004.
- GHASSEMİ Fereidoun, RAZZAGHİPOUR Syrus, *The Islamic Republic of İran: From Bazargan to Rouhani*, London: H&S Media, 2016.
- GAUSE III F. Gregory, *The International Relations of The Persian Gulf*, London: Combridge University Press, 2010.
- GOODE James F., *The Unisted States and Iran, 1946-1951, The Diplomacy of Neglect*, New York: 1989.
- HALİLİ Muhsin, *Nigah-i Nihadgara be Siyaseti Harici İran*, Tahran: Neşr-i Mizan, 1397.
- HAMZEPOOR Ali, *Rahbordhay-i Emniyeti Siyasethay-i Cumhuriy-i İslami İran*, Tahran: Sazman İntişarat-e Pezohişgah-i Ferheng ve Endişeyi İslami, 1397.
- HINNEBUSCH Raymond A., EHTESHAMİ Anoushirvan, *The Foreign Policies of Middle East States*, London: Lynne Rienner Publishers, 2002.
- HOUGHTON David Patrick, *US Foreign Policy and The Iran Hostage Crisis*, London: Combridge University Press, 2001.
- İSKENDERİAN Govher, *Revabet-i İran ve Amerika 1942 – 1962*, Çev: Garun Sarkisian, Tahran: Neşri Salis, 1396.
- KASHANİ Firoozeh, *Sınır Kurguları-İran Ulusunun Şekillenmesi 1804-1946*, Çev. Duygu Şendağ, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2018.
- KINZER Stephen, *All The Shah's Men*, New Jersey: Johnwiley & sons, 2003.
- KORKMAZ Yusuf, *İran Suriye Bölgesel İttifakı ve Arap Baharı Sürecinde Yansıması*, İstanbul: Matbuat Yayın Grubu, 2015.
- KÖSE İsmail, *İngiliz Arşiv Belgelerinde Arap İsyantı*, İstanbul: Kronik Kitap, 2018.
- MEHDEVI Abdulreza Huşeng, *Siyaseti Hariciyi İran der Dovorani Pehlevi 1300 – 1357*, Tahran: Peykan yayınevi, 2010.
- MİLANİ Abbas, *The Myth of The Great Satan: A New Look at America's Relations with Iran*, California: Hoover Institution Press, 2010.
- MİLANİ Abbas, *The Shah*, New York: Martin's Press, 2011.
- MOAZAMİ Behrooz, *İran'da Devlet, Din ve Devrim: 1796'dan Bugüne*, Çev: Bahar Bilgen, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.

- MUHAMMEDİ Menuçehr, *Ayendeyi Siyaseti Beynelmilel ve Siyaseti Hariciyi Cumhuriyi İslami İnan*, Tahran: Tabnak yayınevi, 1396.
- PARSADOST Menuçehri, *Rişeha-i Tarihi İhtilafat-i İnan ve Irak*, Tahran: İntişar Yayınevi, 1369.
- PARSADOST Menuçehri, *Ma ve Irak az Guzaştayi Door ta İmroz*, Tahran: Neşr Ney yayınevi, 1393.
- RAFSANCANİ Haşimi, *Karname ve Hatırat-i Sal-i 1364: Ümit ve Dilvapesi*, 3.Baskı, Tahran: Defteri Neşr-i Maarifi İnkılap, 1387.
- RAMAZANI Rouhollah K., *Independence Without Freedom: Iran's Foreign Policy*, Virginia: University of Virginia Press, 2013.
- ROY Oliver, KHOSROKHAVER Farhad, *İnan: Bir Devrimin Tükenişi*, Çev. İsmail Yerguz, İstanbul: Metis Yayınları, 2018.
- SADAT AZİMİ Rukiye, TABATABAİ Alizade, *Arabistan-i Suudi*, Tahran: Dışişleri Bakanlığı Yayınları, 1381.
- SETUDEH Muhammed, *Tahavvolati Nizami Beynelmilel ve Siyaseti Cumhuriyi İslami*, Tahran: Neşr Nava yayınevi, 1391.
- SEYF AFCAİ Masuma, *Bahreyn*, Tahran: Dışişleri Bakanlığı Yayınları, 1381.
- WASTNİDGE Edward, *Diplomacy and Reform in Iran: Foreign Policy Under Khatami*, New York: I. B. Tauris & Co. Ltd, 2016.
- WENDZEL, Robert L. *International Politics: Policy Makers and Policy Making*. Toronto: Wiley and Sons, 1981.
- YEGANE Abbas, *Umman*, Tahran: Dışişleri Bakanlığı Yayınları, 1374.

Makale:

- ACİLİ Hadi, MUNA Musibi, "Tesiri Fenaverihayi Novin İstihsal ber Caygah-i Rahbordi-i Halici Fars der Siyaseti Harici-i Amerika" *Meclis ve Rahbord*, Yıl 23, Sayı. 86, Yaz 1395. Ss. 5-34.
- AHİN Tahereh, "İnan İslam Cumhuriyeti'nde Devlet Yapısı", *Amme İdaresi Dergisi*. Cilt. 43, Sayı. 2, Haziran 2010, ss.81-100.
- AHMEDİ Muhammed Rıza, "Tesiri Haste-i Şodan-i İnan ber Jeopolitik ve Jeostrateji Haveri Miyane", *Peyam*, Sayı. 89, Yaz 1387. Ss. 55-97.
- AKÇAY Ekrem Yaşar, "Karar Alma Yaklaşımı Çerçevesinde 1 Mart 2003 Tezkeresi", *T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta: 2010. 136
- AKSU, Muharrem. "Türk Dış Politikası Karar Alma Mekanizmasının İşleyişi: 2. Körfez Krizi Örneği(2003)", *T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta: 2004.

- ALEVİYAN Mürteza, ZABİTPURKARİ Ali Rıza, “Ceng-i Nerm Aleyhi Cumhuriyi İslami İran: Tevehhum ya Vakiiyet?”, *Mutaliat-i Kudreti Nerm*, Sayı. 13, Sonbahar-Kış 1394. Ss. 110-137.
- ALIZADEH Muhammed Ali, “Tesiri Goftemani Milligerayi ber Tahavvulati İctimayi ve Ferhengi Dovreyi Pehleviyi Evvel”, *Pejohişnameyi Tarih*, sayı 19, yıl 5.
- ALKIN M. Cengiz, “Liderlik Özellik Ve Davranışlarının Belirlenmesi Ve Konuyla İlgili Olarak Yapılan Bir Araştırma”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne: 2006.
- ANAREKİ Muhammed Saffari, “Evamili Sebepsaz-i Vagerayi der Revabiti İran ve Arabistan ba Tağkidi ber Facia-i Mina”, *Pjoheşi Milel*, Dönem 1, Sayı. 3, İsfend 1394. Ss. 31-54.
- ARAS Bülent ve Ebru Turhan, “İran Nükleer Anlaşması, Ortadoğu’da Güç Dengesi ve Türkiye” *Ortadoğu Analiz*, Cilt.6, Sayı. 62, (t.y.) Ankara, ss. 18-21.
- AREM Armina, “İran ve Arabistan: Rikabet ber Seri Nüfuz der Haveri Miyane”, *Fasl Name Siyaset*, Yıl 3, Sayı. 9, İlkbahar 1395. Ss. 32-63.
- BEŞİR Hasan, “Gofteman-i Haveri Miyane-i Cumhuriyi İslami İran”, *Daneşi Siyasi*, Sayı. 1, 1388. Ss. 123-165.
- BİRİ DEVLET ABADİ Ali, İBRAHİMİ Hüseyin, “Tovsia Mehveri der Devlet-i Sazendegi ve İlamate An Berayi Siyaseti Harici-i İran”, *Devleti Perjohi*, Yıl 2, Sayı. 6, Yaz 1395. Ss. 45-113.
- CAFERİ Ali Ekber, NİKREVİŞ Meliha, “Menabe-i Ferhengi Kudret-i Nerm Cumhuriyi İslami İran der Irak-i Novin” *Mutaliat-i Kudreti Nerm*, Sayı. 12, İlkbahar-Yaz 1394. Ss. 36-57.
- CEMALZADE Nasir, Ağai Muhammed, “Tesiri İran Herasi der Rikabet-i Teslihati Azayi Şura-i Hamkari Halici Fars”, *Cestarha-i Siyasi Muasır*, Yıl 6, Sayı 1. İlkbahar 1394. Ss. 16-45.
- CEŞNİ MUSEVİ Seyyid Sadruddin, “Ulguyi Tehlili Kutreti Nerm Cumhuriyi İslami İran der Cihani İslam”, *Endişe-i Siyasi der İslam*, Yıl 1, Sayı. 1, Sonbahar 1393. Ss. 41-79.
- CİLVEDARİ Ümmülbenin, HASANİ ÇİNAR Seyyide Rukiye, Tahlili Ber Padideyi İran Harasi ve Tesir An Ber Revabeti İran ve Umman, *Mutaliat-i Haveri Miyane Dergisi*, No. 83, İlkbahar 1395, ss. 155-172.
- ÇEMENKAR Muhammed Cafer, “Mamuriyeti Nizamigeriyi Devleti Pehleviyi Dovvom ve Tesiri An ber Munasibati Hariciyi İran”, *Pejohişhayi Tarihi*, yıl 2, Sayı 4, kış – 2010.
- DEHKANİ FİRUZABADİ Seyyid Celal, ZABİHİ Rıza, “İnkilab-i İslami İran ve Ademi Metlubiyet-i Nezm-i Beynülmileli Mevcut”, *Mutaliat-i İnkilabi İslami*, Yıl 9, Sayı. 31, Kış 1391. Ss. 38-62.
- DEHKANİ FİRUZABADİ Seyyid Celal, FİRUZİ Ali Rıza, Diplomasi Umumi Cumhuriyi İslami İran der Dovrani Usulgerayi”, *Revabeti Harici*, Yıl 4, Sayı 2, Yaz 1391. Ss. 85-123.

- EFEGİL Ertan, “İran’ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkileyen Unsurlar”. *Ortadoğu Analiz*. Cilt.4, Sayı. 48, Aralık 2012, ss. 53-68.
- EŞLEKİ Mecid Abbasi, “Saht-i Cezayiri Mesnui der Halici Fars ez Menzeri Hukuki Beynulfmilel-i Muhit-i Zist”, *Rahbord*, Sayı. 58, İlkbahar 1390. Ss. 43-81.
- FAZİLİ Habibullah, AFZELİ Tevhit, “Diplomasi Umumi Eyalati Muttehide der Kibali Cumhuriyi İslami İran der Devleti Obama” *Mutaliat-i Kudret-i Nerm*, Sayı. 12, İlkbahar-Yaz 1394. Ss. 41-78.
- GARAYAKZENDİ Davud, “Usul ve Mebaniyi Siyaseti Hariciyi Cumhuriyi İslamiyi İran: Cestari der Mutun”, *Faslnameyi Mutaleati Rahbordi*, yıl 11, sayı 2, yaz 2008.
- GÜNDOĞAN Ünal, “Geçmişten Bugüne İran İslam Devrimi: Genel Bir Değerlendirme”. *Ortadoğu Analiz*. Cilt. 3, Sayı. 29, Mayıs 2011, ss. 93-99.
- HAŞİMİ NESEB Seyyid Saidi, “Bohrani Bahreyn”, *Pjohişhai Mintakai*, Sayı. 5, Sonbahar-Kış 1389. Ss. 36-79.
- İSLAMI Ruhullah, “olguvi Siyaseti Hariciyi İran ez Meşrute ta ber amadeni Rıza Şah” *faslname-i tarihi ravabiti harici*, sayı 55., Tahran: yaz – 2013.
- LEKPAYİ Necef, “İnkilabi İslami ve Tekapohayi Soltegerayane-i Amerika”, *Mutaliat-i İnkilabi İslami*, Yıl 7. Sayı. 21, Yaz 1389. Ss. 45-78.
- MURADİ Abdullah, “Caygahi Siyasi Cumhuriyi İslami İran der Faza-i Beynulf Ezhani ve Siyaseti İnkilabi Haver-i Arabi, *Mutaliat-i Bidari İslami*, Yıl 3. Sayı 5, İlkbahar-Yaz 1393. Ss. 53-87.
- NEJAT Seyid Ali, “Gorohak-i Teröristi-i DAES ve Emniyet-i Milli Cumhuriyi İslami İran: Çalışma ve Fırsatha”, *Faslname-i Siyaset*, Yıl 2, Sayı 6, Yaz 1494. Ss. 54-92.
- NEJAT Seyid Ali, “Ruykerdi Siyaseti Hariciyi Cumhuriyi İslami İran der Kibali Tahavvulati Novini Haveri Miyane”, *Faslnameyi Siyaset*, yıl 1, sayı 4, yaz 2014.
- ÖZTÜRK Mehmet, “I. Körfez Savaşı’ndan (1990- 91) - 11 Eylül Sürecine ABD’nin Irak Politikası Ve Bunun Türk-Amerikan İlişkilerine Etkileri”. *Akademik Bakış Dergisi*. Sayı. 19, Ocak- Şubat- Mart 2010, ss. 1-13.
- PETERS B. Guy. “Politicians and Bureaucrats inthe Politics of Policy Making”, (ed.) Jean Erik Lane, *Bureaucracy and Public Choice*, Sage Publication, London: 1987.
- RAHİMPUR Ali, “Emniyet-i Halici Fars ve Caygah-i Stratejik-i İran”, *Coğrafya-i İnsani*, Yıl 3, Sayı. 1, Kış 1389, ss. 67-112.
- RAHMANİZADE Hamid Rıza, ZENCANİ Muhammed Mehdi, “Devleti Modern ve Hodkamegi (Berresi Movridi Devleti Rıza Şah)”, *Devlet Pjohi*, Yıl 2, Sayı. 6, Yaz 1395. Ss. 24-61.
- RASULY SANI ABADI Elham ‘berresiyi Mukayeseyi Dovrani Pehleviyi Dovvom ve Cumhuriy -i İslami”, *Pejohişnameyi intikadiyi Mutun ve ve Bernamehayi Ulumi İnsani*, sayı 3, Tahran: 2017.

- REYHANİ Casim, Tedavom-i Afkar-i Vahhabiyyet Dar DAEŞ Dar Hamle Be Atabat-i Aliyat Dar Tarihi Irak, *Mutaliat-i Haveri Miyane Dergisi*, No. 83, İlkbahar 1395, ss.133-154.
- SALİHİ Hamid, “Munasibat-i Rahbordi İmarat-i Mottehide-i Arabi ba Cumhuriyi İslami İran (2000-2011)”, *Mutaliat-i Rahbordi*, Yıl 14. Sayı. 1, İlkbahar 1390. Ss. 30-59.
- SALİHİ Seyyid Hamze, İddia-i Malikiyet-i İmarat Ber Cezayiri Segane ve Mevazi-i İran Der Kibal An (1979-2016), *Perjohişi Milel*, Dönem 1, Sayı. 11, Aban 1395. Ss. 113-152.
- SARI İsmail, “1979 Devrimi Sonrası İran’ın Rejim Paradigması ve Dış Politika Yönelimleri”, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt. 2, Sayı. 1, 2015, ss. 95-135.
- SERMEDİ Hamid, EZGENDİ Ali Rıza, “Ceng-i Tehmili ve Tesiri An ber Tegiri Gosteman-i Siyaseti Harici İran”, *Peroheşi Milel*, Dönem 1, Sayı. 10, Mehr 1395. Ss. 87-124.
- SEYYİDNECAT Seyyid Bakir, “Selefigeri der Irak ve Tesiri An Ber Cumhuriyi İslami İran”, *Mutaliat-i Rahbordi*, Yıl 13, Sayı. 1, 1389. Ss. 23-64.
- SİNKAYA Bayram, “Devrimden Günümüze İran Dış Politikasının Dönüşümü”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Cilt. 247, Sayı. 5-6, Nisan-Mayıs 2005, ss.1-18.
- ŞAHİN Mehmet, “Şii Jeopolitiği: İran İçin Fırsatlar Ve Engeller”, *Akademik Orta Doğu*, Cilt.1, Sayı.1, 2006, ss. 38-54.
- TAHİRİ Abulkasim, Hüseyin Kerimiferd, “ Huvviyeti Milli ve Siyaseti Hariciyi Cumhuriyi İslami İran’”, *Faslnameyi İlmi*, Sayı 14.
- TAHİRİ Seyyid Cevad, “Siyaset ve Arman: Arman ve Siyaset-i Harici Cumhuriyi İslami İran”, *Hiretname-i Hemşehri*, Sayı. 26, Hordad 1387. Ss. 33-76.
- TARAMİ Kamuran, Siyaseti Hariciyi İran Der Kibali Irak-i İşgali 2003 – 2005, *Mutaliat-i Haveri Miyane Dergisi*, No. 83, İlkbahar 1395, ss. 5-36.
- TAŞKIN, Yüksel. “Devrim Sonrasında İran’da Siyaset: Aktörler, Stratejiler ve Gelecek”, *İstanbul Üniversitesi SBF Dergisi*. No. 39, Ekim 2008, ss. 21- 53.
- USLU Nasuh, “Körfez Savaşı ve Amerika’nın Politikaları”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. Cilt.54, Sayı.3, 1999, ss. 165-199.
- UYGUR Hakkı, “İran ve Arap Baharı”, *SETA Analiz*. Sayı. 52, Mart 2012, ss. 11-14.
- VELDANİ Asgar Caferi, “Jeopolitik-i Tenge-i Hürmüz ve Revabet-i İran ve Umman”, *Pjohişname-i Ulum-i Siyasi*, Dönem 5, Sayı. 3, Şehrivar 1389.
- YEGİN Abdullah, “İran’ın Sert Gücü”, *SETA Analiz*. Sayı. 150, Şubat 2016, ss. 9-12.

İnternet:

- Al-Bayan Araştırma Merkezi, <http://www.bayancenter.org/fa/2018/02/220/> Erişim (15.06.2019).
- AL-HILO Moshtaq, İran Araştırmaları Merkezi (İRAM) <http://iramcenter.org/fa/-iran-new-protests-in-iraq/> Erişim (18.10.2019).
- Anadolu Haber Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/ulke-profilleri/suudi-arabistan/903476> Erişim Tarihi (28.07.2019).
- BBC World News, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-49070882> Erişim (8.08.2019).
- BBC Persian, <http://www.bbc.com/persian/iran-features-40157384> erişim (11.04.2019).
- BEHMANY İsmail, “Usuli hakim ber Siyasethayi Hariciyi İran der Sahlayi 1320–135 ve Tesiri An ber Revabeti Harici”, *Politics*, <http://www.politicss.blogfa.com/post-29.aspx>, erişim (25.04.2018).
- BLOOMBERG, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-07-25/pompeo-says-he-would-go-to-tehran-to-take-message-to-iranians> Erişim (09.08.2019)
- Dünya Bankası resmi sitesi, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=AE> Erişim (27.07.2019).
- HÜRRİYET, <http://www.hurriyet.com.tr/galeri-dogalgaz-rezervi-en-fazla-olan-ulkeler-aciklandi-turkiye-kacinci-sirada-40878011?p=19> Erişim (21.04.2019).
- HÜRRİYET, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/suudi-arabistan-ordusu-bahreyne-girdi-17267951> Erişim (25.07.2019).
- HÜRRİYET, <http://www.hurriyet.com.tr/galeri-dogalgaz-rezervi-en-fazla-olan-ulkeler-aciklandi-turkiye-kacinci-sirada-40878011?p=24> Erişim Tarihi (29.07.2019).
- İFTİHARİ Azade, Independent, <https://www.independentpersian.com/node/31616/> Erişim (06.12.2019).
- Mondialisation, <https://www.mondialisation.ca/the-geopolitics-of-oil-and-gas-pipelines-in-the-middle-east/5492595> Erişim (27.07.2019).
- NAZARI Fatima, “Ravabeti Alman ve İran der asri Rıza Şah”, <http://pahlaviha.pchi.ir/show.php?page=contents&id=18628> erişim (28.05.2018).
- TAVAKKULI Kadir, “Siyaseti Du Sutuniyi Nixon-Kissinger”, <http://qadir53.blogspot.com/1392/05/17/post-60/> erişim (28.04.2018).
- The Guardian, <https://www.theguardian.com/world/2019/jul/16/concern-grows-over-uae-based-oil-tanker-off-iran> Erişim (10.08.2019).
- The Mighty, <https://www.wearethemighty.com/history/irans-shadowy-quds-force?rebelltitem=4#rebelltitem4> Erişim (15.10.2019). TRUMP Donald J. resmi Twitter hesabı <https://twitter.com/realDonaldTrump/status/1142055388965212161> Erişim (09.08.2019)

Türkiye Dışışleri Bakanlığı resmi sitesi <http://www.mfa.gov.tr/oman-kunyesi.tr.mfa>
Erişim (12.06.2019).

Türkiye Dışışleri Bakanlığı resmi sitesi, <http://www.mfa.gov.tr/birlesik-arap-emirlikleri-kunyesi.tr.mfa> Erişim (27.07.2019).

Vox, <https://www.vox.com/2019/6/13/18677289/oil-tankers-iran-gulf-oman-attack>
Erişim (10.08.2019).

ZARİF, M. Cevad'in resmi Twitter hesabı
<https://twitter.com/JZarif/status/1141772824086028288> Erişim (09.08.2019)